

2024. MÁJUS

ROMSOM

ROMANYA DEJAKA SHIBAKO, ZHANIMASKO THAJ KULTURALNO LIL • CIGÁNY ANYANYELVI, TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Ebben a számunkban Ferkovics József grafikai szerepelnek.

Romanya dejaka shibako, zhanimasko thaj kulturalno lil
Cigány anyanyelvi, tudományos és kulturális folyóirat

Alapította

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF
KOVÁCS JÓZSEF HONTALAN
PÉLI TAMÁS

Megjelent

1973-1978 és 1994-1996 között és 2006-ban.

Főszerkesztő

NAGY GUSZTÁV

Szerkesztők

SZOLNOKI CSANYA ZSOLT
BRÉM-NAGY FERENC

Weboldal: romsom.hu

A folyóirat a Magyar Kultúraért Alapítvány támogatásával jelenik meg.

ISSN 1216-0067

Kiadja a Magyarországi Roma Galéria Egyesület • Felelős kiadó: Vári Zsolt elnök • Szerkesztőség levélcíme: 1031 Budapest, Szentendrei út 200/b. • Email: ujromsom@protonmail.me • Lapterv: Brém-Nagy Ferenc • Nyomdai előkészítés: Euro Press Media Kft. • Nyomtatás: Lauer Nyomda

Tartalom

ORSÓS JÁNOS RÓBERT Az irodalmi cigányábrázolás korai előzményei a 17–18. században / 3

CZIFRANICS-TAKÁCS ZOLTÁN Romapolitikák és helyi térhasználat / 21

KALEIDOSZKÓP

MÉNES ATTILA Gábor magányossága / 34

INTERJÚ

Jó lenne, ha a fiatalok megtanulnának segítséget kérni, és nem veszítenék el a játékoságra, az örömrre való képességüket / 35

IRODALOM

RIGÓ JÓZSEF Felső tatai megindultság / 41

Mentett menetben / 42

GYUKICS GÁBOR az utolsó után / 43

szimultán / 43

totem / 43

HELL ISTVÁN Altató / 44

Egyszerű ének / 44

KÖKÉNY ANNA Módi / 45

RIGÓ TIBOR Mert / 46

KALLA ÉVA Tizenhat öregasszony vagyok / 48

FÁTYOL KAMILLA *gyerekversei* / 53

NAGY GUSZTÁV A fekete tyúk meséje / 54

ANYANYELV

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF Le shel guruvnya / 57

MADÁCH IMRE Az ember tragédiája / 58

Le Manusheski Tragedija / 58

GALÉRIA

Horváth M. Judit / 73

14

NAGYVÁRADI SZÜCS MIHÁLY

A cigányzene helye
a magyar kultúrában

27

SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY

Ki a cigány?

67

ROMA ATLANTISZ

Szepesi József

Az irodalmi cigányábrázolás korai előzményei a 17–18. századból

Bár a cigányok már a 15. századtól jelen voltak a magyar társadalomban, a népszerű irodalomban való megjelenésük mégis a 17. század végétől datálható. A populáris kultúrában és a szájhangományozó folklór műfajaiban több téma kapcsolódik a cigány zsánerfigurák alakjához, mint például a vitatott eredetük és felfalt templomuk története, balgaságuk és pogányságuk, valamint a téli hidegtől való félelmük.¹ A közköltészet azért lehet számunkra igazán fontos, ugyanis vizsgálata révén közvetlenül megismerhetjük azt, hogy a 17–18. század közgondolkodása miként vélekedett a cigányokról, illetve azt is, hogy milyen helyet töltött be ez az alapvetően nomád természetű népcsoport a magyar társadalomban és kultúrában. Továbbá a cigányokat szerepeltető közköltészet felfogása, tévhitei magyarázatot adhatnak arra is, hogy miként rögzülhetett a magyar nép tudatában a cigány mint olyan tréfás alak, aki szellemes tréfáival és ötleteivel mindenkit megnevettet s akihez sok komikus történet fűződik. Fontos megjegyezni azt is, hogy a közköltészet alkotásai kívülről szemlélik a cigányok sajátos viselkedését, mentalitását, és a kívülállók logikája szerint, „utólag” magyarázzák, értelmezik azokat. A cigányoknak csak olyan, etnikus sajátosságoknak tartott jellemvonásairól és tulajdonságairól szólnak, amelyek a legfeltűnőbb különbségeket (bórszín, nyelv, vallás, foglalkozások, szokások), tehát a másságot hangsúlyozzák oly módon, hogy nem tesznek különbséget a más-más foglalkozást űző és a különböző nyelvet, nyelvjárást beszélő cigány csoportok között.²

A 17–18. századi közköltészetben előszeretettel szerepeltették a cigány figurákat, ugyanis a mindenki számára ismeretlen cigányokról némi információt kaphatott a közönség, amikor egy-egy színpadi játékban a cigányok etnikai jellemvonásainak magyarázata került színre.

A korabeli alkotások gyakran érintették a cigányok eredetét, azonban sosem volt (s máig sincs) egyértelmű válasz az eredet kérdésére. A régebbi évszázadokból olyan vélekedések maradtak fenn, miszerint a cigány nép Egyiptomból, Indiából származik, sőt Ábrahám, Noé és az ördög utódainak is tekintették őket.³ Ugyanakkor a közköltészetben és az iskoladramákban megjelenő zsáneralakokhoz (kofák, katonák, kocsmárosok stb.) hasonlóan a cigány is egyaránt a soknemzetiségű Magyarország heterogén nyelvű és kultúrájú társadalmának. E cigány figurák nem az együtt élő etnikumok közötti feszültséget, hanem sokkal inkább a keresztény etikától, a normatív kisközösségi szokásoktól és erkölctől különböző másságot keltik életre és karikírozzák ezek a zsánerfigurák a színpadon, vagy a (szintén előadásra szánt) temetési paródiákban. A cigányokról szóló közköltészeti alkotásokban felismerhető a korstílus természetes kifejezőmódja a csúfondáros, lekezelő hangban és durvaságban, amely a cigányok bizonytalan származásukból fakadó és vándorló életmódjukból következő periferikus társadalmi helyzetüknek szól, mivel e korban még nem a nemzetiségi ellentétek, az etnikumokhoz kapcsolt előítéletek, hanem a társadalmi, kulturális és morális különbségek mutatkoztak meg költői vagy kevésbé költői, élesen szatirikus, vagy elnézően csúfondáros formában.⁴

A 17–18. századi közköltészetben a cigány egy komikus és alárendelt figuraként szerepel. Humoros mivoltát főként furcsa, selypes beszéde és hiányos, piszkos öltözete által nyeri. Alárendeltsége pedig társadalmi pozíciójából fakad, illetve abból, hogy ezek a cigány figurák nem a saját hangjukon, hanem a nem cigányok által szólalnak meg.

Gyakran találkozhatunk olyan szövegekkel is, amelyekben a cigányok szokásainak paródiáját olvashatjuk. Ilyen például a cigányok temetkezési ceremóniájához tartozó halotti búcsúztatók, si-

¹ KÜLLŐS Imola, Cigányok a régi magyar közköltészetben a XVII. századtól a reformkori, Romológiai Kutatóintézet Közleményei 9. Szekszárd, 2003, 5.

² KÜLLŐS Imola 2003. 5.

³ KÜLLŐS Imola 2003. 28–29.

⁴ KÜLLŐS Imola 2003. 63–64.

ratók, imák paródiái. A cigányok hitének és szokásainak kifigurázásán túl az egyházi temetkezési szertartások paródiájaként, deszakralizálásaként is értelmezhetjük e szövegeket.

A leggyakrabban azonban a 17–18. századi csúfolókban, mulatónótákban és táncdalokban találkozhatunk olyan tréfás cigány karakterekkel, akiknek a nevetséges beszédmódjuk, ruházata vagy a nem cigányok erkölcsseitől, érzelmeitől, habitusától, vallásától való eltérése komikus hatást kölcsönöz. E csúfolókban például a hit kapcsán sokszor a cigányok szemére vetik, hogy vallási szokásaik eltér a korabeli általános, templomba járó magartartási normától.

Küllös Imola említést tesz a legelső olyan alkotásokról⁵, melyekben szerepelnek cigányok is. Szó esik az *Actio Curiosa* című verses históriáról, amelyben egy ismeretlen (valószínűleg erdélyi) szerző a cigányok genealógiáját írta meg 1678-ban. Az elbeszélés szerint a cigányok az egyiptomi fáraó egy hadnagyának, Kancsikának özvegyétől és Cerberus fiától, egy emberi formát öltött ördögtől származnak. Ez a mozzanat pedig az idegenséget hangsúlyozó elhatároló szemlélet érvényesülését jelezheti számunkra. Küllös arra is rámutat, hogy ez az eredetmagyarázat a későbbiekben is rögzülhetett a köztudatban, hiszen 110 évvel később Kolozsvárott eljátszott *Kótyavetve* című iskoladramájában Phaetont, a Napisten fiát gyanúsítják azzal, hogy bitangfi, azaz nem más, mint cigány, aki egy parázna egyiptomi asszony és egy barna ördög frigyéből született, amikor a fáraó Izraelt kergette.⁶

A másik ilyen emlék egy nagyenyedi tanár, Miskolczi Zsigmond *Cyrus komédiája* című iskoladramája, melyet először 1698-ban adtak elő nagyenyedi református diákok. A *Cyrus* első közjátéka a cigányokról szól, akik a tél miatt panaszra mennek Jó Péterhez (Jupiter), és azt kérik tőle, szolgáltatssa ki nekik a telet, hogy megöljék.⁷ A komikum főként a cigány szereplők nyelvhasználatából és a cigányok reménytelen harcban való lelkesedésükre épül.

A cigányok szakrális világképének kiparodizálását a temetési szertartásokhoz tartozó imák és fohások paródiájából olvashatjuk ki, melyek később önálló csúfdalként maradtak fel, s amelyek

⁵ KÜLLŐS Imola 2003. 64.

⁶ KÜLLŐS Imola 2003. 31–32.

⁷ KÜLLŐS Imola 2003. 24.

gyakran a cigányok vallásának keresztény hittől való eltérését, pogányságát csúfolódó motívumokkal összekapcsolva tették a nevetség tárgyává.

Ilyen például a *Cigány temetés*⁸ című prédikációparódiának, melynek számos variánsa maradt fenn különböző énekes- és daloskönyvekben, kódexekben. A *Bocskor-kódexben* található *Cigány temetés* című szövegben egy olyan temetkezési szertartás szituációjában vagyunk, ahol az elbeszélő szólítja a cigány kölyköket, hogy tegyék tiszteletüket az elhunyt vajdánál.

A szöveget komikussá teszik a beiktatott cigány szavak, melyek néhány esetben a halandzsázás érzetét keltik.

Ahogy az általános temetési prédikációban mély fájdalomként jelenik meg az elhunyt vesztesége, úgy itt is ezt tapasztaljuk, azonban nem a megszokott, hanem inkább felszínes módon. A halál tényének el nem fogadását oly módon parodizálja ki az elbeszélő, hogy a halottat életjelek felmutatására kéri. E csúfolóban természetesen nem a halállal való szembesülés vagy az elhunyt személye fölötti patetikus fájdalom artikulációjáról van szó, hanem sokkal inkább ennek az aktusnak a paródiájáról, deszakralizálásáról. Komikus és profanisztikus hatást kelt, amint az elbeszélő a formulaszerűen ismétlődő cigány szitokszavakat alkalmazza temetési prédikációjában.

A halotti búcsút és siratást kiparodizáló, mulattatásképpen előadott *Cigány búcsúztatás*⁹ című vers szövegvariánsában ugyanezeket a motívumokat fedezhetjük fel, ahol a komikum forrását egyrészt a szakrális-vallási szertartás profanizálása az illetlen viselkedés és a gátlástalan érzelem nyilvánításában, másrészt abban a kontrasztban fedezhető fel, amely a búcsúztatás műfajának szakrális frázisai és jelen szöveg vulgáris, trágár nyelvhasználata között áll fenn.

Ebben a szövegben is megjelenik a cigányok valláshoz való viszonya. A *Cigány búcsúztatás* arról ad tudósítást, hogy a cigányoknak is van túlvilágképzetük. A versben meghalni készülő cigány vajda arról tesz említést, hogy a mennyek országába készülődik, ahol Istennel fog lakozni örök dicsőségben. A földi jóléteből a mennyi jólét szférájába költözik. E motívum előkerül *A cigány vajda fiának búcsúztatója*¹⁰ című versben is, ahol az elhunyt vajda Istenhez fordulva apja halála utáni jólétéért fohászkodik: A cigány vajda fia által létrehozott túlvilági mennyország vízió komikus módon egy vásár képében jelenik meg, melynek utolsó versszakában ismételten hangsúlyos szerephez jut a cigányok földi és túlvilági jólét iránti vágya, amely főként testi igényekben merül ki. A cigányok mennyország- és túlvilágképzetét megjelenítő közköltészeti alkotásokban tehát a cigányok földi jólétének (evés, ivás, pipázás) hiperbolizált ábrázolásaként is értelmezhető, ami ugyancsak a komikumot szolgálja, hiszen ez a vágyvilág szinte elérhetetlen volt számukra.¹¹

További (keresztelési) szertartásparódiaként funkcionál a *Baptizmus Zingarius*¹² Alsókubini kéziratban (1771–82) fennmaradt halandzsaszerű, cigány és állatin kifejezésekkel kevert verses és prózai szöveg. Humorát a nyelvi és jelentésbeli (szintagmai és szemantikai) ellentétekkel való játékból nyeri. A paródia Rabelais *Gargantuájának* szövegvilágát idézi, ugyanis a vers kifejezetten sok testüritési funkcióival kapcsolatos trágár kifejezést alkalmaz.¹³

A *Fortélyos dolgot hallottam*¹⁴ című szöveg a cigányok hitét parodizálja ki oly módon, hogy a cigányokhoz kapcsolódó egyik legalapvetőbb toposzt, felfalt templomuk történetét jeleníti meg újra. A fikció a cigányok valláshoz való kapcsolatát parodizálja ki, pontosabban a cigányok keresztény közösségen való kívülállásának okára ad egy szórakoztató magyarázatot.

A szöveg egyes szám első személyben beszéli el a cigányok templomáról szóló történetet, mely szerint a cigányok szalonnából, zsírból, kolbászból építettek templomot. Még papjuk is volt, azonban amikor az építmény elkészül, a cigányok éhesek lettek, és megették a saját templomukat. A cigányok felfalt templomának szüzséje egyébként az *Eszter* (1724) című evangélikus, illetve a *Komédia a cigányról és a deákról* (1797) című református iskoladramában is felmerül, amely bár szimpatizál a cigánnyal, mégis komikusnak tartja, és vele mondatja ki azt a korabeli

⁸ Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század IV., Közköltészet, I, Műlatatok, Kiad. Küllös Imola, Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000, 83/1. sz. (Továbbiakban: RMKT XVIII/4.)

⁹ RMKT XVIII/4. 86/1. sz.

¹⁰ RMKT XVIII/4. 89/1. sz.

¹¹ KÜLLÖS Imola, Cigányok a régi magyar közköltészetben a XVII. századtól a reformkori, Romológiai Kutatóintézet Közleményei 9. Szekszárd, 2003.

¹² RMKT XVIII/4. 97.sz.

¹³ RMKT XVIII/4. 496.

¹⁴ RMKT XVIII/4. 99/1. sz.

közvélekedést, hogy a nem tisztelik a keresztény hitet azért, hogy megesszik az ennivalóból készült épületet.¹⁵ Az, hogy a cigányok ételből építették fel templomukat, azt is jelezheti számunkra, hogy ha a korabeli közvélekedés szerint, ha volt is a cigányoknak vallásuk, akkor azt teljesen más jellegű vallásként tudták elképzelni, mivel a cigányok teljesen kilógtak a keresztény közösségből, nem tartoztak egy vallási felekezethez sem, ezért ebben a kérdésben a találgatás volt a döntő a valós ismeretek helyett.

A *Fortélyos dolgot hallottam* című szöveg több alkalommal is a „szent” jelzőt alkalmazza a cigányokra, azonban ezt főként ironikus módon teszi, ugyanis az elbeszélte cselekmény éppenséggel egy blaszfém történetéről szól: a cigányok előtt semmi sem szent, hiszen még a templomukat is felfalják, ha éhesek. A cigányokra vonatkoztatott „szent” jelző alkalmazását indokoltan értelmezhetjük ironikus gesztusként, már csak azért is, mivel a keresztény erkölcsiség szerint a mohóság vagy falánkság éppenséggel a hét főbűn egyikét képezi. Abból, hogy a cigányok rögtön felfalták a templomukat, ismételten kiolvasható az, a cigányokkal kapcsolatos alapvető vélekedés is, miszerint a cigányok a jelen pillanatának és a testi élvezeteknek élnek. E következtetés indokoltságát jelzi azon egyszerű mozzanat, hogy a cigányok a templom építésébe fektetett múlt idejű munkáról és a templom építésének jövőbeli funkciójáról is megfelelően, pusztán az adott pillanatban fellépő éhség utasításának engedve felfalták a templomot, s ezzel együtt a múltat és a jelent egyaránt.

A fikció azonban egy mélyebb jelentést is magában hordoz. A cigányok keresztény hithez való viszonyát illetően az elbeszélte történet valójában a nem cigányok korabeli közvélekedését tükrözi vissza. A nem cigányok vélekedése és a versben tárgyalt blaszfémia is mintha arról tanúskodna, hogy a cigány egy olyan nép, amely bűnös természete (jelen esetben a falánkság és a lótolvaj cigány pap figurája szolgál ennek illusztrációjára) által képtelen az üdvözülésre, és így egy örökké bolyongó, istentelen népként kell rájuk tekinteni.

A szöveg szerint a cigányok a jelen pillanatának engedve, és a társadalmi, erkölcsi, vallási normáktól való teljes függetlenedése és alapvetően bűnös természete révén ki zárja magát az üdvtörténet horizontjából, ugyanis a cigányok semmilyen szempontból sem tűnnek alkalmasnak a keresztény erkölcsök, előírások követésére.

Ennek okán a vers nemcsak a cigányok társadalmi, hanem a vallási meghatározottságára is rávilágít. A szöveg ugyanis egyértelműen rámutat arra, hogy nemcsak a társadalmi, hanem vallási tekintetben is kívülálló, periférikus, marginalizált népcsoportként él a korabeli közgondolkodásban.

*Az cigányról*¹⁶ című vers egy olyan csúfondáros cigányidill, amely a különböző társadalmi csoportok életét bemutató versek mintájára jött létre. A szöveg célja, hogy egy általános képet adjon a cigányokról. Ennek megfelelően ebben a versben is fellelhetjük azokat a cigányokkal kapcsolatos vélekedéseket, sztereotípiákat, melyeket jól ismerhetünk más szövegek által is.

A gúnyvers egy fontos, de a cigányreprezentációkban általános mozzanatra hívja fel a figyelmet. Arra, hogy a cigányok egy olyan életvitelt, életmódot testesítenek meg, amely gyökeresen eltér a nem cigányokétól. A vers szerint a cigányok egyáltalán nem ismerik a kötelesség, a kényszer fogalmát, tehát a munka kényszerét sem, ezért boldogan, vígan élik életüket. Végső soron a cigányoknak tulajdonított gondtalan jólét egy olyan vágyott állapotként jelenik meg, amely a küzdelmes, fárasztó munkát végző nem cigányok számára az állandó vágyakozás tárgya volt.

*A Cigányok végső romlása*¹⁷ című – bár funkciója szerint nem idetartozna, mivel nem mulattató, hanem egy panaszszövegről van szó – tematikája szerint mégis kiemelt jelentőségű, ugyanis jól magában foglalja azokat az etnikus és kulturális karakterjegyeket, amelyeket a korábban elemzett cigánycsúfolók és paródiák is alkalmaztak.

A többi szövegtől eltérően ez az első olyan verzeset, aminek politikai referenciája van: Mária Terézia által 1761-ben és 1767-ben elrendelt cigányok letelepítését és polgárisítását szolgáló intézkedésekkel szemben lép fel. Azonban az 1769-ben a győri nyomdából útjára induló műköltői eredetű szöveg nem a valódi cigányok panaszait szólaltatja meg, mivel csupán egy cigányperspektívát alkalmazó, de alapvetően nem cigányok által létrehozott panaszversről van szó. A verzeset konkrét témája a gyászba borult cigány nemzetség romlásában, hanyatlásban tételezhető,

15 RMKT XVIII/4. 497.

16 RMKT XVIII/4. 91. sz.

17 RMKT XVIII/4. 92. sz.

amit nemcsak egy politikai akarat következményére való reflexióként, hanem annak kritikájaként is értelmezhetünk, mely akarat a cigányok szabályozását, asszimilációját írta elő. A felvilágosított Habsburg uralkodó, Mária Terézia cigánypolitikájának központi gondolata a cigányok totális átformálása oly módon, hogy minden etnikus sajátosságtól megfosztva, állandó lakásra kényszerítve átneveljék őket a keresztény és polgári erkölcsre, normákra, szabályokra, hogy ezzel a nem cigány közösség hasznos és elfogadott tagjaivá válhassanak. A szöveg egyértelműen a cigányok kétségbeesett panaszában ad hangot, akik a társadalom peremén élők, békés, politikai erőszakot elszennvedő áldozatként jelennek, s akik tehetetlennek bizonyulnak a rájuk vonatkozó törvénykezésekkel szemben, ezért kénytelenek meghajolni a hatalom erőszakos civilizációs akaratára.

Meglepő módon tehát a cigányokra vonatkozó erőszakos politikai akarral szemben nem a romák, hanem a nem cigányok szólalnak fel egy cigány perspektívájából, ami pedig csak megerősíti azt, hogy a cigány teljesen kívül reked a róla szóló – jelen esetben politikai – diskurzusból. Ezáltal egy végtelenül kiszolgáltatott, önállóság nélküli népként van jelen, amely nem képes saját hangján megszólalva saját érdekeit képviselni, vagy legalábbis kritikával illetni az őt érintő diskurzust, mivel joga sincs a megszólaláshoz az eddigiekhez hasonló többnyire egyoldalú narratívákban.

Az eddigi szövegektől eltérően ez a vers zárata a letelepült, paraszti életformára, földművelésre és asszimilációra képtelen etnikum saját kultúrájának kipusztulását jövendőli, mivel egyáltalán nem látja esélyt arra, hogy a cigányok valaha visszaszerezhetik hön áhított szabadságukat, függetlenségüket és nyugalmaikat.

Ugyancsak Mária Terézia cigányokkal kapcsolatos törvényeire reflektál Orczy Lőrinc *Vigasztaló beszéd a' tzigányokhoz*¹⁸ című, 1762-ben napvilágot látott verse, melyet a felvilágosodás haladó eszméi, az egyenlőség, testvériség szellemisége hat át. Kérdéses, hogy a szöveg mennyire volt hozzáférhető a korabeli olvasóközönség számára, ugyanis a szerző nagyon izgalmas megközelítésből fordul a cigányokhoz. A cigányokról való beszéd meglehetősen ritka és különleges módozatát mutatja a fel a vers, ugyanis a korszakban talán egyedülálló módon közvetlenül, bölcs empátiával szólítja meg a cigányokat egy olyan személy, aki egyébként magas társadalmi rangú, hiszen Orczy Lőrinc maga főispán volt.

A versben felfedezhető megértő gesztus egy olyan asszimilációra, intergációra irányuló békés akaratot takar, amely a cigányok fennmaradásának egyetlen lehetőségeként értelmezhető. Orczy Lőrinc Mária Terézia egyik legvitézesebb katonája volt, és nemcsak kardjával, hanem pennájával is az uralkodó ügyeit szolgálta. Versében többek közt egy olyan fontos mozzanatra is rátapint, amivel a cigányokról való helyes tudás hiányát láthatóvá teszi. Rámutat ugyanis arra, hogy a cigányok identifikációjának kényszere alatt csak a nem cigányok hoztak létre olyan származással kapcsolatos magyarázatokat, amelyek nélkülözik a tudományos megalapozottságot és hitelességet, s a nem valós ismeretek által sok ideig hamis feltevések, találgatások keringtek a cigányok származásának, kultúrájának kérdéskörében.

A vers zárlatában az elbeszélő tulajdonképpen észérvekkel akarja meggyőzni a cigányokat arról, hogy azzal járnak a legjobban, ha szokásaikat és a falvak, városok periferiáját elhagyva beilleszkednek a nem cigányok közé, és munka révén töltsenek be magasabb társadalmi pozíciókat. A vers tehát egyértelműen a cigányok integrációját célzó uralkodói rendeletek szolgálatába szegődik, de mindezt békés közvetítőként teszi. A cigányok fennmaradásának egyetlen lehetőségét, vagyis fennálló politikai hatalom akaratát közvetíti a cigányok számára.

A *Cigányok végső romlása* mellett fennmaradt egy másik anoním szerzőjű cigánypanasz, *A fárahó maradékainak keserves panasza...*¹⁹ címmel, amely szintén Mária Terézia cigánypolitikájára reflektál. Ez a szöveg azonban egy teljesen más nézőpontból értelmezi a történeket, ugyanis a cigányok tragikus élethelyzetét teljesen komikusra fordítja a cigány–magyar makaronizmussal, káromkodással és humoros fordulatok tűzdelt szövegben.

A ponyván kiadott szórakoztató olvasmány a terjedelme miatt nem maradt fenn a szájhagyományban, kéziratos változata sem maradt fenn, ponyvanyomtatványok azonban hivatkoznak

¹⁸ ORCZY Lőrinc, *Vigasztaló beszéd a' tzigányokhoz* = Orczy Lőrinc, *Költményes holmi egy nagyságos elmétől*, Pozsony, Loewe Antal be-tüivel, 1787, 202–206.

¹⁹ RMKT XVIII/4. 93.sz.

rá, amely által a keletkezés körülményeiről megtudhatjuk, hogy a vers azután született, amikor Mária Terézia meghalt, tehát mindenképpen 1780. november 29. után.

Az Orczy Lőrincsel nagyjából egyidős Gvadányi József *Pöstényi fürödés*²⁰ című humoros pika-reszkje névtelenül, 1787-ben jelent meg. Gvadányi művében egy lovastiszt szemszögéből számol be mulattató fürdőzési élményeiről. A szerző a ponyvairodalom sekélyesnek mondható humorával élve ábrázolja a cigányokat, ugyanis ahogy számos közköltészeti alkotás esetében, úgy a tréfálkozás itt is a széklet és vizelet emlegetése által történik meg, miután a lovastiszt császári orvossága hasmenést vált ki a muzsikus cigánybanda tagjaiból. Ennél azonban érdekesebbnek tekinthető az a mozzanat, amikor a *Pöstényi fürödés* bevezető tavaszi és nyári nyitókép legvégén jelenik meg először a cigány. Az ébredező, új életre kelő természet és a serénykedő paraszti világ ábrázolása a cigány ábrázolása révén válik teljessé. Ahogy a fák zöld lombot öltenek, ahogy a madarak dalra kelnek, ahogy a parasztság hozzá kezd a földmunkához, úgy a cigány szeget kovácsol, gyermeke cigánykereket hány, felesége pedig varázsol, tenyérből jósol és lop. Ez a kép elsőre komikus hatás kelt, ugyanakkor figyelemre méltó az a mozzanat is, hogy egy teljességre törekvő természeti és társadalmi képnek mennyire alapvető szereplője a cigány karakter. Ahogy az korábban említettem, ugyanúgy itt is megjelenik az a mozzanat, hogy magyarországi átlagember társadalomszemléletének része ugyanúgy a cigány, mint a zsidó vagy a tót. Ezt az egységes, integratív társadalomszemléletet tükrözi a Pöstényi hévíze, amelyet nemcsak a papság, katonaság, a polgárság, hanem a társadalom alacsonyabb szintjén álló csoportok is használnak. Pöstény ily módon az a hely, ahol a társadalmi különbségek ellenére minden társadalmi réteg egyenlővé válik.

Csokonai Vitéz Mihály 1785 és 1790 között keletkezett *Cigány*²¹ című versében egy pogány eredetmítosz felvázolására tesz kísérletet. A klasszikus görög–római mitológiai kontextusba ágyazott fikció a cigányok teremtését beszéli el. A vers szerint a cigányok teremtését a Prometheus által teremtett emberi nem hiányossága ihlette, ezért meg kellett alkotni a tréfás ember nemét is. Ez az embertípus pedig a cigány lett, akinek fekete arcát Vulkan, szeméit és vigyorát Vénusz, tolvaj kezeit Mercurius formázta, fekete színét Apollótól, lelkét pedig Prometheustól kapta. Versében Csokonai a cigányoknak tulajdonított tipikus karakterjegyek és etnikus sajátosságok lehetséges magyarázatát vázolta fel, amelyeket az addigi összes irodalmi alkotás felhasznált cigány ábrázolásai során. A cigányok teremtője, Prometheus majomlélekkel bélelte ki az első cigányt, amely mintha magában hordozná a cigányok szórakoztatásra, mulattatásra való hajlam és az eredendő nevetségesség lehetőségének alapját. A „majom” mint állatiasságra, vadságra utaló jelző ugyanakkor az alsóbb rendű, az emberszerű vadember képzetét idézheti fel bennünk. E vers a cigányok valláshoz való viszonyának és társadalmi marginalizáltságára is magyarázatot kínál. Azzal ugyanis, hogy Csokonai a cigányok teremtőjeként egy keresztény kultúrán kívül eső istenséget jelöl meg, csupán csak megerősíti azt a korabeli feltevést, miszerint a cigányok vallásnélküliek, pogányok. Mindez pedig magyarázatként szolgál a cigányok idegenszerűségére: a cigányok ugyanis nemcsak az adott nemzeti, kulturális, hanem keresztény vallás közösségéből is teljesen kiszorultak.

Iskoladrámák

Utalni szeretnék arra, hogy a közköltészeti ponyvanyomtatványokon túl fennmaradtak olyan iskoladrámák is, amelyekben cigányok szerepeltek. Ilyen például a már korábban említett Miskolczi Zsigmond *Cyrus komédiája* című színdarabja, melyet először 1698-ban adtak elő; majd 1724-ben Győrben játszottak el egy ismeretlen szerzőtől származó evangélikus darabot *Eszter*²² címmel. 1780-ban a marosvásárhelyi Református Kollégiumban játszották el a Nagy Györgynek tulajdonított *Konok pereskedők*²³ című darabot.

²⁰ GVADÁNYI József, *Pöstényi fürödés*, Bp, Rózsavölgyi és Társa, 1921, (Faksimile kiadás)

²¹ CSOKONAI Vitéz Mihály, *Cigány* = Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei, I., Szerk. Debreczeni Attila, Bp., Osiris, 2003, 35–36.

1795 február 28-án mutatták be a debreceni kollégiumban Csokonai Vitéz Mihály *Gerson*²⁴ két felvonásból álló színművét, amelyben szintén szerepel cigány karakter. Végezetül az ismeretlen szerzőtől származó *Komédia a cigányról és a deákról*²⁵ című színdarabot szeretném megemlíteni, amelyről jelenleg mindössze annyit tudhatunk, hogy 1797 körül keletkezhetett.

Eszter (1724)

A mű adatairól kevés információnk van. A cím nélküli kézirat pontos lelőhelye az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. A prológból megállapítható, hogy 1724-ben Győrben adták elő a darabot, így vélhetően a szöveg másolata is Győrből származhat. A drámaíró személyét azonban nem ismerjük, csupán csak feltételezhető, hogy olyasvalaki szerezhette, aki 1724-ben Győrben tanított és irodalmi tevékenységet is folytatott. Ily módon pedig Szászky Tomka János, Sartorius Szabó János és Clemens Jakab neve is szóba jöhet a szerzőség kapcsán.

A dráma egy bibliai történetet dolgoz fel, amely *Eszter könyvének* 1–9. részére támaszkodik. A dráma cselekménye és a bibliai történet között csupán kevés eltérés van. A perzsa király, Ahasvérus egyik fő embere, Hámán hamis vádakkal illette a zsidókat a király előtt, akinek jelentős vagyont ajánlott fel annak érdekében, hogy foglalja törvénybe a birodalomban élő zsidók szabad legyilkolását. Eszter, Mardókeus unokahúga és Ahasvérus király felesége azonban megghiúsította Hámán tervét. A király Eszterre hallgatván arra a bitófára akasztotta fel Hámánt, amelyet az Mardókeus számára készített. Sőt, a király olyan törvényt hozott a zsidók számára, mely lehetővé tette, hogy maguk számoljanak le ellenségeikkel.

A szerző drámaíró készségére mutat, hogy az alapvetően bibliai történetet komikus szerepekkel, jelenetekkel szötte át. A dolgozat szempontjából leginkább érdekes jelenet Eszter által rendezett vigassággal kapcsolatos. Hámán felakasztása előtt közjátékszerű jelenet játszódik Carnifex, Zingarus, Morio és Zingara között. A cigány szavakkal kevert szöveg egyszerre cigánycsúfolóként is funkcionál, illetve fontos része is a fő cselekménynek, mely során Carnifex tizenegy szöveget kér Hámán és tíz fiának felakasztásához.

A szövegben a cigányok vajdája dialogikus viszonyban áll a jelenet más szereplőivel. Érdemes figyelmünket a szöveg retorikájára fordítanunk. Zingarus jól érzékeli az őt megszólító Carnifex szavaiból kiolvasható lealacsonyító, csúfolódó gesztust. Ezt a lealacsonyító gesztust a nem cigány és cigány társadalmi pozíciójából adódó különbség juttatja érvényre, vagyis az az alá-fölrendelt hierarchikus társadalmi viszonyrendszer, melyben a magasabb társadalmi pozícióban álló királyi udvari szolga parancsot ad ki a társadalmi hierarchia legalján, de sokkal inkább azon kívül elhelyezkedő cigány számára, utasítja.

A műben szerepel egy a cigányok származásával kapcsolatos korabeli felvetés, mely Zingarus reflexiójában sértőnek és becsmérlőnek bizonyul, mivel implicit módon fogalmazza meg a cigányok alárendeltségét a nem cigányokkal szemben. Zingarus e kritikus hangvételű reflexiója a cigányok származásáról való ismeretek hiányát pótló találgatásokra hívja fel figyelmünket.

Zingarus:

„Gyalázat, némellyek aztot költötték,
Hogy midőn a 'Magyar seggit fűrészelték,
Bárdolatlan lévén és egy egyengették,
Seggéről le hullott forgátsból ők lettek.”²⁶

Ezzel a lealacsonyító gesztussal szemben lép működésbe a Zingarus által felvetett, ugyancsak tudományosan nem igazolt elgondolás: a cigányok egyiptomi származása, amelynek tekinteté-

²² Eszter = Protestáns Iskoladramák, I., Kiad. Varga Imre. Bp., Akadémiai, 1989, 33–85.

²³ Konok pereskedők = Protestáns Iskoladramák, I., Kiad. Varga Imre. Bp., Akadémiai, 1989, 647–746.

²⁴ CSOKONAI Vitéz Mihály, Gerson – Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei, I., Szerk. Debreczeni Attila, Bp., Osiris, 2003, 102–122.

²⁵ Komédia a cigányról és a deákról – Protestáns Iskoladramák, I., Kiad. Varga Imre. Bp., Akadémiai, 1989, 353–363.

²⁶ Protestáns Iskoladramák, I., Kiad. Varga Imre. Bp., Akadémiai, 1989, 75.

ben a cigányok nem egy alávetettségre méltó népként, hanem egy ősi, magas kultúra letéteményeseiként értelmeződnek. A 15. századtól, mióta a cigányok megjelentek Európában, folytonos üldöztetésben volt részük ismeretlen származásuk és másságuk miatt. Annak érdekében, hogy a cigányok igazolják önmagukat, gyakran azt híresztelték magukról, hogy a fáraók leszármazottjaként Egyiptomból érkeztek Európába. Ez a magyarázat pedig elterjedt és mély gyökeret vert az európai köztudatban. Ez a cigányok származásával és küllemével kapcsolatos felvetés szólal meg a büszke és öntudatos Zingarus által:

Zingarus:
„Faraho aklából maradtunk szép purdék,
Szenes vizben fresztet iffi vójnik morék,
Szurkos ágyban fekvén, lettünk osztán dádek,
Ez már az az hires Czigány maradék.”²⁷

A 18. század elejétől a ponyvanyomtatványokban igen népszerű motívumként terjedt el a cigányok templomáról szóló vers, amely az Eszter című drámában is felbukkan, amikor Carnifex arra inti a vajdát, hogy ne magasztalja olyannyira cigány népét, hiszen éhségében arra vetemedt, hogy ételből készített templomát felfalta.

A vajda felesége, Zingara azonban észreveszi Carnifex gyúnyolódását, és egy nagyon fontos megjegyzést tesz:

Zingara:
„Gyikhesz, dade, szokhereszto, mit szenveded eztet?
Mi nem mézes mátsikkal tölt ám ő tégedet,
Felsége Seggiből szopta mind ezeket
Ez *historicus*a, mellyből gyaláz minket”²⁸

Zingara megjegyzése arra utal, hogy a cigányokról szóló diskurzusokat sosem a cigányok, hanem a nem cigányok dominálják. A cigányokról való tudást a nem cigányok termelik ki, a cigányok történelmét is a nem cigányok hozzák létre, ily módon a cigány nép saját történelmén is kívül esik. A cigányokról szóló történelem, irodalom a nem cigányok által uralt diskurzusterek, melyekben a cigány csupán egy alárendelt, vizsgálendő alanyként van jelen, mégpedig a megszólás lehetőségéhez szükséges kompetenciák hiánya által. Azonban a Zingara által megszólaltatott kritikai észrevétel érvényét veszti, ha arra gondolunk, hogy e gondolatokat egy nem cigány szerző szólaltatja meg egy cigány karakter által. Ez pedig egyfelől komikus hatást is kelthet, másfelől pedig egy komoly diskurzusproblémára hívja fel a figyelmet, nevezetesen arra, hogy ne szoruljanak ki a róluk szóló diskurzusokból, hanem vegyék kezükbe saját történelmi-kulturális diskurzusainak irányítását, ellenőrzését.

Konok pereskedők (1780)

A *Konok pereskedők* adatairól mindössze Gerencsér István 1909-ben kiadott *Adalékok a magyar iskolai drámák történetéhez* című kiadványának bevezető részében olvashatunk, melyből kiderül, hogy a szöveg szerzője vélhetően Nagy György. A kézirat pontos keletkezési idejét és másolóját nem ismerjük egyelőre. Az viszont tudható, hogy a komédiát 1780-ban a marosvásárhelyi Református Kollégiumban eljátszották, s a *Konok pereskedők* címet utólag Gerencsér István adta a műnek.

Mivel a komédiának forrásutalása nincs, ezért a szöveget eredeti munkaként tarthatjuk számon. A szerző tulajdonképpeni célja a korabeli igazságszolgáltatás, bírászkodás visszáságainak, fonáságainak bemutatása a bírák, ügyvédek, s maga a nemesi hatalmasodás gúnyrajzán keresztül.

²⁷ Protestáns Iskoladrámák, I., Kiad. Varga Imre. Bp., Akadémiai, 1989, 75.

²⁸ Protestáns Iskoladrámák, I., Kiad. Varga Imre. Bp., Akadémiai, 1989, 76.

A *Konok pereskedők* nyolcadik jelenetében képet kaphatunk a cigányok társadalmi helyzetéről. A cigány felperesként járul a bíróság elé, mivel a vásárban átvették: húsz forintért egy beteg lovat adott el neki egy nemesi származású férfi. A bíróságon megvitatják a felperes cigány ügyét, és bár az igazság a cigány mellett szól, mégis az alperes nemes ember javára dönt a bíróság. Procurator Vajai végül arra bátorítja a megkárosított cigányt, hogy cserélje el lovát, és a rajta esett sérelmet máson bosszúlja meg.

Ez a jelenet a korabeli igazságszolgáltatási rendszer abszurditását viszi színre, ugyanis egy teljesen lehetetlen, abszurd helyzet áll elő: egy kivételesen becsületos cigány járul a bíróság elé, kivételesen felperesként, és egy nemest vádol azzal, hogy lóvásárlás során átvette. Ez a helyzet leginkább fordított esetben volt elképzelhető. A szöveg legerőteljesebb eszköze azonban éppen a szerepek felcserélésében érhető tetten, mivel ezen keresztül válik megfogalmazhatóvá a komédia fő üzenete: az igazságszolgáltatás korrump, a bíróság nem az igazság ügyét szolgálja. A cigánynak van igaza, mégis ellene dönt a bíróság. Ez a jelenet igen élesen figurálja ki a korabeli társadalmi bürokráciát, igazságszolgáltatást, s vélhetően a *Konok pereskedők* társadalomkritikája miatt tiltják be egy időre az iskolai színjátszást Marosvásárhelyen.

Csokonai Vitéz Mihály: *Gerson* (1795)

Csokonai Vitéz Mihály *Gerson* című két felvonásból álló színművét 1795. február 28-án mutatták be a debreceni kollégiumban. Feltehetően 1795 január-februárjában keletkezhetett, mivel előző év decemberében még csak terv volt színmű elkészítése.²⁹

A színműben a zsidó származású Ábrahám cselszövése adja a cselekmény gerincét. Tamadi földesúr portáján kísértetjárás van, s Ábrahám pénzkeresés céljából felajánlja szolgálatát a földesúrnak, hogy majd fényt derít a titokra. A mű címadó szereplőjét, a melankolikus természetű ifjú költőt, Gersont vádolják azzal, hogy ő áll a kísértetjárás hátterében. Azonban kísértet nem más, mint a furfangos zsidó Ábrahám, így a hazugsága lelepleződik, Gersonról pedig kiderül, hogy Tamadi földesúr rég elveszett fia.

Vizsgálódásunk szempontjából igen releváns színműnek ígérkezik Csokonai *Gersonja*, mert művében a korabeli szórakoztató irodalom jellegzetes zsánerfiguráit szerepelteti. Így például Porházi személyében a deákos iskolamestert, Kardosban a nyugalmazott katonatisztet, a ravasz és kofárkodó zsidóban Ábrahámot, Kalefaktor Antal képében pedig mulatságos, félénk és gyáva cigány karakterét ismerhetjük fel, amit már beszélőneve is előrevet: a kalefaktor főnév ugyanis egy tréfás, csínytevő, kellemetlenkedő személyre utal.

A cigányok külső irodalmi reprezentációja számára érdekes adalékokat tartalmaz a színmű hetedik fejezete. E korban már valószínűleg elterjedt motívumként élt a köztudatban a cigányok Abaúj Vármegyében található Nagyidához való kötődése. Budai Ferenc *Polgári Lexikonában* fennmaradt ugyanis egy 16. századból származó feljegyzés, amely a cigányok nagyidai vitézségéről tesz említést. A történet szerint 1556-ban Perényi Ferenc elpártolt Ferdinánd királytól és Izabella hercegnő szolgálatába állt, amiért Ferdinánd Puchaim nevű vezére által húsznapos ostrom után elfoglalta Nagyida várát, amelynek védelmére Perényi Ferenc cigányokat toborzott, akik vitézséggel buktak el.³⁰ Ezt a motívumot idézi fel Kardos, amikor a hetedik fejezetben megszólítja Kalefaktor Antalt: „Jaj, ördög, be szép báb vagy, de szép vagy, be odailenél nagyidai vitéznek.”³¹

E fejezet másik figyelemre méltó aktusa a cigány karakter megszólalása. Kalefaktor Antal egyértelműen a selypes, alig érthető beszédmódja által válik a komikum tárgyává (azonban ez az állítás ugyanígy érvényes a romlott magyarsággal beszélő Ábrahámra is). Ugyancsak parodisztikus hatást kelt Porházi és Kalefaktor Antal párbeszéde. Mindkét szereplő egy zsánerfigurát testesít meg: Porházi a latinos műveltségű, a korabeli magaskultúrához tartozó iskolamesterként, vele szemben pedig Kalefaktor Antal, a társadalmilag marginalizált, kulturálatlan és civilizálat-

²⁹ CSOKONAI Vitéz Mihály, *Gerson* = Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei, I., Szerk. Debreczeni Attila, Bp., Osiris, 2003, 834.

³⁰ Arany János ugyanezt a históriát vette alapul A nagyidai cigányok megírásához.

³¹ CSOKONAI Vitéz Mihály, *Gerson* = Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei, I., Szerk. Debreczeni Attila, Bp., Osiris, 2003, 101.

lan népcsoporthoz tartozó, alig érthető módon beszélő cigány karakterként jelenik meg. A párbeszéd olyan helyzetkomikumra épül, amelyben a cigány úgy tesz, mintha értené a latinul beszél Porházi mondandóját, s mivel a cigány nem tud latinul, ezért folyton félreérti az iskolamestert, s így folyton elbeszélnek egymás mellett. Példa: *spiritus – piritos*.

Komédia a cigányról és a deákról

A *Komédia a cigányról és a deákról* című alkotás adatairól annyit tudhatunk mindössze, hogy eredetileg kunszentmiklósi születésű, Debrecenben tanuló Virág Pál által összeállított énekeskönyvben található. A mű pontos szerzőjét nem ismerjük, mivel Virág Pál feltehetően csak lemásolta a szöveget 1796 és 1800 között.³² A korabeli iskolai színjátszásban igen kedvelt figurája volt a cigány, azonban főként a közjátékokban vitték színre.

A mindössze két jelenetből álló darabban a cigány egy szegény mendikánst visz a Vitze Ispán elé. A felperesként ábrázolt cigány (ami már önmagában is a komikus hatást kelt) állítása szerint a medikás ellopta a fáját, ezért az ispántól várja az igazságszolgáltatást. Az ispán végül a vajdának ad igazat, aki a deák akasztását kéri, de az ispán kegyelmesebb, és arra ítéli a mendikásokat, hogy ahol cigányt látnak, szépen köszönjenek neki.

Bár a szöveg szimpatizál a cigánnyal, alapvetően komikusnak tartja. A dráma egészét igen erősen áthatja a komikum, ami jelen esetben a nyelvre épül. Mikor az ispán számonkéri a deákat, az latinul kezd el beszélni, így alakul ki egy dialógus közte és a cigány között. Éppen ez a dialógus mutatja leginkább a komikum nyelvi megalapozottságát.

A dialógusban a latinul beszélő deák beszéde érthetetlen, halandzsahatást keltő nyelvként jelenik meg. Bár a cigány nem érti a deák latin nyelvű mondandóját, a hasonló hangzású szavaknál mégis úgy tesz, mintha értené, azonban folyton félreérti a hallottakat. A darab helyzetkomikumra épül, ami abból fakad, hogy a meglopott felperes cigány nem érti – illetve magyarnak vélvén folyamatosan félreérti – a bíróságon a tolvaj diák latin védőbeszédét.³³ Íme, néhány példa: *Prætereuntem-Bé mentem, caput-kaput, videt-tiedet, futuro-juh turo, rauco-rajkó*.

A cigány selypes beszéde ebben a műben is parodisztikus hatást kelt, ami azonban a leginkább fokozza a komikus hatást, azt egy tulajdonképpen szerepcserében érhetjük tetten. Ezt pedig már maga a cselekmény is előrebocsátja, hiszen éppen a cigány (felperes) az, aki rajtakap valakit a deákon (alperes), és nem őt magát kapják rajta. A nyelvek szerepcseréje is figyelemre méltó, ugyanis a cigány értelmezésében a latin deák beszéde értelmetlen halandzsaként jelenik meg, amely ezáltal éppen azt a jelleget ölti magára, amelyet a cigány nyelv a nem cigányok értelmezésében. Ahogyan az iskolajátékokban általában, úgy ebben a darabban is a meg nem értett idegen beszéd humoros félremagyarázása és az ezt követő durvább beszédmód adja a komikum alapját. Ugyanezzel a motívummal találkozhattunk Csokonai Vitéz Mihály *Gerson* című színművének hetedik fejezetében található párbeszédben, amelyet a deákos iskolamester Porházi és a cigány Kalefaktor Antal folytat.

Iskoladrámák összegzése

A fent említett 17–18. századi iskoladrámák cigány reprezentációjáról általánosságban azt mondhatjuk el, hogy e drámák cigány karakterei mind valamilyen szakmát űző, alacsony társadalmi státuszban élő emberekként jelennek meg. Az iskoladrámák többnyire komikus cigányai olyan zsánerfigurák, amelyek a 18. századi hétköznapiak ábrázolásának elengedhetetlen alakjai. A cigány zsánerfigurája azonban a megszokott normatív erkölcsöktől elütő másságot testesíti meg.

Véleményem szerint kiemelten fontos szerephez jut bennük a nyelv és a megszólalás. A cigányokról való beszéd durvasága nem nemzetiségi ellenérzésekről árulkodik, hiszen ilyesmiről

³² Protestáns Iskoladrámák, I., Kiad. Varga Imre. Bp., Akadémiai, 1989, 362. ³³ RMKT XVIII/4, 497.

szó sincs. Ez a stílus csupán a természetes kifejeződése, illetve a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyzetüknek szól. A cigányok – bár a nem cigányok által szólalnak meg – dialogikus viszonyban állnak a többi szereplővel. E drámákban a cigányok beszéde jellemzően selypes, alig érthető. A cigány, magyar, olykor latin makaronizmusokkal is átszótt dialógusok olyan helyzetkomikumokat idéznek elő, mely során a cigány és beszélgető társa folyton félreértik egymást, elbeszélnek egymás mellett. Az ilyen és ehhez hasonló helyzetkomikumok pedig egy mélyebb, társadalmi és kommunikációs problémára irányítja figyelmünket: arra, hogy a cigányok és nem cigányok csoportjai nem tudnak dialogikus viszonyba lépni egymással. E dialogikus viszony kialakítására irányuló kísérletek hiábavalósága pedig csak a humorban tud feloldódni, ennek következtében azonban egyre inkább növekszik a társadalmi és kulturális szakadék a két csoport között.

A cigányzene helye a magyar kultúrában

MOTTÓ: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”
(Tamási Áron)

Pereg a film, a Hunnia filmstúdió 1940-es alkotása, amely mindmáig a leghitelesebb elemzése egy művész életének.

Dankó Pista

írja a főcím. A főcím amely arra kötelezte a rendező Kalmár Lászlót, hogy olyan forgatócsoportot hozzon össze, amely garantálja a sikert. Nagy Mihály Sándor regényéből filmre írta maga a rendező. Dalok: Dankó Pista; zeneszerző: Sándor Jenő, zenei feldolgozás: Polgár Tibor; kép: Eiben István; hang: Lohr Ferenc; összeállította: Kerényi Zoltán; ruha: Zs. Tüdős Klára; táncok: Harangozó Gyula és Vera Ilona. Szereplők: Jávor Pál, Simor Erzs, Lukács Margit, Tompa Pufi, Rózsahegyi Kálmán, Mihályffy Béla, Ligethy Juliska, Szakáts Zoltán, Kürthy György, Solthy György, Földessy Géza, Sugár Lajos, Földényi László, valamint Debreceni Kiss Lajos zenekara.

Dankó Pista
Forrás: Facebook

Nagy felhajtást csaptak annak idején a leghíresebb magyar cigányprímás életéről szóló film bemutatása körül. Kiszámolták, hogy ez lesz a kettőszázadik hangosfilmünk, és fényes díszbemutatót szerveztek köréje. Maga a kormányzó, azaz Horthy Miklós és a Teleki-kormány néhány

tagja is megjelent a bemutatón. Megbocsátandó turpisságnak tudható be, hogy az 1940 tavaszán forgatott film bemutatását halogatták addig, míg a gazdag filmtermés el nem éri a bűvös 200. számot.

Magyar művelődéstörténeti kuriózum, hogy a forgatókönyvet nem a színlapon hirdetett Kalmár László írta, hanem a származása által megbélyegzett és így hivatása gyakorlásától eltiltott Bihari László. A film egészét tekintve ez amolyan apróságnak tűnhetett amely eltörpült ama kiemelkedő esemény mellett, hogy a főszerepben – címszerepben a kor legnagyobb magyar férfi filmszínját, Jávor Pált – láthatták az igen tehetséges (ám vetítésvásznon ritkán látott) szépvonású, fiatal és a főszereplőbe szerelmes cigánylányt, Lukács Margitot.

Pereg a film, és a főcím után az *Eltörött a hegedűm* dallama aláfestő zenetöredékként vezeti be a drámai helyzetet vízparti táj, balra egy rekettyés, a vízben tükröződik a bágyadt nap gyengülő világa mint a visszavonhatatlan elmúlást jelképe. A felvétel a szabadból az ablakon át bevisz a szobába, ahol a kinti naplemente a benti életmentét kívánja érzékeltetni. Az eltűnőben lévő – tragédiát sejtető – napot készül eltakarni a felhőfoslányok sora az égen.

A bevezető képsor után egy művész görcsös keze búcsúzóul végigsimogatja testét és húrjait az 1610-es cremonai Amati kincseknek.

„... apámtól maradt rám, egy olasz gróf ajándékozta neki a szép magyar nótákért. Most neked adom. Csodálatos szép dalok vannak benne. Tanulj megjátszani rajta kisfiam. Vigyázz rá, ne válj meg tőle soha. Hozzon neked boldogságot dicsőss...”

A gyertya meggyújtatik, a ház szeme besötétedik, mint az eltávozóé, a világ ki van zárva, hisz az eltávozás fájdalmának keresztje már csak a ház lakóinak szívét-lelkét nyomja sziklaként. Megszakadt egy karrier és sarjadzik egy még nagyobb sikertörténet ott valahol Szatymazon Erdélyi Náci segédletével.

Csak ez a segédlet nem igen tetszett az ifjúnak: tehetséges barátaival zenekart verbuváltak, és olyan sikerre tettek szert, hogy a környéken nem létezett olyan rendezvény (aratóbál, lakodalom, szüreti bál vagy disznótoros vacsora), hogy annak ne lettek volna ünnepeket, közkedve meghívottai.

Kezdetnek ez a fejlemény biztató volt, csak nem elégséges-e 1881-ben egy életre szóló sikeres találkozás – Pósa Lajossal a Szegedi Napló tehetséges költőjével – megalapozta az országos hírnevét. Pósa ontotta a szebbnél szebb verseket, amihez Dankó Pista hangulatos, fülbemászó melódiákat társított. Így lett máig tartóan híres és népszerű a:

*„Nem jó mindig, minden este
a fonóba eljárni,
legényeknek a lányokkal,
menyecskékkel cicázni.
Én is jártam, addig jártam,
addig, addig cicáztam,
egyet megszerettem,
annak rabja lettem,
magamra nem vigyáztam.”*

Maradandóan gyümölcsöző volt Dankó Pista számára Békefi Antal és Pap Zoltán barátsága, hiszen ha sír a hegedű (amely egy valós történeten alapszik), akkor az:

*„Eltörött a hegedűm,
nem akar szólani,
Rózsi, Rózsi mi bajod?
Mért nem akarsz szólani?
A hegedűm majd megreparálom
Szólalj meg hát, rubintos virágom.”*

Békefi Antal szövegére szerzett dala élete végéig, a sírig elkísérte, ma is egyike azon hallgatóknak, amit oly gyakran kének a kívánságműsorokban (például a Duna Televízió Kívánságkosár című műsorában).

1890-től daltársulattal járta az országot (amely háromszor akkora volt, mint napjainkban). Ez anyagilag fellendítette, de ráment az egészsége, amit súlyosbított az apjától örökölt tüdőbaj. A cigányság – és ezen belül a zenésztársadalom – összefogása révén San Remóban gyógykezelték néhány hónapig. Ekkor jelent meg a „San Remó-i emlék” című kottásfüzete. Hazatérte után újra országos körutat tervezett:

„Búcsúkörutat járok az országban. Az én kedves közönségemet, amely engem tizenhat esztendő alatt szívéből szeretett és lelkesült érettem, utoljára látogatom meg. A végzet, mely egyik kezével megtermékenyítette lelkemet és majdnem 500 nóta alakjában pazarul szórta szét a bús és víg dalok egész tömegét – másik kezével elvette tőlem a régi jóegészség egy részét. Azt gondolta talán, hogy elég a muzsikából. Már San Remóban égette a vágy a lelkemet, hogy a magyar közönséget még egyszer lássam, tőle elbúcsúzzam... Akár jobban leszek, akár rosszabbul, búcsúzzunk... Aztán ki ki emlékezzék egymásról szeretettel, hiven holta napjáig. Én még azon túl is... Dankó Pista”

Nótabeli törött hegedűjét „megreparálta” ugyan, de beteg tüdejét már nem sikerült meggyógyítani, 1902 júniusától már nem tudott a betegségéből felkelni és a következő év márciusának 29. napján elhunyt.

”

Temetésén 500 cigány hegedűjén sírt fel szívszaggatóan az Eltörött a hegedű mellett a Most van a nap lemenőben című hallgató is. Nemcsak a székesfőváros hajtott fejet a cigányprímások koronázatlan királyának ravatala előtt, hanem másnap húszezer főnyi tömeg várta Szegeden. Tömörkény István és Pósa Lajos tartott búcsúbeszédet, Pósa Lajos, aki nemcsak alkotótársa, hanem Dankó Pista márványszobra felállításának szorgalmazója (Margó Ede alkotása, 1912-ben felállítva).

E szerény írás azt szeretné bebizonyítani, hogy a cigányzene a magyar kultúra része. Ugyanakkor tisztázandó, hogy mit nevezünk cigányzenének, mert a cigányzene a cigányok népzeneje, de cigányzene az is, amit a mulatókban hallani igen magas fokon, hiszen a művészetük apáról fiúra száll. Véleményem, amely messzemenőkéig nélkülözi a szakszerűséget, az, hogy a cigányok szórakoztatás céljára művelt zenéjét teljes egészében magyarnak tartom, amelyre a cigány néphagyomány pontosabban művészet mit sem változtatott.

Az pedig vitán felüli, hogy a zenész cigánydinasztiák leszármazottai hozzátesznek ahhoz a technikához amire ősei megtanították, egyszerűen fogalmazva „született zenészek”, akik – rosszmájúak szerint – vonóval jönnek a világra, így az sem ritka, hogy a zeneszerzést is sikerrel sajátítják el.

A magyarországi cigányzenészek eredete a homályba vész, de ha valaki bűvárkodásra, vagyis kutatásra adja a fejét, mindenképpen Vályi István református lelkész hiteles 1776. évi dokumentumait kell alapnak tekintenie, s így a cigányság indiai eredetével szembesül, de térjünk vissza a hazai viszonyokra, hisz ez áll a magyar felfogáshoz legközelebb.

Hazánkban először 1416-ban említik őket, amikor a Barnaságban, pontosabban annak székhelyén, Brassóban pénzt és élelmet adtak az „Egyiptomból jövő Emmaus úrnak és 120 társának”. A közelmúltban a Szépművészeti Múzeumban Luxemburgi Zsigmond királyunkra emlékezvén kiállítást rendeztek. A kiállítás részletekbe menően taglalta az Európa-hírű uralkodó erényeit, hibáit,

a két ország rendezte kiállítás révén megtudhattuk, hogy a letelepedett cigányságnak 1423-ban menlevelet biztosított, hiszen a magyar lovasságnak szüksége volt kovácmesterekre és más hiányszakmát gyakorlókra.

A teknőkészítők (vájok), vályogvetők, rézüstkészítők mellett szép számmal voltak muzsikusok is, akik népszerűségüket e hat évszázad alatt csak növelték.

A 18. század elejéről fellelhető levéltári anyagok már név szerint is megemlítik Barna Miskát, aki a Szepes megyei Illésfalván rendezett versenyen első díjat nyert. Megjegyzendő, hogy a Szepességben nagyon sok híres primás művelte a szórakoztatás magasiskoláját, gondoljunk csak az egyik legnagyobbra:

Czinka Panna (1711–1772?)

sajógömöri cigány hegedűsnőre, akinek az atyja ugyancsak muzsikus volt. Nevéről és szépségéről legendák keltek szárnyra. Ami bizonyos, hogy gazdája Lányi János a gömöri földbirtokos jó képességű tanárokkal taníttatta a tehetséges kislányt. A művészi hagyomány ápolása abban is tetten érhető, hogy egy nagybögőshöz ment feleségül, akivel rövidesen zenekart alapított, melyben férjének két testvére is helyet kapott, sőt később gyermekei is az együttes tagjai lettek. A földbirtokos bőkezűen gondoskodott róluk, hiszen házat, telket adományozott nekik és díszes egyenruhát készíttetett a zenekar számára. Maga Czinka Panna is egyenruhában járt, ahogy az Markó Miklós Cigányzenészek Albuma című, a millenniumra megjelent kötet címlapján látható.

Amikor Czinka Panna jobblétre szenderült, a cigánymuzsikusok mellett a hálás magyar tömeg részvételével helyezték örök nyugalomra Tisztelete halála után sem szűnt meg, versekben énekelték meg muzsikusi erényeit, kvalitásait, életének fontosabb stációit. Szobra Sajógömörön ma is zárandokhely, amelyre a helyi cigányság mellett a magyarok is méltán büszkék.

Czinka Panna szobra Sajógömörön
Forrás: Facebook

Czinka Panna

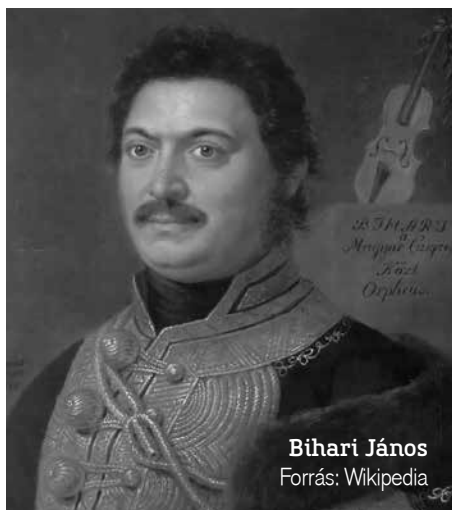
*Czinka Panna hegedűje kesereg
Czinka Panna két szeméből könny pereg
Sír a szíve, sír a lelke
Még jobban a hegedűje.
Nagy Rákóczit siratja,
Rákóczival a szabadság,
Vele együtt Magyarország
elbukott és rabszolga.*

*Czinka Panna hegedűje eltörött
Czinka Panna lelke rég elköltözött
Nem sír már a szíve, lelke
Néma már a hegedűje.
Mind a kettő porrá lett.
De az eszme él és virul
Bár a könny s vér záporként hull:
Jön reá még kikelet!*

Arra az időre tehető a cigányzenekarok összetételének kialakulása is. Ahogy az értelemszerű, a primás (első hegedűs) játszott a dallamot, míg a kontrás (másodhegedűs) a kíséretet, a bögös az ütemet, vagyis a ritmust. Később egyre nagyobb szeptet követelt magának a sikerből a cimbalom és a klarinét is, és ez ma is tart, gondoljunk csak egyik-másik hangszer sokperces szólójátékára is.

A cigányzenekarok egyre fokozódó népszerűségük miatt meghatározó szerepet harcoltak ki a toborzók (verbunkos) stílusának kialakításában. Ennek a korszaknak a krónikákban helyet követelő kimagasló alakja

Bihari János (1764–1827)

Bihari János
Forrás: Wikipedia

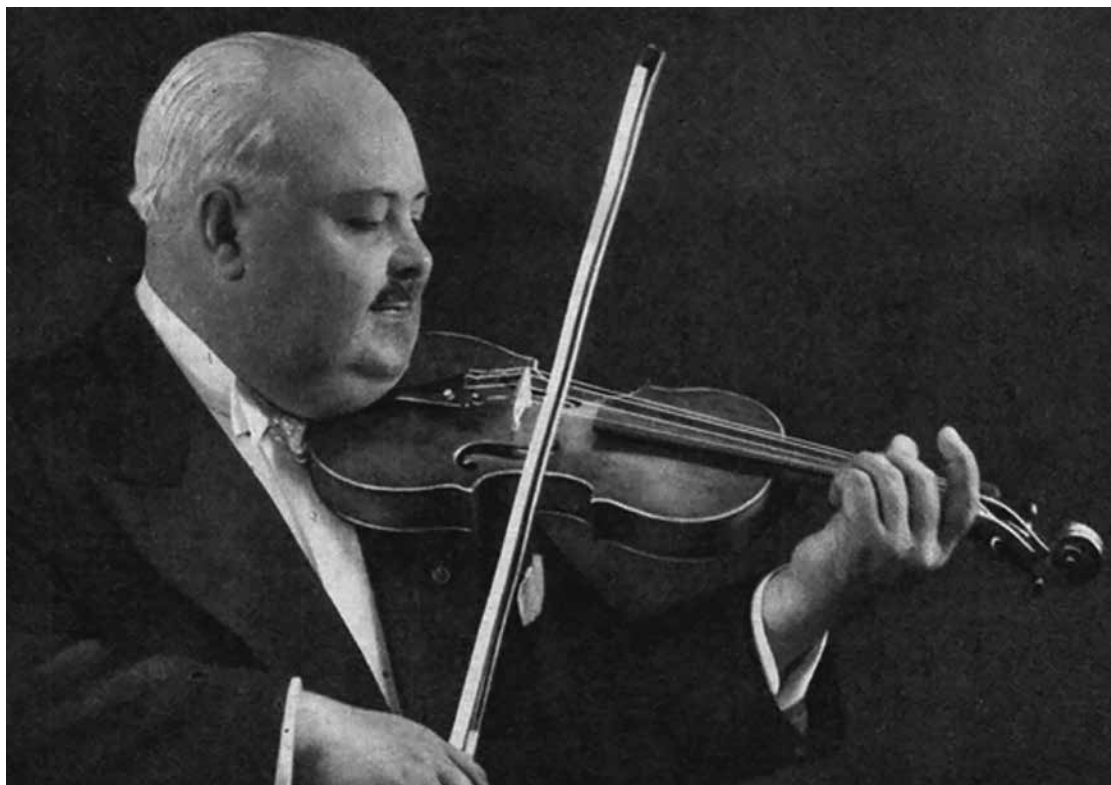
volt aki 1801 szilveszterén mutatkozott be a székesfővárosban. Ettől kezdve népszerűsége rohamosan ívelt felfelé. A híres muzsikust 1814-ben a bécsi kongresszus előkelő vendégei is nagy ünneplésben részesítették. Ma már szinte feledésbe merült az a művelődéstörténeti tény, hogy Bihari játékát Beethoven is több alkalommal meghallgatta, és egyik melódiáját az István király című nyitányában is parafrázálta. 1815. július 1-jén a Margit-szigeten Ana Pavlovna nagyhercegnő tiszteletére rendezett ünnepségen is muzsikált. Egy szerencsétlen baleset következtében a keze többé már nem szolgálta művészetét. Teljes szegénységben távozott az élők sorából.

A millenniumi ünnepségekkel kezdődően és a századfordulón folytatódva a cigányzenének egy fellendülő korszaka kezdődött el. Másik korszak a technika fejlődésének köszönhető rádióadások beindulása, és a Magyar Rádió „Szívküldi” adásainak sikerének köszönhető. Bár több eszmefuttatást érdemelne, de kiemelném a felejthetetlen.

id. Magyarai Imre (1894–1940)

nevét akinek tehetségére már kilencéves korában felgyeltek. Az 1903. évi primásversenyen a Magyarai testvérek zenekarának sikeréről a Budapesti Hírlap kritikusa így írt:

„Az igazi nagy tapsvihár ma a Magyaraiak muzsikája után zúgott fel. A két debreceni primás között egy öklömnyi Magyarai-gyerekekkel, aki máris pompásan bánik a vonóval...”

id. Magyarai Imre

Forrás: Arcanum/
Képes Vasárnap

Az már csak hab a tortán, hogy a bírálóbizottság a Magyarai testvérek előadását aranyéremmel, a gyermekprimást pedig aranymedalionnal honorálta.

A hely rövidsége miatt még csak annyit, hogy sikerére jellemző, hogy 1925. december 2-án elsőként muzsikált a Magyar Rádióban, előkelő fűrdőhelyek versengtek a Monarchiában a ven-

dégszerepléséért Bártfától Herkulesfürdőig. Egy londoni előkelő társaságnak muzsikáltak, amikor egy tisztelőjük poharat ragadva ékes cigánynyelven mondott köszöntőt. Magyar Imre angol nyelven a következőket válaszolta: „Nagyon köszönjük a szép beszédet, de sajnos, mi abból egy szót sem értettünk. Az igaz, hogy cigány muzsikusok vagyunk, de magyarok.”

A cigányzenekarok gazdag repertoárjaikkal akár önállóan is teljes művészi élményt tudnak nyújtani, de ha a zenekar harmonikusan, egymást segítve össze tud „kacsintani” az énekes előadóművésszel, akkor egy még tökéletesebb produkcióban lehet része a hallgató vagy szórakozó publikumnak.

A nótáénekesek körében az eredeti cigánydalok (vagyis nem cigánynóták vagy cigányzenekaros kísérettel előadott műdalok) a hatvanas évek végétől kezdtek népszerűvé válni, amely siker napjainkban is tetten érhető. E dalok gyűjtésében és népszerűsítésében nagy szerepet vállalt egy nagyváradi színésznő, aki annak idején a helyi 25 tagú Dankó Pista-zenekarban kamatoztatta művészi hajlamait. A legenda szerint kijárt az olajgyár melletti Czinka Panna cigánytelepre nótát gyűjteni. Erre egy újságíró, Implon Irén biztatta, mert tehetséget látott benne, ugyanakkor megmentette az eltűnőben levő pótolhatatlan értékeket.

Hadd idézzek néhány dalrészletet:

*„Bíró uram, bíró uram
bevádolok valakit,
mert a szeme, szemefénye
ha ránézek, megvakít.
Bíró uram, bíró uram
tegyen törvényt, ha lehet
Büntetése rabság legyen,
börtönörnek engem tegyen.
Engem adjon hozzája.”*

Vagy egy másik:

*„Mikor mentem Szovátára, sejhaj
vettem neked selyemszoknyát, sejhaj
selyemszoknyát, fakanalat
hadd verjem főbe magamat.”*

Ezek után már nem vitás, a művésznő: Kovács Apollónia.

Kovács Apollónia
Forrás: Facebook

Azt hiszem, hogy a bőség zavarával küszködök és kapkodok ide-oda, mert nem szeretnék egyoldalú, sőt elfogult lenni, de nem hagyhatok ki egy párost, akik önállóan is remekelnek, de ahogy együtt tercelnek az páratlan, utánozhatatlan: Madarász Katalin és Gaál Gabriella műsoraiban népdalok, magyar nóták és hiteles cigánydalok szerepelnek.

A cigányzene jelentőségét abban látom, hogy a nagy tömegekhez szól és nem igényel magas zenei kifinomult iskolát. A műzene pártolásának története hazánkban a főnemességnek volt a kiváltsága (lehetősége). A követendő mintát az Esterházy család nyújtotta. Esterházy Pál (1635–1713) Kismartonban zenekart alapított, és az ő neve hozható kapcsolatba a barokk zene első dokumentumával az 55 kantátából álló Harmónia Caelestisszel. Ez a pezsgő zenei élet csak a kiváltságosak joga volt, egy relatív szűk társadalmi rétegé.

Volt azonban egy könnyebben elsajátítható, értékesebb nemzeti zenei anyag, a 18. századi magyar tánczene. Ebből alakult ki később a katonai toborzó, ahogy fentebb már említettem. Ezt a zenét főleg cigánybandák játszották ezért tévesen a cigányzenével azonosították, még Liszt Ferenc is a Párizsban 1859-ben megjelent „*A cigányokról és a cigányzenéről Magyarországon*” című könyvében.

A cigányzenekarok hírét az első Magyarországon megjelent útikönyvben is megtaláltam, ami a millenniumi eseménysorozat idegenforgalmi igényeinek kielégítésére készült el a Singer és Wolfner Kiadónál. Az 1896. évben megjelent „*Magyarország útikönyv*” 350 oldalon, négy színes és tíz színezetlen térképpel, jelentős része Budapest kalauzát tartalmazza. Megtudhatjuk belőle, hogy lakosainak száma megközelíti a hatszázszázat. A város madártávlati képében négy épület uralkodik: az Országház, a Nemzeti Múzeum, a Szent István-bazilika és a Keleti pályaudvar.

Különösen jó konyhájuk és jó italuk van a budai kocsmáknak. A pesti oldalon az állatkert melletti Wampetics a legkellemesebb kerti étkezőhely. A különböző rendű és rangú éttermekben, sörházakban, mulatóhelyeken és kávéházakban kétszáznál több jobbnál jobb cigányzenekar játszik kora délutántól éjfélig. A legjobb primás Banda Marci, Rác Pali, Piros Józsi, Balogh Poldi és persze a Berkesek.

„A cigány muzsikát a hallgató tetszés szerint fizeti – igazít el a kalauz – a tányérozó zenész tányérjába minden alkalommal valami aprópénzt kell adni: ez illik. Ki a mennyit akar, kezdeni lehet öt krajczáron is, a cigány ezért még nem aprehendál, lehet adni nagy banknótát is ezért sem aprehendál. Sőt megkérdi, hogy a kegyes adakozónak mi a nótája és a skót dal, franczia sanszon, német lied is, eljátsza – rosszabb esetben füttyülés útján.”

Ennyi érv talán elégséges ahhoz, hogy megerősítem: igen, a magyar cigányzene része a magyar kultúrának, nevezhetném akár hungarikumnak, amely nem juthat a szegedi papucs sorsára, amit nincs immár kinek gyártania.

(Eredeti megjelenés: ROM SOM, 2006)

Romapolitikák és helyi térhasználat

A pájaszlói „Cs”-lakás program feldolgozásához kapcsolódva egy párhuzamos kutatásba kezdtem, mely a mentális térképezés módszerére alapszik. Munkám során Pájaszló speciális, etnikai és társadalmi különbségeken alapuló térhasználatát vizsgáltam. Ehhez a község két nagy csoportját, a romákat és a magyarokat vettem alapul. Arra kerestem a választ, hogy az eltérő nemzetiséghez való tartozás, az e mentén létrejövő társadalmi differenciák milyen eltéréseket okozhatnak egy azonos közösségi tér társadalmi használatában.

A mentális térképezés módszerével azt vizsgálhatjuk, hogy a megkérdezett személyek hogyan viszonyulnak egyes helyszínekhez, hogyan közelítenek azokhoz, azaz hogyan helyezik el bennük saját magukat, esetünkben Pájaszlón. A kutatás során csupán két emberrel dolgoztam együtt, így a tőlük gyűjtött információk nem reprezentatívak; nem kívánom kivetíteni az eredményt „a pájaszlói roma származásúak” és a „pájaszlói magyar származásúak” egész csoportjára, az egész faluközösségre, ugyanakkor mégis egyfajta leképezését nyújthatják a térhasználatbeli sajátosságoknak és különbségeknek, amik alapján tovább lehet folytatni a kutatást. Vegyük tehát ezt az egészet a kísérletnek.

Kutatásmódszertan

A kutatáshoz két helybéli partnert választottam, egy magyar és egy roma származásút. Az adatgyűjtés során mindkét interjúalany kapott egy A3-as fehér lapot és egy ceruzát, majd arra kértem őket, hogy rajzolják le, milyen volt régen Pájaszló. Nem jelöltem meg pontos időszakot, rájuk hagytam, hogy eldöntsék, mit értenek „a régi falu” alatt. A mindkét ember esetében fennálló kezdeti értetlenkedés hamar feloldódott, és szabadon, élvezettel rajzoltak, emlékeztek. Mindketten két térképet készítettek, mivel úgy gondolták, hogy az elsőt volt, amit elrontottak vagy valamit elfelejtettek; én ezeket egybevéve fogom a későbbiekben magyarázni. A négy térképről gyűjtött helyszíneket, objektumokat egy pájaszlói 1967-es légi felvételen összesítettem.

A mentális térkép

A mentális vagy kognitív térképezés egy interdiszciplináris terület, mivel a pszichológia, az antropológia, a földrajz és a térképészet tudományterületeiből tevődik össze, azaz kapcsolatot teremt különféle határtudományok között.¹ Meglehetősen fiatal szakterület, úgy 50-60 évre nyúlik vissza, s még nem dőlt el, hogy egy teljesen új interdiszciplináris tudományként vagy pedig egy újfajta technikaként értelmezendő.²

Egy településről kialakított képünk merőben eltérhet annak valódi szerkezetétől, formáitól. Ez az adott helyszínhez fűződő különböző térhasználatainkkal magyarázható. Jó példa erre az, amikor egy ritkán felkeresett helyet a fejünkben jóval távolibb térként van tartunk számon, mint egy gyakorta látogatott helyszínt. A mentális térkép egy tudati tulajdonság, amely – Cséfalvy Zoltán szavaival élve – „*a fejekben található*”. S ha ezek a térképek valóban ott vannak, akkor azokat össze is lehet gyűjteni. Erre a gyűjtő-, kutatómunkára szolgál a mentális térképezés mód-

¹Dobák 88.

²VI. Mentális térkép szerkesztése 150.

szere. Segítségével feltárhatjuk közösségek és egyének térhez fűződő viszonyát, beleláthatunk társas együttélések rendszerébe, abba, hogy egy csoport milyen kérdések mentén alakítja, szabályozza a közösség tagjai vagy épp a kívülállók térhasználatát.³

Az interjúalanyok

H. József (85 éves)

Magyar, paraszti származású özvegy, nyugdíjas. Aktív éveiben sofőrként, tejcsernoki vezetőként, valamint kocsmárosként dolgozott, ezek mellett párhuzamosan foglalkozott állattartással és növénytermesztéssel a „háztájás” keretein belül. A rendszerváltozást követően földjeit visszaigényelte és művelte azokat.

O. János (70 éves)

Roma származású özvegy, nyugdíjas. Gyermekkorát a falu romatelepén töltötte. Aktív éveiben a helyi termelőszövetkezetnél, később Miskolcon dolgozott mint építőmunkás. Mára a családja stabil anyagi háttérrel rendelkezik, közmegbecsülés övezi őket.

A két interjúalany eltérő státusú a helységben. A falu társadalmában elfoglalt szerepükből kifolyólag az életük más-más síkon zajlott és zajlik napjainkban is.

H. József térképe

H. József először a Tisza-gátat jelöli meg két hosszú vonallal, majd égtájak szerint tájolja be a falut. H. József: „*Na, hát elsősorban a Tisza-gátat kellene megrajzolni, mert annak a nyugati, délnyugati oldalán van a falu, tehát itt húzódik a Tisza, a Tiszának a gátja.*”

Következő lépésként megrajzolja a Szögvéget és a templomot. A Szögvég Pájaszló ősi falurésze; ez az egység alakult ki legkorábban a település fejlődése során. H. József a Szögvéget egy nagy, éles vonalú zárt körrel jelöli térképén, melynek bal szélére helyezi a református templomot, „**TEMPLOM**” felirattal. Következőnek a Tisza töltésén túli részt veszi, az árteret és az erdőt, melyeket egy hullámvonallal és „**ÁRTÉR**” felirattal jelez. Az erdő és az ártér jelölése azért fontos H. József esetében, mivel erdőrésszel rendelkezik azon a területen. Ezután jegyzi a tanítói lakást: „**Tanító**”. Közben kis négyzetszerű pontokkal családi házakat jelez a Szögvégben, melyekhez odairja: „**Magánlakások**”. Továbbiakban berajzolja a posta és az iskola épületét. H. József a „**Magánlakások**” megnevezést nem pusztán a családi házakra mint lakóingatlan-típusokra érti, hanem hangsúlyozza az abban lakók tulajdonjogát. A településen a múltban számon tartották a bérleményben élő polgárokat, és negatívan bírálták azokat: „**árendás**⁴ házban lakók”.

Következő lépésként megrajzolja a Szögvég utat, majd megjegyzi, hogy az új neve Petőfi Sándor út. A következő utca neve nem jut eszébe, így egy az utcában lakó embert emlegetve sikerül lokalizálnia magát.

H. JÓZSEF: „*Akkor ide írom, hogy Szögvég, magánlakások. Na akkor itt jön egy út. Itt is magánlakások. Ez a Szögvég út, jelenleg Petőfi. Erre ez jött kifele. Itt már, ez már itt a Búza út, itt a Keresztút, ami megy a Búza sorra, a másik meg jön erre a... Ez milyen út, ott Battáéknál? Kossuth...*”

A következőkben megnevez egy a Tisza-töltésről levezető, úgynevezett járó: Zsóna-járó („*Zsóna-járó*”). A Tisza-gáton több járó is található, amelyek a gátra való fel- és lejutást szolgálják (pél-

³ Mester 2007 296.

⁴ haszonbérlet

dául: *Bakó járó, Hangya járó, Zagyva járó stb.*) A Zsóna-járó elnevezés a járó tövében egykor élő Zsóna családdal magyarázható.

Ezt követően egy zárt körbe rajzolja a *Cigánybánya* nevű falurészt: („Cigány bánya”). Ez a terület a település egy mély fekvésű pontja volt, egész évben vízzel telve. Agyagos talaja és a víznyerési lehetőség kiválóvá tette a vályogmégmunkálók számára.

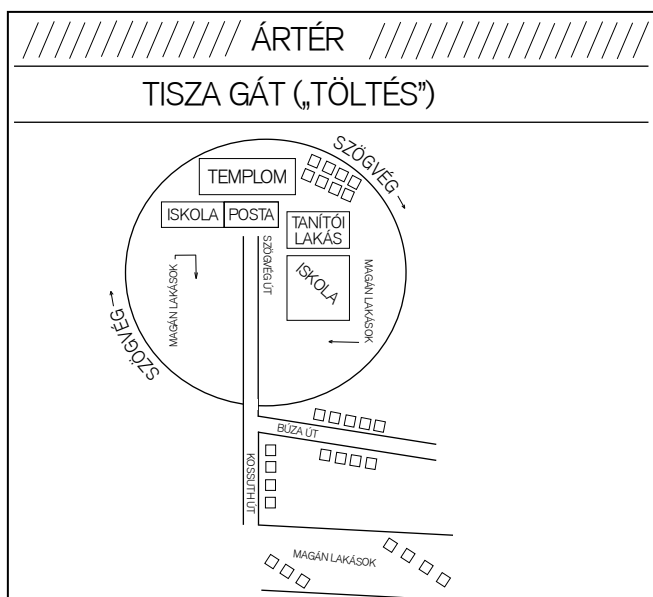
Következő lépésként három falurészt határoz meg: Engels út, *Újfalú*, Rákóczi út („*Köves út*”). Az *Újfalú* Pájaszló egy utcáját jelöli, melynek a mai neve Damjanich János út, ám napjainkban is mindenki csak *Újfaluként* hivatkozik rá. Ezt a területet a Szögvéghez hasonlóan éles körrel keríti be. A Rákóczi út a falu főútja. Hívják Zsinór vagy Köves útnak is, mivel a település leghosszabb, „zsinórszerű” útja, valamint a leghamarabb ezt kövezték le, innen tehát a „Köves út” elnevezés.

Ezután a romatelep felé közelít. Megrajzolja a *Csordajárás*t, amely egy földút; ezen járt a marhacsorda a legelők felé. Közben sűrű vonalazással jelöli a *Pap-tag* településrészt. A *Csordajárás* határjelzésként funkcionált, mivel elválasztja a „falut” és a *Pap-tagot*. A *Csordajárástól* a „falut” felé első részen élők egészen a közelmúltig elhatárolták magukat a „paptagosiaktól”, akiket a település alsóbb társadalmi osztályaként tartottak számon. Ez a szabályozás például a házasság intézményét is befolyásolta, azaz a „falusiak” nem házasodtak a *Pap-tagban* élőkkel.

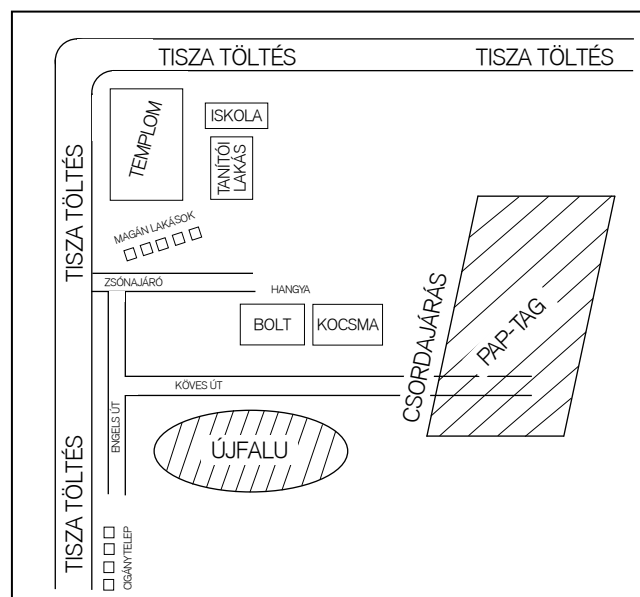
H. JÓZSEF: „*Aztán ez meg már itt az Engels út, vagy Újfalúnak is mondtuk ezt. Akkor utána a Csordajárás, a Pap-tag és akkor itt vannak a cigányok. Itt voltak a cigányok, itt, a töltés alatt...*”

H. József Pájaszló utolsó településrészeként veszi a romatelepet. Az első lépésként megrajzolt Tisza-töltés tövébe elnagyolt, sűrű négyzetekkel roma lakóépületek jelöl, majd odairja: „cigány telep”.

1. térkép

2. térkép

Értelmezés

H. József térképéről egyértelműen megállapítható, hogy nem a hatóságok szempontjából rajzolta le a falut, hanem a számára fontos helyszínek, egységek alapján.

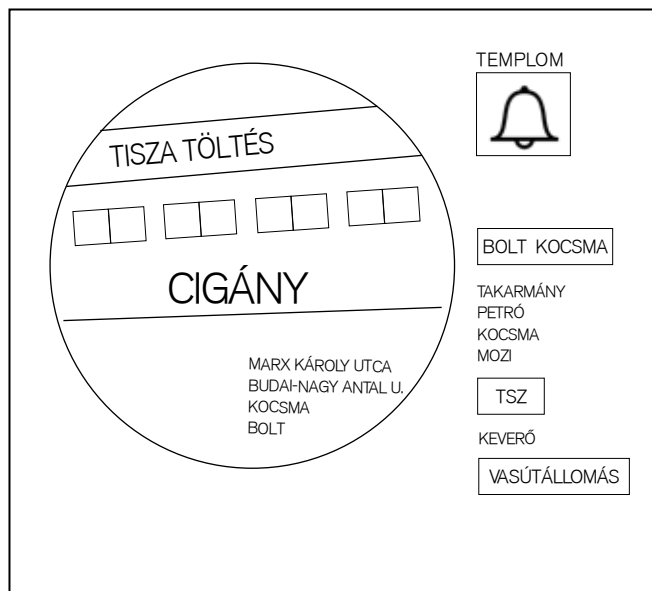
Legelső pontként a Tisza-töltést húzta meg, ez alapján mérte be a község többi részét. Azután egy kört rajzolta a *Szögvéget* határozta meg. A *Szögvéghez* viszonyítja a „kintet” és a „bentet”; tehát értelmezésében szerepel a Szögvég mint a falu alapja, kezdeti egysége és az azon túli terület, mint például az ártér. A templomot, az iskolát, a postát és a tanítói lakást mint objektumokat helyezte el. Esetében a község református templomáról van szó, ám mindenki, így H. József is

csak „TEMPLOMKÉNT” hivatkozik rá, mivel ezen az egyházi épületen kívül csak egy katolikus imaház található a túlnyomórészt kálvinista faluban.

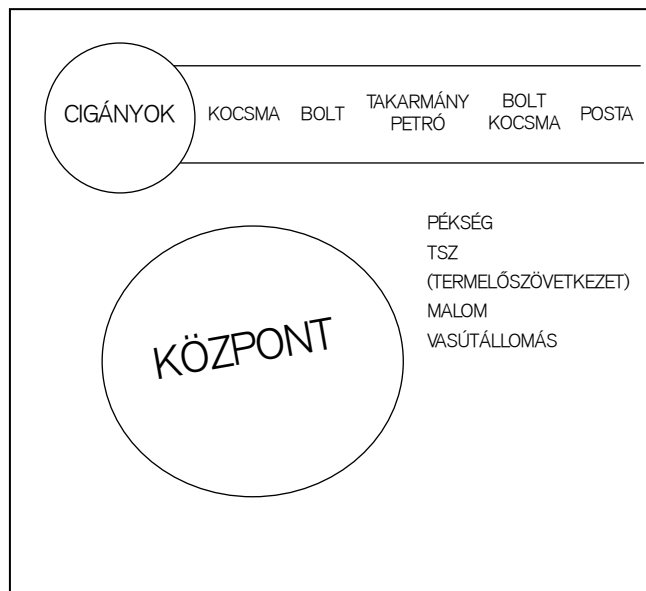
Interjúalanyom nagy hangsúlyt fektetett térképe rajzolása során a „magánlakások” jelölésére, mivel egészen a közelmúltig Pájaszlón az ingatlanbirtoklás igen erős státusszimbólumként létezett.

O. János térképe

1. térkép

2. térkép

O. János arra kérésemre, hogy vesse térképre a fejében létező régi a falut, első lépésként megrajzol egy nagy, zárt kört. Annak felső részébe dupla vonallal húzza meg a Tisza-töltést, majd ennek tövébe kis négyzeteket helyez el, melyek az egykori roma lakóépületeket jelentik. A további jelölések mind a körön kívülre kerülnek.

O. JÁNOS: „Itt voltak ilyen lakások, tudod. Ilyen kis lakások... sok. Ilyen kis pitvarokat rajzolok, tudod... De volt, akinek lent volt a... lefele kellett menni... ilyen bunker, olyan is volt.”

Ezután a templomot helyezi el a Tisza-töltés jobb oldali végében: egy négyzet, benne a haranggal. O. János következő lépésként az iskola épületét jelzi, majd a „Hangya boltot” jelöli meg, melynek egyik fele kocsmaként, másik fele pedig élelmiszerüzletként működött. Az épületet nem osztja ketté, egy négyzetbe írja: „Bot, Kocsma”. Továbbra is lefelé haladva a papíron megjegyzi, hogy „hát... arra már tiszta magyarság volt, azon a részen. Hát ott mit nevezzünk meg, ott?”. Az ezután következő szolgáltatásokat nem jelöli vonalakkal, négyzetekkel, hanem csak az elnevezéseiket írja le: mezőgazdasági takarmánybolt („Takarmány”), petróleumot árusító üzlet („Petró”), kocsmák („Kocsma”), mozi („Mozi”). A rajzolás közben szóban említi, hogy ezeken a területeken végig családi házak álltak. A mozi alá téglalapba foglalja a termelőszövetkezetet: „Tejesz”.

János a következő lépésben ugyancsak egy téglalapot rajzol, melyben a vasútállomást jegyzi („Vasútállomás”). Pájaszlót érintette a Bodroghöz-Hegyközi Kisvasút vonala, amelyet az 1968-as közlekedéspolitikai koncepció nyomán az 1980-as években számoltak fel teljesen. A vasútállomás jelölése után megjegyzi, hogy „Na akkor a falu így megvan”. Ezután még írásban feltünteti a malom épületét: „Malom”.

O. János a következő lépésben átveszi, hogy eddig mit rajzolt a térképére. A roma lakóépületeket jelző négyzetek alá beírja, hogy „Cigán”, majd ez alatt húz egy éles vonalat, így kettéosztva a falut képező kört romatelepre és egy üres részre.

O. JÁNOS: „Hát akkor úgy kezdjük, hogy mi itt laktunk, a cigányok. Érted? Így. Mert akkor csak így vót, bazmeg.”

Ezután utcaneveket ír fel a térképre, azok elhelyezkedését, sorrendjét nem véve figyelembe: Temető út, Búza út, Marx Károly utca – jelenleg itt él – („Marx Károly u.”), Budai-Nagy Antal út.

O. JÁNOS: „Na akkor volt ez az utca, ez a Marx Károly. Na itten voltak már bolt. Volt először kocsmá, az a kis kocsmá, amit ott van most is. Ott volt nagyapád kocsmáros. Kocsmá, bolt. Na akkor itten megvan. Hát itten végig tiszta magyarság.”

A térképrajzolás utolsó fázisában úgy gondolja, hogy minden fontosabb helyszínt, szolgáltatást bejelölt, aztán mégis eszébe jut egy kocsmá.

O. JÁNOS: „Hát itten ilyen nagyobb izék nem voltak. Meg itten, ahol Gyuszika lakik, ott volt egy olyan, hogy... hát, hogy is hívtuk... Zsidó bolt!”

CZIFRANICS-T. Z.: Miért hívták zsidó boltnak?

O. JÁNOS: Mer zsidóé volt az, régen.”

O. János, H. Józsefhez hasonlóan a számára fontos helyszínek, intézmények alapján lokalizálta magát. Térképének központi része a körrel jelölt „falu egésze”, s az abban húzóódó Tisza-töltés. A roma lakóépületeket négyzetekkel rajzolta. A térkép legelemibb része a körülhatároltság, az éles választóvonalak. O. János számára „a falu” a bekarikázott romatelepet jelöli, és a „lent a faluban” lévő helyszínek, intézmények és különféle szolgáltatások, mind a „körön” kívülre esnek. Az interjúkészítés, majd a térkép értelmezése során egyértelműen lekövetkeztethető, hogy O. János falusi térhasználata erősen szabályozott, azaz különféle szükségletek kielégítése mentén használ-

ta a települést: „*Akkor megyek abba a településrészbe, utcába, ha el kell mennem abba a boltba, kocsmába, malomba stb.*” – ennek alapján O. János esetében azonnal kiesnek azok a helyszínek, ahová „nincs amiért mennie”. Ezek a „szükségtelen” helyek nem is kerültek fel térképére. „*Lefele megint hát... arra már tiszta magyarság volt, azon a részen. Hát ott mit nevezünk meg, ott?*”.

Következtetés

H. József és O. János térképei bár egyazon települést ábrázolják, mégis nagyban különböznek egymástól. Ami közös, hogy mind a ketten az általuk fontosnak tartott helyszínek, intézmények szerint lokalizálták magukat. A Tisza-töltést rajzolták meg stabil tájékozódási pontként, melyet mindkét esetben a falu református temploma követett. H. József esetében a Tisza-töltés a falu határát, szélét jelöli, O. János esetében pedig egy központi, gyakorta használt elemként jelenik meg. O. János térképén egyértelműen kivehető a „töltés, telep–templom” mint határsík, amelyen elhelyezi a falut.

A legszembevetőbb különbség az utcák jegyzésében mutatkozott. H. József szakaszjelöléssel, írással jelölt több utcát is, míg O. János csak szóban említett néhányat. Ő legfőbb közlekedési vonalként a Tisza-töltést határozta meg, valamint ösvényeket, járásokat. A szegregáció helyi intézménye egyértelműen kitűnik a két különböző társadalmi és nemzetiségi csoportból származó interjúalanyoktól gyűjtött információkból.

Kutatásom pusztán egy kísérletnek tekinthető, így nem tudok és nem is szeretnék végbemenő következtetéseket levonni. A megkérdezett két személytől gyűjtött információk és a falu jelenlegi állapotát ismerve ugyanakkor világos, hogy etnikai, társadalmi különbségeken alapuló térhasználati sajátosságok figyelhetők meg, melyekkel mindenképp érdemes a jövőben foglalkozni, dolgozni.

Felhasznált irodalom

DOBÁK Judit Példák a mentális térkép társadalomtudományi kutatásban való alkalmazására. Antropológiai és Filozófiai Tudományok Intézete

MESTER Tibor 2007 Mentális térképezés. In: Közösségtanulmány-Módszertani jegyzet, PTE-BTK

Internetes forrás

VI. Mentális térkép szerkesztése. Összefoglaló tanulmány. Szerk.: Szathmári Milán

<http://tettconsult.eu/books/TelkutHTML/konyvpdf/6mentmap.pdf>
Utolsó megtekintés: 2024. április 1.

KALEIDOSZKÓP

SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY

Ki a cigány?

Kőbánya, vasútállomás, 1980

Forrás: Fortepan/Makovecz Benjamin

Ha a cigányra gondolunk, első az ijedtség, a bosszúság, a harag. Elsőre nem a cigány tanítónő jut eszünkbe. Nem is a cigány sportoló. Nem a csendes cigány képe idéződik fel bennünk, aki, teszem azt, magányosan, regénybe temetkezve utazik a metrón. Az ilyet észre sem vesszük. Nem tűnik fel. Ha azt mondják, cigány, nem jut eszünkbe, mondjuk, hogy a cigány szép. (*The gypsy is beautiful?*) Talán eszünkbe jut, hogy egzotikus, de biztosan eszünkbe jut, hogy a cigány nem mi vagyunk. A cigány mindig ők. Nem mi.

Pedig a cigány is mi vagyunk.

Budapest, 1946

Forrás: Fortepan/
Berkó Pál

Mi él a fejünkben a cigányról?

A cigány sötét bőrű, fekete hajú. Szegény, koszos és lop. Szentelen, tolakodó, hangos. Kizsebel a buszon vagy a villamoson. A cigány csúnya és elesett. A cigány torzonborz betörő. Ellopja a libát, tyúkot, a szárítókötélről a lepedőt. Bűnöző vagy csavargó, de leginkább a kettő együtt. Azt hiszem, akár Magyarországon, akár Litvániában, Franciaországban vagy az Amerikai Egyesült Államokban élünk, sokunk fejében valami ilyesmi villan át először. Nagypáink, nagyanyáink is így gondolták. De ha árnyaljuk a képet, kiegészítjük mai tapasztalatainkkal, az sem lesz sokkal biztatóbb. A cigány régiséget gyűjt és becsap. A cigány autókat tör fel, lakásmaffiát szervez, tehetetlen öregeket foszt ki, juttat az utcára. A cigány kopasz, kigyúrt, és BMW-ben vagy lakóautóban feszít. A cigány tolvaj, koldus vagy bűnöző. Így vagy úgy, de célja, hogy átverjen minket, nem cigányokat.

Némelyikünknek eszébe juthat a muzsikus cigány, a világhírű magyar dzsesszenészek egész sora, talán az andalúz flamenco kitűnőségei is, de azért, azt hiszem, ez a ritkább. Ha a cigányra gondolunk, első az ijedtség, a bosszúság, a harag. Elsőre nem a cigány tanítónő jut eszünkbe. Nem is a cigány sportoló. Nem a csendes cigány képe idéződik fel bennünk, aki, teszem azt, magányosan, regénybe temetkezve utazik a metróban. Az ilyet észre sem vesszük. Nem tűnik fel. Ha azt mondják, cigány, nem jut eszünkbe, mondjuk, hogy a cigány szép. (*The gypsy is beautiful?*) Talán eszünkbe jut, hogy egzotikus, de biztosan eszünkbe jut, hogy a cigány nem mi vagyunk. A cigány mindig ők. Nem mi.

Pedig a cigány is mi vagyunk.

Ha tetszik, ha nem. Csak egy kicsit messzebből kell néznünk.

Most nem arra gondolok, hogy mindannyian emberek vagyunk, hanem arra, hogy a magyar cigány magyar. A francia francia, a spanyol spanyol, az amerikai amerikai. Páskándi Géza kitűnő magyar író, aki Romániában született, azt mondta: előbb magyar vagyok, azután ember. Ő ezt választotta, és nem is választhatott mást, hiszen Ady Endre földjén, az első világháború után Erdéllyel együtt igazságtalanul Romániához csatolt magyar földön született. Kisebbségben. És a kisebbségben élőknek mindig két választása van: vagy őrzi nyelvét, szokásait, különbözőségének tudatát, vagy beolvad. A harmadik lehetőség, hogy elhagyja a földet, ahová született. A magyar ember lemondhat a magyarságáról Romániában vagy Szlovákiá-

ban, Ukrajnában vagy Szerbiában is. El is hagyhatja ezeket az országokat, hazatelepedhet otthonról itthonra, a maradék Magyarországra. És ha itt sem érezné otthon magát, elhagyhatja anyaországát is. A magyar cigány, elhagyva földet, hazát és nyelvet, szintén lemondhat a magyarságáról. De nem biztos, hogy ha akar is, lemondhat a cigányságáról. Bárhová vesse is a sorsa, nem tud szabadulni tőle.

Magyarnak lenni sors, mondjuk.

Cigánynak lenni vajon balsors?

Cigány. Értelmetlen udvariassággal mondhatjuk romának is. (Bár én inkább Nagy Pállal, a kitűnő magyar történésszel értek egyet, aki szerint nem sok értelme van az efféle udvariaskodásnak, ha a szó mögötti tartalom, a bennünk élő kép nem változik.) Cigány. Roma. Sokszor szociális helyzetre utal a szó. Etikai, morális ítéletet kifejező tartalma is lehet. Cigányélet. Cigányul élni. Olyanok vagytok, akár a cigányok.

Vulcanius Bonaventura Brugensis a géták irodalmáról és nyelvéről írt, 1597-ben megjelent könyvében núbiaiak leszármazottainak véli őket, bár nyelvük eszébe juttatja azokat a kódorgókat is, „*akik nagyapáink sőt apáink emlékezete szerint bejárva minden falvat és várost, a templomok kapui előtt csapatostul szoktak volt üldögeálni, s korábban sose hallott trükkökkel és csalafintaságokkal törtek borsot a nép orra alá. A núbiaiakhoz igencsak hasonlítottak, abban mégis különböztek tőlük, hogy míg a núbiaiak tenyerjósolás és jóvendülés örvén szokták rászedni az embe- reket, ezek valamifajta ájtatosság tettetésével, továbbá különféle, az általuk szimulált rémséges betegségeket állítólag gyógyítani képes istenségek szent helyeire tett zarándokutak ürügyével fejtek pénzt a szájalomra készített pornéptől.*” Philippus Camerarius 1599-ben azt állítja, hogy elterjedt vélemény szerint az akkori cigányság többnyire „*nem is túl távoli népekből összeverbuválódott tolvajbandákból, dologtalan és csaló emberek söpredékéből*” áll. Johannes Limnaeus 1645-ben megjelent könyvében azt írja, hogy „*számos jel alapján úgy találtam, hogy legtöbben azok közül, akiket én láttam, németek*”.

A cigányság a legtöbb ember számára mégis faji, etnikai jelentéssel bírt régen is és ma is.

A 20. század második felében, az 1970-es években megkísérelték számtalan módon megközelíteni a kérdést, mégpedig ismét úgy, hogy gyakran a szó faji értelmét, jelentését kérdőjelezték meg.

A cigányság – állították és állítják ma is sokan – nem faji, nem etnikai, hanem sorsközösségi tudat. Tulajdonképpen érzelem.

A cigányság – állították megint mások – faji kisebbség. Ugyanezt később etnikai csoportnak mondták. Csakhogy ennek elengedhetetlen ismérve a közös nyelv és kultúra. Igen ám, de az 1970-es években a magyarországi cigányság nagyobb hányada, mintegy kétharmada, sőt háromnegyede már csak magyarul beszélt. A saját közös nyelv hiányában pedig, mondták a tudósok, nem beszélhetünk etnikai csoportról. És nem csak a nyelv hiányzik, érveltek tovább a teória hívei, hiányzik a „Mi”-tudat is, melynek „*kialakulásához, fennmaradásához nélkülözhetetlen a nyelv, a szokások, hagyományok, szemléleti sajátosságok együttmozgása*”.

„*Ma már – írja Mészáros György 1979-ben – a faluvégi putrikból kiverekedett cigányszarmazású családok, akik munkájuk révén egészséges, korszerű lakásokban, nem cigány környezetben élnek, felkapják a fejüket a cigány szóra.*” Ugyancsak ő állapítja meg tanulmányában, hogy a magyarországi cigányság nem tekinthető etnikai egységnek, mert nem jellemzi őket a „mi-ők” antitézis, „*hiányzik az etnikai öntudat, a csoportegység kritériuma, a közös eredetről való tudás*”. A magyarországi cigányság egészére azért sem alkalmazhatók az etnikai és nemzetiségi fogalmak, mert a cigány kulturális hagyaték „*nem rendelkezik olyan tartalommal, amely képes lenne önmagából alapot adni a nyelvnek, mint a fogalomalkotás alapvető eszközének az orientációra, a megfelelés és közvetítés irányába*”. Az erőltetett nyelvújítás pedig „*közösségi igény nélkül beszűkül, elhal, idéetlen frazeológiába süllyed*”. A dolgozat szerzője azt is megállapítja, hogy „*a minőségi fejlődéshez szükséges emberségmodell, a fundamentális alapérték, nem a cigány, hanem a magyar nyelvvel épül be a cigány egyedbe*”.

Akkor hát ki a cigány? Mi az, ami a nagyon is differenciált cigányság, de legalább a magyarországi cigányság egészére igaz?

A történelmi eredet.

Így született meg akkoriban a „történelmi közösség” elnevezés. A közös eredet látszott a legmegfelelőbbnek arra, hogy a különböző nyelvű, különböző hagyományú, különböző foglalkozást űző, különböző anyagi helyzetben élő, letelepedett vagy éppen vándorló cigány csoportokat egy madzagra fűzze.

A cigány ember, aki nem tagadja, hogy magyar vagy roma vagy szintó (másként szintí), esetleg tagadja, hogy cigány volna. És nem az indiai eredet zavarja, hanem a szegénység, a műveletlenség, a rendetlenség, a bűn és pizsok. Ami a cigány szóhoz kötődik.

Nem vagyok cigány, hiszen munkám van, autóm, lovaim, üzletem. Jómódban élek. Nem vagyok cigány, nem vagyok roma: muzsikus vagyok. Mészáros György azt írja, hogy az úgynevezett lumpen cigány réteg magatartása sokszor nemcsak a többségi társadalom normáit, hanem magát a cigányságát is sérti. Sérti azt a „*minden időben a célszerűséghez igazodó sajátos etikai értékrendet*”, mely a cigányságban kialakult.

Cigány nemzet.

Létezik ez egyáltalán? Létezik olyan, hogy egységes cigány nemzet? Egyre inkább igen. Valaha, nem is olyan régen a válasz nagyon bizonytalan lett volna. A kérdés emlékeztet egy kicsit a hajdani vitára: létezik-e zsidó nemzet? A zsidóság vajon faj vagy vallás? Csakhogy zsidó vallás tagadhatatlanul mindig is létezett. Akkor is, amikor, már és még – röpké kétezer esztendőn át – nem létezett zsidó államiság. Cigány államiság sincs. Cigánia, Romland, Romanesztán. Szent cigány föld. Mert ugyan sokáig nem volt zsidó ország, de valaha létezett Izrael és Juda. Voltak zsidó királyok is, Dávid, Salamon, Roboám. Ősapák és pátriárkák sora, Mózes és Ábrahám. Létezett a zsidó papság. Hosszan folytathatnánk a sort. Nagyon is létezett a zsidó múlt, létezett a zsidó írásbeliség. A zsidó irodalom és tudomány. Krónikák, énekek, himnuszok, mesék és legendák, a szent szövegeket magyarázó kommentárok. Volt nagy erős emlékezet, és hihetetlen kohéziójú öntudat. Ezzel együtt, erről le nem választhatóan, létezett a vallás.

Akkor hát mégis egészen más ügy ez a kettő, mégsem összehasonlítható. Nem, valójában nem, de valamiben mégis. Zsidók és cigányok esetében egyformán megmutatkozik az örökítés ereje, a minden körülmény közt működő kohézió.

De mi legyen az egységes cigány identitás alapja?

A közös szenvedés? A szenvedéstörténet, a martirológia?

Nagyon sokan állítják, hogy nem beszélhetünk egységes cigány identitásról, hanem a befogadó országok történelme által kialakított, nagyon is különböző, de azért sok mindenben hasonló, egymásról sokszor mit sem tudó, máskor kapcsolatot ápoló, vagyis hol egymással érintkező, hol pedig elszigetelten fejlődő helyi szubkulturákról beszélhetünk.

Cigányokról írt könyvében Sir Angus Frazer bőséggel citál a nagy-britanniai törvényekből és rendeletekből, melyek kínkeservesen igyekeztek (és igyekeznek) meghatározni, definiálni a cigányság mibenlétét. Idézi például az autópályák használatának rendjéről 1959-ben alkotott jogszabályt (Highways Act), mely megtiltja, hogy házalók, vándorkereskedők és cigányok sátrat verjenek, pultot vagy bódét állítsanak fel az autópályák burkolatán, gyepes szegélyén vagy leállósávján. A cigány kifejezés – mint a rendelet értelmezői később magyarázták – ez esetben nem utal semmiféle etnikumra, hanem összefoglalja a korábbi rendeletekben szereplő „cigányok és egyéb utazók” kitéltet. Az 1968-as Caravan Sites Act, vagyis a szekérrel és lakókocsival történő parkolást, táborozást rendezni kívánó törvény is ilyen általános értelmű kifejezésként határozza meg a cigány, a gypsy szó értelmét. E szerint etnikumától és származásától függetlenül cigánynak minősül minden olyan ember, aki nomád életmódot folytat: a vándorcirkuszosokat leszámítva. Az angol fellebbviteli bíróság egy 1988-as határozata egészen világosan ki is mondja: sokan vándorolnak országszerte furgonban, lakókocsiban, különféle buszokban, utánfutón vagy motorbiciklin, ezek mindannyian vándorló, nomád életmódot folytatnak, joggal nevezhetjük hát őket a szó tágabb értelmében cigánynak, habár „*csoportként nem rendelkeznek azokkal a tulajdonságokkal, melyek etnikai csoportként való meghatározásukhoz*” elengedhetetlenek volnának.

Frazer is felteszi a kérdést, hogy akkor vajon mi is volna a cigány identitás meghatározó eleme. Az életmódot, a vándorlást kell annak tartanunk? Kérdése szónoki, nyomban meg is adja

rá a választ. Nem. Hiszen a definiálatlanul, ám a közvélekedés szerint vitathatatlanul cigánynak tartott népesség nagyobb része él világszerte letelepedetten.

A cigány nem államalkotó nép. Megtúrt népcsoport, mely sokáig – netán máig? – Európa és a Föld egyetlen országában sem tartozott a nemzettestbe. Elősködőként tekintettünk – tekintünk ma is – a cigányokra. Ki kéne zavarni őket az országból. Be kellene őket olvasztani, de mert nem lehet, hát tovább kell őket űzni; boldogítsanak mást. Vészesebb időkben a kiirtás gondolata, kísérlete is felmerült.

Egy ideje egyértelmű, hogy meg kellene tanulni együtt élni velük.

Nekünk velük?! Nekik velünk!

Igaz, csakhogy az már ezer év alatt bebizonyosodott, hogy egyik sem megy. Cigány és nem cigány népesség csak akkor él egymás mellett viszonylag rendezetten – már-már azt írtam, fel-

Feketetói
vásár

Forrás:
Szász Miklós
György
felvétele

hőtlenül –, ha senki nem erőltet semmit, ha a tanulás, összeszokás ösztönös, ha lényegében mindenki élhet tovább a maga törvényei, szokásai, hagyományai szerint. Igen, a cigány is.

Ehhez az együttéléshez nem feltétlenül kell a történelmet ismerni. Hiszen a betelepülő cigányság ha megtalálta a helyét, szerepét, speciális feladatát (munkáját) egy államban, valamilyen többségi etnikumban, akkor sosem azon múlott a békesség, hogy a fáraó népének, egyiptomiaknak, indiaiaknak, perzsáknak vagy a kazárok utódainak, netán bohémeknek, azaz cseheknek, vagy éppen (mint egykor Mexikóban) húngaróknak, vagyis magyaroknak hitték, nevezték őket. De azért a valóság, a história ismerete nem árthat.

Cigány história?

Nyilván létezik olyan ember, aki felkapja erre a fejét. No hiszen, mondja, cigány történelem?! Szép lehet? Mint az ősemberé. Névtelen hordák sodródása hol erre, hol amarra.

Nem is látszik oktalannak a tamáskodás. Hogy is van ez? Van olyan, hogy cigány történelem? Hiszen még államalkotó nemzetek fiai is hányszor hamisítanak, kreálnak maguknak történelmet. A valódit letagadják, olykor kisebbségi komplexusokkal küzdenek miatta.

Van olyan egyáltalán, hogy cigány történelem?

Ne aggódjunk: van.

Úgy is mondhatnám, tetszik vagy sem: van.

És mint olyan sokszor – talán mindig? – a valós történelem szebb, de legalábbis izgalmasabb, mint a kreált.

Számos kutató úgy véli, hogy indiai hazája elhagyására a terjeszkedő iszlám vallás kényszerítette a cigányságot. Mások szerint más okai lehettek az elvándorlásnak.

Vajon mit gondoltak erről ők maguk?

Érdekes, hogy a cigányoknál az eredet, a származás nem kötődik helyhez, nem kötődik territóriumhoz. Sokak szerint nem is ismerik a territorialitás, a területiség elvét, ami szerint valamely állam területén lakó emberek közössége annak az államnak a törvénykezése, joghatósága alá van rendelve. Michael Sinclair Steward angol kultúrantropológus – aki valamikor a nyolcvanas években másfél évet töltött egy Heves megyei település (fantázianeve: Harangos) oláh cigányai között – azt állítja, soha nem beszélnek a romák Indiáról, de nem emlegetik Egyiptomot sem. Nem foglalkoztatja őket, hogy honnan jöttek ősük. Identitásuk nem földrajzi tájhoz, hanem emberi kapcsolataikhoz kötődik. Patrick Williams szerint is hidegen hagyja őket India, az indiai eredet kérdése.

Cigány iratok, oklevelek, források nincsenek. Pontosabban nagyon sokáig nincsenek. Sosem ők maguk beszélnek, mindig mások mutatják be őket. Évszázadokon át mi írjuk le az ő viselt dolgukat. És ha „mi” foglalkozunk velük, akkor valami baj van. Elkövettek valamit. Ők. Ellenünk.

Ha mi – olaszok, spanyolok, oroszok vagy magyarok – nagyon odafigyelünk rájuk, bevesszük őket krónikáinkba, akkor valamit elkövettek. Így hát a források – kevés kivételtől eltekintve – a legjobb esetben is közönyösek, általában inkább előítéletesek. Igaz, előítéletesek a bolondokkal, betegekkel, csavargókkal, boszorkánynak és varázslónak mondott egyéb csodabogarakkal is.

Akkor hát nem tőlük tudjuk meg, valójában honnan is jöttek. Már csak azért sem, mert a *mulo*, a halottakkal kapcsolatos félelmek, a hallgatás kötelessége lehetlenné tette (teszi) a történelmi emlékezet működését. A cigány ember egyszerre tiszteli és rettegi halottait. Fél, hogy megbánthatja őket, fél, hogy visszatérhetnek kísértetni. A *mule*, a halott ember sokféle kötelezettséget, önkorlátozást, terhet követel hozzátartozóitól és közösségétől. Judith Okely *The Traveller-Gypsies* című könyvében azt állítja, hogy a halott cigány olyanná válik, mint egy dzsordzsio, vagyis gádzsó, azaz nem cigány. A halál az egyetlen igazi asszimiláció. „*Amikor a cigányok kifejezik a mulótól való félelmüket, valójában szimbolikus eszközökkel a dzsordzsioktól való félelmüket erősítik meg újra és újra.*” Leonardo Piasere leírja, hogy a *mulo* megköveteli a halott használati tárgyainak (egy részüknek) vele temetését illetve elégetését, használhatatlanná tételét. Ez a követelés olykor még a lakóházakra, autókra, munkaeszközökre is kiterjedhet. Tilos a hulla szó kimondása, ahogy sokáig a halott nevének említése is. „*A romák ritkán és olykor rosszul emlékeznek, mindenesetre nem ragaszkodnak a családfák felállításához: számukra ez nem büszkeség forrása, sőt még hosszú idő*

eltelte után is állandó veszélyt jelent a mulókkal való tiszteletlen bánásmód lehetősége miatt.” A cigányokat nem érdekli a múlt. A mával kell törődni, esetleg a holnappal. A múlt nem érdek. A hallgatás törvénye persze nem azonnali felejtés, hiszen a halott emléke nagyon is él. Piasere szerint a hallgatás intenzitása egyenesen arányos az emlékezés intenzitásával. A hallgatás állandó

A Cséplő Gyuri című film forgatása

Forrás: Fortepan/
Jávor István

emlékezés, amely jelen van a mindennapokban. A halottak végleges halála akkor következik be, amikor azok az emberek is meghalnak, akik emlékeztek rájuk, ismerték őket. A mulo, a hangosan emlékezés tilalma megakadályozza a cigányokat abban, hogy a múlt tanulmányozásában elmerüljenek, így hát történelmi emlékezetük általában igen rövid. Vannak olyan kutatók, akik azt mondják, hogy az írásbeliség hiánya és a mulo együttes eredményeképpen a romák emlékezete három, legfeljebb négy emberöltőnyi időre terjed ki.

Patrick Williams több munkájában is azt fejtegeti, hogy a cigányok személyes kapcsolataiban az identitásnak nagyon erős a szerepe.

Cigány identitás. Világos, hogy létezik. De vajon mi határozza meg a cigány ember önazonosságtudatát? Ugyanazok a dolgok, körülmények, mint minden emberét? Mondjuk, az anyanyelv? A szülőhely? A haza? A vallás? Nehéz ügy. Talán a rokonság? A bőrszín? A társadalmi státusz? A munka? Mikor mi. Senkinél sem egyszerű ez, a cigányoknál sem az.

Nézzük Patrick Williams egyik alanyát. Vegyünk tehát egy franciaországi, történetesen párizsi cigány embert. Kérdezzük meg, minek tartja magát. Kalderásnak? (A nyugati-európai és a hazai fiatalabb kutatók is gyakran a kelderás alakot használják.) Romának? Cigánynak? Párizsinek? Kiderül, hogy emberünk azonosságtudatában más kalderásokkal szemben a párizsi volta a legfontosabb. Ha egy szintó cigánnyal találkozik, a párizsiság jelentősége elenyészik, meghatározóvá oláh cigány volta lesz. Ő nem szintó, mint a másik, hanem oláh cigány. Ha egy lovárral hozza össze a sors (aki maga is az oláh cigányok közé tartozik), emberünk kalderássá lesz. A nem cigány – a gádzsó – mindebből persze semmit sem érzékel. Ő csak egyforma cigányokat lát.

Bonyolult ügy az identitás. Az erdélyi Ürmös község pünkösdisták kalderás csoportjának papja így beszél erről a kérdező kultúranropológusnak: „*Tudja, sokféle cigány van. Vannak cigányok, akik beszélnek jól cigányul, csak zavarnak belé irtóztos sok román szót. Vannak más cigányok, akik valamikor jártak a medvékkel, muzsikáltak s táncoltak a medvék...*” Az idős cigány pap – aki különben számon tartja az őseredetet, tud Indiáról is – olyan cigányokat is ismer, akik faluról falura járnak, „*valamit olvasztanak, és azzal a kalányokat fényesre csinálják*”. Aztán léteznek még „*román cigányok, akik egyáltalán nem tudnak cigányul*”, léteznek magyar cigányok, akik Marosvásárhely környékén laknak. Nyilván az úgynevezett Gábor-cigányokra gondol. Mivel zárja az öreg pap? „*És vagyunk mi, az eredeti cigányok. A mi származásunk sátoros cigányból van, tudja? Ez a kalderás nyelv, ez az eredeti sátoros nyelv.*”

Mit tudunk meg a fentebbi szövegből? Először is azt, hogy a kérdezettek egyértelműen nem gádzsók. Cigánytudatuk van. De megkülönböztetik magukat a környező román cigányoktól is, akik nem többnyelvűek, hiszen románul tudnak csak, sem cigányul, sem magyarul nem beszélnek, és akikkel szemben ürmösieink eredeti, igazi cigányoknak vallják magukat, hiszen saját, kalderás nyelvük van. (Emellett románul és magyarul is beszélnek). Ráadásul pünkösdisták.

Az identitás, az azonosságtudat sok elemből áll össze, s az egyes elemek bizonyos környezetben láthatatlanul, már-már súlytalanul épülnek be a személyiségbe, míg ugyanazok az elemek más környezetben riktóvá, hangsúlyossá válhatnak. A franciaországi cigányok többsége rom. Aki nem, annak többsége kalderás, de léteznek persze kisebb csoportok is, mint mondjuk a szintók. Tegyük fel a kérdést ama franciaországi, elképzelt embernek: – Cigány vagy? – Mérget vehetünk a tagadó válaszra. Dehogy. Ő nem cigány. Félreértés ne essék: nem tagadja a romaságát. Ő nem cigány. Ő rom. Kalderás vagy szintó. Esetleg üstfoltzó, autószerelő vagy pünkösdisták. Nem cigány. Tudja, hogy a gádzsónak mégis cigány, de az meg nem érdekli. Neked cigány vagyok, gondolja magában, de nem baj. Engem sem érdekel, hogy te talján vagy-e, gallego vagy muzulmán. Nekem gádzsó vagy. Nem cigány. Idegen. Gádzsó dilo, bolond idegen.

(Részlet a szerző *Cigányok* című képes esszékönyvéből.)

Gábor magányossága

A napokban új munkatárssal bővült a brigádunk, Gáborral a sorsüldözött villanyszerelővel, aki bevallotta, hogy szökésben van, két és fél évig a dél-alföldi tanyavilágban dolgoztatták, miután felszedett a kocsmában egy jó kis nőt, és a csak másnap reggel eladta rabszolgának. Nem érte meg. Három napja éjfélkor szökött meg a pajtából, a tehenek mellől, amikor a fogva tartói részegen heverték. Pesten hajléktalanszállón aludt, Sztívün, a vállalkozó ott szedte össze.

Estére a kollégáim csudásan felhangolódtak, a szomszéd szobából is átharsant Gábor sírós, mély basszusa, hogy mennyire magányosnak érzi az életét. Ezután kisvártatva vegyes kiabálást, vad ajtócsapkodást hallottam, ideges rohángászás dübögött a folyosón. Tedd le a kést, jajj, ne engedd, ne engedd, meghal, megöli magát, így a hangzavar. Ahogy voltam, alsógatyában, zokniban rontottam ki a sivár folyosóra. Azt láttam, hogy ketten két oldalról kapaszkodnak a villanyszerelőbe, a szobafestő jobbról, a víz-gáz szerelő balról. Gábor dőfésre emelt kis piros nyelvű konyhai késecskét markolt és a nyakába akaszkodókat földöntúli erővel vonszolta maga után. A következő pillanatban a villanyszerelő a kés élét a csuklójára szorította és keményen belemetszett magába. Én kaptam ki a kezéből és próbáltam messzire elhajítani, de a falhoz csapódva a lábunk elé pottyant a dikics. Csak azon csodálkoztam, hogy abból a nagy sebből hogy nem dől a vér. Persze keresztbe vágta nem hosszába.

Másnap reggel Budai kolléga élcelődött, mondván hogy a Gabi csinált magának egy kis puncikát.

Lényeg, hogy a villanyszerelő innentől közénk tartozott, és többé nem érezte magányosnak az életét.

INTERJÚ

Jó lenne, ha a fiatalok megtanulnának segítséget kérni, és nem veszítenék el a játékoságra, az örömeire való képességüket

Aki látott már néhány televíziós vetélkedőt, annak nem újdonság a tény, hogy soha nem az a versenyző győz, akinek a legjobb adottságai vannak vagy aki a legnagyobb tudással bír, hanem az a játékos, aki képes a tanulásra. Miért olyan fontos ez a képesség az iskolapadban és még azon is túl, életünk valamennyi területén? Miért van szükségünk önmagunk megismerésére, a körülöttünk lévő világ, a saját közösségünk, a gyermekeink megértésre, nyitottságunk megőrzésére? Tonté Barbara oktatási szakértő, a Romani Gasztro blog és könyv szerzője a saját tapasztalatain keresztül többek között ezekre a kérdésekre adja meg válaszait. A beszélgetés során szóba kerülnek még a család tudatos, erős, autonóm női tagja, a kisebbségi lét szépsége, és nehézségei, és végül, de nem utolsósorban egy édesanya szorongásokkal vegyes optimizmusa a jövő tekintetében.

– *Ismerted a nagyszüleidet, a mamákat?*

– Igen.

– *Nagymamák, édesanyád, és te: három női generáció...*

– Anyai nagymamám majd' száz évvel ezelőtt 1938-ban született Debrecen zsidónegyedében. Ennyi idő alatt sok változás történt a világban, ezzel együtt az életünkben, a szokásainkban is. Ennek ellenére sok hasonlóságot is látok a három generáció életében. A második világháború, a gettóban eltöltött idő meghatározó élmény volt nagymamám számára. Ezeknek az embert próbáló éveknek köszönhetően a kitartást, a jövőbe vetett bizalmat, a jobb sors reményét, a motivációt, az ambíció erejét, amit később tovább adott az édesanyámnak is. A válás az ő korában még nem számított természetes dolognak, de a mama olyan erős asszony volt, hogy ezt is meg merte lépni. Pestre költözött és csinált a kereskedelemben egy tök nagy karriert. Anyunak egy fokkal már könnyebb sorsa volt. Ő huszonkét évesen ment férjhez, amit a mostani huszonévesek korainak gondolnak, de abban a világban ez teljesen normálisnak számított. A munka mindhárom generáció életét végigkísérte: nagymamám, anyukám, és én is végig dolgoztuk az életünket. A tanulással már más a helyzet. Nekem több lehetőségem volt, mint nekik, de meg kell jegyezni, a mostani generációknak jóval nehezebb a dolguk. Én be tudtam kerülni államilag finanszírozott helyre a szegedi egyetem jogtudományi karára. A mai fiatalság számára ez iszonyatosan nehéz, mert rengeteg plusz pontot kell összeszedni, ami minimum középszintbeli pénzügyi helyzetet kíván a szülőktől. Elég, ha csak a nyelvtanulás költségeire gondolunk. De visszatérve a családom női tagjaihoz, nagyon autonóm, nagyon tudatos és akaratos karaktereket kell elképzelni.

– *Nem egy klasszikus roma nő története sem a nagymamádé, sem pedig az édesanyádé. Meg lehet határozni egyáltalán mi jellemezi a roma nőket általánosságban?*

– Ha megerősök magamat, akkor sem tudok pontos választ adni. Egyszer hallottam valakitől, ha egy tulajdonságot kellene kiemelnie, mitől roma egy roma nő, akkor azt mondaná: reziliencia, vagyis alkalmazkodás, ellenállás, találékonyság. Az összes többi klisének kisebbségi létből fakadó szubkulturális tulajdonság, amit a többségben is fel lehet fedezni. Én nem látok köbe vésett mintázatot. Az ésszerűség, az erő, a megújulásra való képesség gyönyörű dolgok. Egy időben sokat foglalkoztam roma ételek receptjeivel, melyek a túlélés, a találékonyság receptjei, mert arra tanítanak, hogyan legyen étel az asztalon a nagy szegénység közepette is.

– *Ha már receptek, mesélnél kicsit arról, hogyan született meg a Romani Gasztro című könyved ötlete?*

– Az első kisfiammal voltam gyesen és szerettem volna valamit csinálni, elsősorban magam miatt. Mivel gyakorlatilag be voltam zárva a négy fal közé, sokat főztem otthon és nagyon sokat gondolkodtam azon, mit adhatok örökül a gyermekemnek. A családom mindig is a gasztronómia szerelmese volt. Nálunk mindenki jól főz, remekül süt, még édesapám is kitűnő szakács volt, így adta magát a dolog. Eleinte az izgatott, miként lehet a hagyományos ételeket újragondolni, egészségesebb verzióba elkészíteni, de hamar szembesültem a problémával, hogy igen ám, de ezek a receptek nincsenek összegyűjtve. A roma kultúra ugyanis nem egy írott kultúra. A tudás, a történetek, a dalok szájhagyomány útján terjedtek: anyáról lányra, apáról fiúra, és így is maradtak fenn. Nagyon kevés könyvet találtam, ami ezzel foglalkozott. Ezért az író társammal, Budai Zsanettel elkezdtuk gyűjteni a recepteket, majd szép sorjában megfőztük és lefotóztuk mindet.

– *Kanyarodjunk kicsit vissza a tanuláshoz. Említetted, nem volt kérdés a családnak, hogy tanulni fogsz...*

– Az általános iskola kicsit traumatikus volt számomra, mert nem nagyon szerettem és rossz eredményeket hoztam. Szerencsére az angol nyelv nagyon érdekelt, már egész kicsi korom óta meg akartam tanulni angolul. És ez volt az én nagy szerencsém, mert az történt, hogy nyolcadik osztályban annyira felszívtam magam, hogy csináltam egy jó felvételt Szeged egyik legkeményebb gimnáziumába, speciális angol szakra, ahová fel is vettek. Emlékszem mindenki le akart beszélni. Azt mondták, menjek kereskedelmibe, mert abban vagyok jó, de én csak azért is kötöttem az ebet a karóhoz, hogy angolt szeretnék tanulni, és ha nem vesznek fel, csak akkor megyek kereskedelmibe. Középiskolába nagyon jól tanultam köszönhetően többek között a komoly támogatásnak, amit a családomtól kaptam. Sose volt kérdés, hogy még a legutolsóból is kiteremtik a könyvre meg a színházjegyre valót. Nálunk ez komoly prioritás volt. Azt hozzá kell tenni, édesapám a legtájékozottabb ember volt, akit ismerek. Nem telt úgy el nap, hogy ne vett volna

könyvet a kezébe. Anyukám szintén nagyon intelligens asszony. Nem nagyon vitték azt a vonalat, hogy gyorsan legyen család, és az egyik percről a másikra kikerekedő karriertörténetben sem nagyon hittek, ezért mindig arra ösztönöztek: tanuljunk. A húgom és az öcsém is továbbtanultak, mindhárman diplomások vagyunk.

– *Miért nem szerettek az általános iskolában?*

– Rossz minőségű iskola volt: szegregált, elcigányosodott gettó iskola. A tanároknak pedig már abban az időben sem volt könnyű. Fáradtak voltak, fásultak. Engem pedig nem érdekelt semmi. Egyedül az angol és az irodalom mozgatott, mert magyar tanár szerettem lenni.

– *A romasággal kapcsolatban milyen élményeid vannak?*

– Ezzel kapcsolatban sosem volt szégyenérzetem. Otthonról egyfajta büszkeséget hozok. Édesapám zenész volt, minnek köszönhetően erős tartást kaptam. A zenészek a rendszerváltoztatás idején kiemelt státuszú csoport voltak. Utazhattak, jó pénzt kereshettek, ami büszkévé tette őket és a családjukat is. A főiskolán, illetve Pesten szembesültem először azzal, hogy romának lenni nehezebb sors. A férjemmel albérletet kerestünk, de hiába vittünk magunkkal két havi kauciót, munkahelyi névjegykártyát, nem akarták nekünk kiadni a lakást. Már a nyolcadik helyet készültünk megnézni, amikor a sógorom éppen kiköltözött a bérelt lakásából, ahová végre sikerült gyorsan becsusszanni. Ugyanez volt a lakásvásárlásnál is, ami valljuk be, a világ röheje. Emlékezetes volt az is, amikor a diplomaosztáson az egyik tanár odajött hozzám és azt mondta, „ugye tudod, hogy soha nem fogsz tudni elhelyezkedni a szakmában”. Ekkor én már hevesen bólogattam, mert tudtam, hogy igaza van és tudtam, hogy nem bántásból mondja, hanem csak fél akarja hívni a figyelmemet. Humán erőforrás menedzserként végeztem, és abban az időben, azon a területen még nagyon más kvalitások kellettek, mint amik nekem voltak. Ott már tudtam, hogy romaként nehezebb lesz.

– *Történt valami pozitív változás az eltelt idő alatt?*

– Nem tudok erre igazán válaszolni. Most is volt olyan, amikor költöztünk, hogy nem nagyon akarták kinyitni az ajtót, de az biztos nem is a mi lakásunk volt. Jelenleg a kisebbik fiammal vagyok itthon, szeptemberben készülök kimenni a munkaerőpiacra, de már ismerősökön keresztül keresem a lehetőségeket. Az idők során vastag bőrt növesztettem és nagyon tudatosan, terápiákon, önismereti tréningeken keresztül vetkőztem le a paranoid dolgaimat. Másoknak bolond naivitásnak tűnhet, de nem akarom mérgezni magamat azzal, hogy „hát ez biztos azért volt, mert ez vagyok”.

– *Ilyen és ehhez hasonló helyzetekre a többség két végletes választ szokott adni. Egyik a görcsös megfelelni akarás, másik a harag.*

– Sose éreztem, hogy valami nagyot vesztek azzal, ha valakinek nem tetszek. Talán fiatalabb koromban munkált bennem némi megfelelési kényszer, de ezt teljesen levetkőztem. A saját sztenderdjeimnek akarok megfelelni, ami elég kemény munka, mert magamhoz vagyok a legszigorúbb. Több év terápia, önismeret spirituális út van mögöttem, amit nem könnyű végigjárni, mert itt azért beköszön más is. Miért különböztetnek meg? Mert nő vagy? Mert alacsony vagy? Mert kövér vagy? Kapsz egy jó nagy csomagot, de nem lehet úgy élni, hogy azt figyeled, ez azért van, mert... Nagyon szűk, nagyon színtelen és szegény azoknak az embereknek a világa, akik folyton megkülönböztetik embertársaikat. Öszintén sajnálom őket.

– *Amikor roma nőkkel beszélgetek, fel szoktam tenni a kérdést, hogy a párválasztásnál kizáró ok lehet, ha a férfi nem roma?*

– A férjem magyar cigány zsidó, és az is igaz, hogy egy roma ösztöndíj keretében ismerkedtünk meg, de mindennek ellenére azt sem tudnám megmondani milyen egy cigányos férfi. Én ahhoz mentem, akit szeretek. Nekünk közös az értékrendünk, egyforma dolgok fontosak számunkra, és másodlagos, hogy milyen az identitásunk. Én ettől sokkal szabadabb vagyok. Szerintem inkább engem nem bírnának.

– *Milyen kisebbségi létben élni?*

– Egyrészt nagyon sokat ad. Gazdagabb élet, mert sok dologra érzékenyebb leszel. Mivel a saját közösségemmel dolgozom, az érzékeny hozzáállás nálam és a hozzám hasonlóknál hatványozottan igaz. A kommunikációt nagyban megkönnyíti a közös tapasztalat, a nyelv. Legyen az gyerek vagy asszony vagy férfi, érzem azt, aki szemben ül velem, érzem az ügyfelet. Másrészt meg ugye egy kötött pálya, mert mi se arról beszélgetünk, hogy mi van a munkaerőpiacon, mi az új trend a humán erőforrás-menedzsmentben vagy hogyan befolyásolja a mesterséges intelli-

gencia az írást, a jövőnkét? A másik szakmám szerint külügyi szakértő is vagyok, de sose arról kérdeznak, hogy mi van Trumppal vagy Bidennel? A nehézsége ennek a létnek, a saját közösségben végzett munkának, hogy nehéz megúszni a neurózist?

– *Kifejtenéd ezt egy picit bővebben?*

– Többnyire projekteken dolgozom, ami azzal jár, hogy egyszer csak vége szakad a munkának, amit óriási veszteségként él meg az ember. Minden munka, legyen az a péké vagy tanítóé, beépül az ember személyiségébe. A projektek során sincs ez másképp. Ezért valóságos gyászmunkát igényel, amikor egyiket-másikat lezárjuk. Az emberi sorsokkal való találkozás sem mindig könnyű, még akkor sem, ha csupán pár pillanatig látunk bele valaki életébe. Egy alkalommal terepen dolgoztam, és a konyhában tettünk-vettünk az egyik asszonnal, amikor bejött egy nő, odament hozzá, és suttogva tisztítószeret kért tőle. Az asszony szó nélkül pillanatok alatt a kezébe nyomta a kért dolgokat, majd mindketten, mintha mi sem történt volna, mentek a dolgukra. Nem tudtam mire vélni a jelenetet, furdalt a kíváncsiság, ezért rákérdeztem: mi történt itt? A faluban olyan tudatmódosító szert árultak az előző napokban, amitől kényszerűen éreztek a fiatalok arra, hogy öngyilkosok legyenek. A tisztítószert kérő nő fia a szer hatására felvágta az ereit. Megdöbbentő volt látni és érezni azt a beletörést az életbe, amikor már nincsenek kérdések, nincs düh, nincs semmi, csak a tudomásul vétel, a kellés, amivel az anya a tisztítószeret vitte.

– *Húsz éves pályát tudhatsz magad mögött. Milyen állomásai voltak ennek a pályának?*

– Mindig tanodák és a Bari Shej nagylány-projekt körül mozogtam. A munkám széles spektrumot ölelt fel. Főztem a nagylányokkal, foglalkoztam gyerekekkel, asszonyokkal vagy az oktatási hivatalban végrehajtott projekteket monitoroztam. Rengeteg tapasztalatra tettem szert, és elérkezettnek látom az időt arra, hogy a megszerzett tudást másik területen, a környezetvédelem vagy a demokratikus oktatás területén hasznosítsam. Mindig úgy éreztem, hogy tartozom a közösségnek. Most úgy látom sok titán van születőben, és győzködöm magam rendesen, csinálják most már ők.

– *Mit tartasz a legnagyobb sikerednek?*

– Szakmailag két dolog volt nagyon fontos a számomra. Az oktatási hivatalban a Bari Shejben dolgozó mentoroknak a trénersapat és tréning anyag összeállítása. Ezt én komoly szakmai sikernek könyvelem el, mert nagyon erős, jó minőségű anyag lett. A másik a Romani Gasztro blog és könyv.

– *Baj, hogy mindig roma ügyek mentén kérdezősködök?*

– Azt gondolom bajnak egyáltalán nem baj, de kihagyott ziccer. Mert roma szakemberek piszok érdekes válaszokat tudnának adni. Egyik erős példám még egyetemista időkből való. A Közép-Európai Egyetemen egy román fiúval tanultam. Ő is roma volt és őt is mindig roma ügyekről kérdezték, holott a középkori történelemnek a doktora volt és piszokul nem érdekelt a romániai cigányok helyzete, és azt szerette volna, ha többet beszélgetnek vele a középkori történelemtől. Vagy itt van például a húgom, aki szobrász-restaurátor. Vele művészetekről kell beszélgetni. Kállai Andrással, Oláh Norbival is inkább a képzőművészetről kell diskurálni, még akkor is, hogy az ő művészeti vitájuk a „roma művész vagy a művész, aki mellesleg roma”. Még ebben a kontextusban is inkább művészetekről lenne jó beszélgetni. Setét Jenőt például a demokráciáról kellett volna kérdezni és nem cigányügyről. Politikáról beszélgetni vele egy élmény volt, még úgy is, hogy nem feltétlenül értettünk tökéletesen mindenben egyet. De tanító volt, mentor volt, és nemcsak roma ügyben, hanem kommunikációban, a demokrácia kérdéseiben is. Nagyon sok tanár van, akiket teljesen szükségtelen romakérdésekről faggatni, hiszen annyira jók, hogy módszertant is taníthatnának a pedagógiai főiskolán. Inkább kihagyott ziccerek ezek. Szívesen beszélgetek én, mert azt gondolom nagyon fontos beszélgetések ezek, és valahogy mindig az ismerkedéssel kezdődik minden párbeszéd, csak most már legalább hatszáz éve ismerkedünk.

– *Mit tehetnénk annak érdekében, hogy változzanak a dolgok?*

– Műhelymunkák szakmai beszélgetések, rengeteg közösségfejlesztés. Lehet naiv felfogás a részemről, de én mélyen hiszek a közösség erejében, és szégyellem kimondani: még mindig szükség van az érzékenyítésre. Nem azért kell harcolni, hogy elfogadjanak, szeressenek. Elég, ha nem bántanak, ha békén hagynak bennünket. A politika polarizálódásának köszönhetően sajnos nem tudunk a dolgainkról rendesen beszélgetni. És a helyzeten csak tovább ront a szélsőséges eszmék erősödése.

– Gyakran hallani, a kor egyik tünete az elbutulás, amit szokás az okos kütyük, az oktatás, a véleménybuborékok számlájára írni. Mint oktatási szakértő, mint édesanya hogyan vélekedsz erről?

– A generációk közötti feszültségekről olvasok éppen egy nagyon izgalmas könyvet, Generációk harca a figyelemért, amiben a szerző Steigervald Krisztián arról beszél, mennyire nem értjük meg egymást. Más a fontos az ipszilon generációnak, egy alfának, egy veteránnak és ez nem feltétlenül elbutulást jelent. Mind máshogyan gondolkodunk, mások a fontossági sorrendek. Az én generációm még könyvekből tanult. Most már itt vannak a kütyük. Adatot, információt már nem érdemes bemagolni, hanem új készségeket érdemes fejleszteni. Igaz, ezzel az új generációk elvesztenek egyfajta rálátást, helyette viszont technológiai tudást, elemzőkészséget kapnak, és nagyfokú kényelmet, ezért nehéz rávenni egy tizenévest arra, hogy elolvasson egy könyvet. Másrészt az oktatási helyzet, amit én is mint szakember tapasztaltam, valóban katasztrofális. A nagypolitikai folyamatok nem kedveznek annak, hogy intelligens, tanult, jó érvekkel felvértezett emberek kerüljenek ki az iskolapadokból. Tizenhat évre leszállították a kötelező iskolai korhátárt, az egyetemekre bekerülni nagyon nehéz, és ha egy gyerek látja, hogy elérhetetlen távolságra van számára a diploma, még vágy szintjén sem fog megfogalmazódni benne a továbbtanulás. Ezért nem is fog tanulni. Pedig jó volna olyan világban élni, ahol egy hentes is egy jó tudással, alapkészségekkel bír.

– *Optimista vagy pesszimista vagy a jövőt illetően? Gondolok itt a klímaváltozásra, a mesterséges intelligencia hatásaira a mindennapi életünkben.*

– Objektív optimista vagyok. Nagyon szeretem a történelmet, és azt látom, hogy a történelem során sokszor volt az emberiség hasonló helyzetben, igaz ennyire rosszak még sosem voltak a kilátásaink. Mégis úgy gondolom, az emberi találékonyosság sok mindent meg fog oldani. Másrésztől két gyermekem van, és hazudnék, ha azt mondanám, hogy nem szorongok, nem érdekel, milyen világot hagyunk rájuk. Ha nem hinnék a kutatásokban, a fejlesztésekben, az emberi értelemben, úgy érzem, meg is bolondulnék. A mesterséges intelligenciára per pillanat nagyon zabos vagyok, mert éppen elveszi a munkámat.

– *Ennyire része volna az életünknek?*

– Igen. A céges hírlevelek nagy részét már az MI írja. A gyerekeinknek már azt kell megtanítani, hogy a MI által megírt szövegeket hogyan javítsák, fejlesszék fel.

– *Világpolitika?*

– Benne lennék, ha elkezdenénk emberiségben gondolkodni.

– *Mit jelent számodra az anyaság?*

– Most éppen tipródást. Nagy felelősség, hogyan csináljam jól. Milyen értékeket adjak át a gyerekeimnek, és azt hogyan csináljam. Mit tegyek azért, hogy kiegyensúlyozott, boldog emberek legyenek? Szülőnek lenni, anyának lenni óriási munka, de a két gyermekem nélkül nem lenne teljes az életem. Mondom ezt éppen akkor, amikor ordít a kisebbik. A viccet félretéve, nagyon sok mindenre tanítanak, benne tartanak úgymond a világban. Ezért velem sosem fordulhat elő, hogy azt mondjam, „Bezzeg az én időmben! Ezek a mai fiatalok!” Igyekszem megismerni, megérteni a világukat, és minden örömmel azon dolgozom, boldog gyermekek, boldog felnőttek legyenek.

– *Nem titok, hogy mindkét fiatokat örökbe fogadtátok.*

– Tizennégy éves korom óta tudom, hogy ez így lesz. Ezt a férjem előtt sem titkoltam soha, és mindketten azonnal tudtuk, nem volt kérdés egy pillanatra sem, hogy örökbe fogadó szülők leszünk. Döntésünk olyan természetes volt, hogy nem is tudok róla igazán beszélni. Olyan, mintha arra kérnének mondj a vízről valamit. Mondhatod, hogy a hideg mellett van meleg víz is, hogy többnyire pohárból isszuk, ha kedvünk tartja tehetünk bele citromkarikát, hogy víz nélkül képtelenek lennénk élni, de valójában nem tudnád szavakba önteni a lényegét, az érzéseidet.

– *Hogyan fogadta a döntést a két család?*

– Örültek. Az Ivánék családjában már volt örökbefogadott gyerek, és az én családom is teljesen természetesnek vette a döntésünket. Mindenki a legnagyobb nyitottsággal és szeretettel fogadta őket. Veszekszenek, hogy melyik gyerek kire hasonlít.

– *A beszélgetés során feltűnt, mennyire nagy szerepet játszik az életedben a tanulás. Nemcsak az iskolai, hanem az a bizonyos mindenből, és állandóan. Életednek ebben a szakaszában mi az, aminek szükségét érzed, mi az, amit szívesen tanulnál?*

– Művészetek és filozófia. Most ez a kettő érdekel leginkább. A művészetekben való jártasság – képzőművészet, film, színház, zene –, úgy gondolom, nélkülözhetetlen az igényes, ha úgy

tetszik, az értelmiségi léthez. A világot sokféle módon leírhatjuk és elbeszélhetjük: matematika, fizika, gazdaság, politika, művészetek nyelvén. Ma leginkább a gazdaság a politika nyelvét beszéljük. A filozófiáról azt gondolom, megtanít gondolkodni, megérteni a világot és benne önmagunkat.

– *Mit tanácsolnál a fiataloknak? Mi az, amit feltétlenül meg kell tanulniuk ahhoz, hogy jól tudjanak boldogulni, élni?*

– Először is tanuljanak meg segítséget kérni: szülőtől, tanártól, pszichológustól, önkormányzattól. Legyen szó bármiről, tanulásról, mentális problémákról, próbáljanak segítséget keresni. Ha lehetőségük van rá, menjenek terápiára, vagy keressenek közösséget maguknak a világhálón. Másodszor figyeljenek oda a testi-lelki-szellemi egészségükre, és ne felejtse el játszani, örülni. Mert az örömmek rengeteg forrása van: tánc, sport, közösség, művészetek, festés, főzés, zenélés, csak élni kell vele.

HALUSKA IBOLYA

IRODALOM

RIGÓ JÓZSEF

Felső tatai megindultság

– Már itt fekszenek
egy eltűnt rendszer utolsói
az otthonkás cigány leányok
Anyám Piri Kató Rózsi Juci Magda Atyu
és most már Bönke is
lábbal annak a helynek
hol évtizedekig dolgoztak
szívlapátolva lábaltak
a Termény-forgalminál
merték a búzát kukoricát tápot
keményen zsákoltak
s ímhol mára az ő testük lesz táptalaj
szemben a megszűnt vállalattal
ahol mára lakóparkként
magaslanak fel a házak
de fel nem ér már velük
se le értük a szánás a bocsánat
ezt a viszonyt az életüknek
tere adta így ezt a közelséget
tudhatják megfizethetetlen a halálnak
föléjük ez a tavasz is terítsen csak
rózsás szellős otthonkákat
ha már csak velem jár temetőt
itt ne legyen övük a bánat
sírtak ők eleget
ellilult ujjakkal teleknek
számtalan befülledt nyárnak
egymást vigasztalták és sírásuk
eggyé lett egybefolyt könnyeikkel
és hol ez hol az nevezte
a másikat lányának anyjának
hát ide térhetek csak elmenni
és most a Bönke is szegényem
már csak a Luló van közülük
ki magukhoz ők nyugodni hívnak

Luló néném! azért te még el
a 87 évvel
ide ne térj tudd annak csak
ők diót szedni böngészni vannak
és ne félj ők lesznek akik csakis hazatalálnak
az ivadékokot vagyok

*én már ezért koptatok itt csak lábat
járatok száját
növesztek bajszot is
a Hosszu Teri fiának kérése magasztalása
ha ők várnak itt őket mi is várjuk
tünevényeit a gádzsós világnak
e helyben kell hogy kacagjanak még veled
mint az álmok
mert cigány lányok ők
múlhatatlan
cigány leányok... -*

2024. márc. 21. Tata,

Mentett menetben

*– Fekete
zászlók
mind lobognak
orgonák is öklözve
szívre
szerte
nyílnak
s így is villantott
virulatnak
engem hozott
áprilisult huzata
a szélnek...
halottasház mellett
megkopott
barna
bőrönd van
a lomokban ()
ismerem
és nem
ismerhetem...
Istenem
Istenem!
osztódom a
gyászodban... –*

2024. ápr. 10. Tata,

az utolsó után

*leereszti a sorompót
a sínek közé áll
hosszasan nézi
a vágányok érintkezési pontja fölötti tájat
hátrál mintha valami jönne
de csak a fény
feltekeri a sorompót
kalapját
vállpántját
a forgattyúra teszi
kortárs emberi szemét
a sínköveken
nem rogy le közélük
nem jön több vonat*

szimultán

*a gyógyító indián asszony
egy időben érkezik
a holddal
fényénél
hevíti
az izzasztókunyhót
a tűzre hintett gyógyfű
minden kórnak
ellenáll*

totem

*az indián nevű utcák
felhőkarcolóit nem orchideavadászok
hanem ablaktisztítók
és biztonságiak járnak
ők a skála tizenkét hangköze
a városokban néha
láthatatlan indiánok lélegzését
hallani
érezni
a mokaszinjukról az aszfaltra
szóródó föld szagát*

Altató

*Tölts, tiszta ég, egy findzsa vodkát!
Lefekszem tiszta álmaimba.
Elleng a hold, csicsonka-hinta,
a tenger tiszta könnyel árad,
madár csapkodja szárnya-csonkját,
eljő a hajnal is, palinta!
Vércsepp-virág a tiszta bánat,
bokrétát köthetsz, szép kegyes,
tűzöd kalapom mellé, mintha
szeretnél, mint a tiszta vodkát.
Fehér köd száll Dunánkra,
álmatlanul alszik az ország,
tetőtől talpig sebhelyes.
A lélek kacska dzsungelinda,
a test fehérre, kékre sápad,
fegyházcácsok lettek a bordák!*

Lefekszem tiszta álmaimba.

Egyszerű ének

*Tükörben és tükör körül
ha botladozva lépkedsz,
szemed köré egy hangya ül.
Vázlat a semmiséghez.*

*Nem törték össze arcodat.
Egyenes vagy, merész vagy.
És vékony, mint a gondolat.
Lelkednél vékonyabb vagy.*

*Megállsz? Hová lépsz? El ne ess!
A város távol ugrik.
Csuklódra furcsa foltot fest
szeretőd, és megugrik.*

*Megállsz, rovarok arcodon,
megállsz a messzi tájon.
De nem ér el a fájdalom.
Nem rólad szóltam. Másról.*

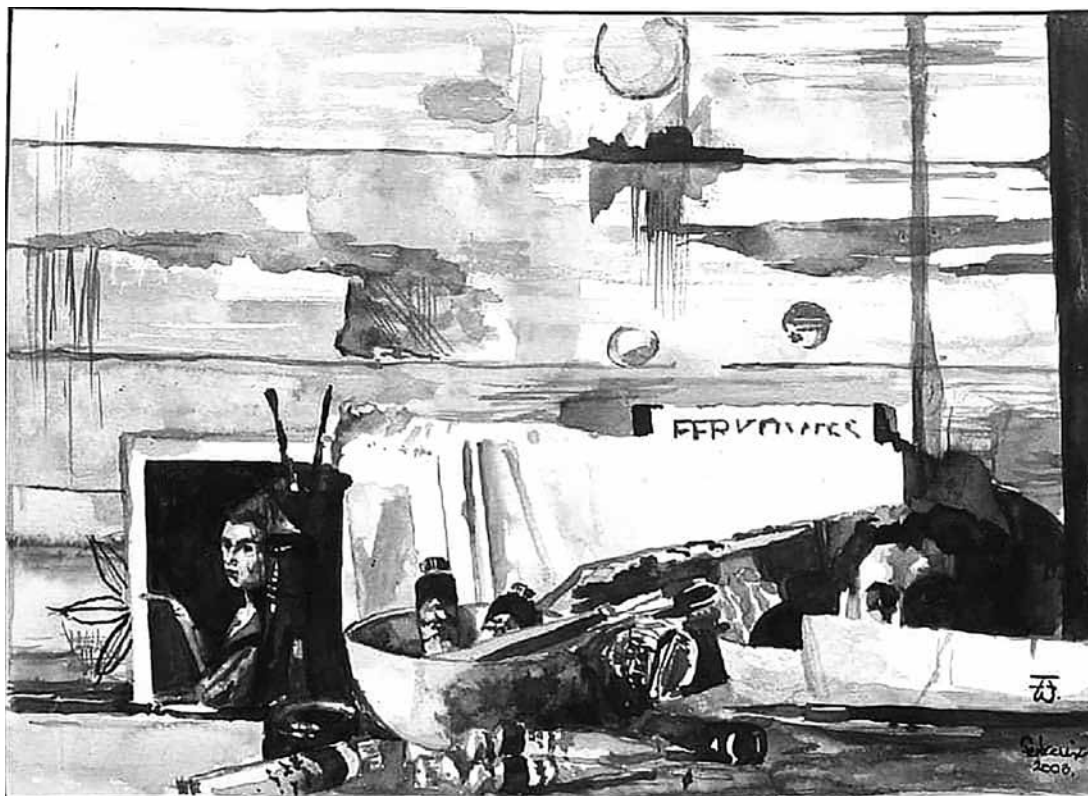
Módi

Történt egyszer, hogy egy januári délután befogadott egy kóbor embert. Alaposan megfürdette, majd miután órákig böngészte a biológiakönyvet, úgy döntött, hogy az új lakótársa keverék. Mikor megkapta a megfelelő oltásokat és a bolha elleni nyakörvet, próbálta rászoktatni, hogy a kék plüssfotelben üljön. Vendégei nagyon meglepődtek, amikor felugrottak hozzá, de aztán elfogadták és elkezdtek simogatni, pütyörögtek neki és jutalomfalatkákkal próbálták magukhoz édesgetni.

- Hogy hívják?
- Még nem adtam neki nevet.
- Lehet, hogy van neki már sajátja, nem tűnik túl fiatalnak.
- Kérdezzük meg?
- Persze.
- Elnézést van önnek valami neve?
- Lajos vagyok.

Lajos rózsaszín szalaggal a nyakában üldögélt a kék fotelben és nem kérdezett semmit. Örült, hogy melegben van, megfürdették és kap enni is.

- Miért pont embert?
- Hogy hogy miért?
- Vannak azok a kis méretű kutyák és a törpecápák is egyre divatosabbak.
- Valahogy ilyen kedvem volt. Szerintem kedves és ragaszkodó.
- Nem is tudom ez annyira francia. Igen a franciáknál olvastam ilyenről. Szobatiszta?
- Teljesen. A labdát is visszahozza, sőt ha csengetnek, kinyitja az ajtót. Nem esküdnék rá, de mintha a múltkor levitte volna a szemetet is.
- Hát drágám most mennem kell, puszikállak, de nagyon cuki ötlet, imádom, hogy ilyen szabadgondolkodású vagy és mindig egy lépéssel a divat előtt.

Mert

végülis
 elvesz minden majd
 a porban megmaradt lábnyomodra is ráhasal
 egyszer a rozsdával vajúdó
 ködös őszi eső
 jeled meg nem marad
 az idő mohás köldökén enyészik lassan
 és pihés kis angyalka önkényeskedik
 majd
 a tavaszi madárdallal
 magába nyeli mohón a hangot
 elveszik a dallam
 szárnyat növeszt majd
 hogy
 magasba szálljon
 mert végül is
 elvesz majd minden
 hisz egyéb törvény nincsen
 átszövődik minden egy más
 világba
 talán egy nyomkereső poéta
 vértforralón zavart tekintete
 mi még szomjasan kutatja át
 a tájat
 átfésüli mohón
 mint éhes sas a borzas fákat
 majd unottan köp egy laposat
 és terhétől meggörnyedve megy tovább
 nem hallhatja ő sem örökké
 a süket köveknek
 suttogó vízcsobogását
 nem látja meg már az
 őszi erdő
 hogy bont aranylón huzatos
 ágyat
 és hogy ringatja el a szél
 a kopaszodó fákat
 a költő rezzenő lelke
 nem száll többé versenyt
 a lehulló levéllel
 hisz őt is beskatulyázzák
 mert elveszik majd minden
 akár a csodákat remegtető délibáb
 mi nyári illúziót gőzölög
 csupán
 elrejtí szeptől
 szégyenli a táj
 megrepedt tenyerét mutatja
 az égnek fel

*esőre várva
nem kap itt feloldozást semmi
hisz minden elveszik
Jézus keresztre hullott
bús feje
vért könnyezik
értékét veszti minden
egyszer majd e vers is elveszik.*

Tizenhat öregasszony vagyok

1. nap

Fekete Csóka

Kis Fekete Csókának hívtak gyerekkoromban a születésemtől fogva. Amikor nagyobbacska lettem, már jobban szerettem volna, ha a keresztnevemen szólítanak, azon a néven, amit én adtam magamnak titokban: Angyalka. Úgy éreztem, ez a név illik hozzám, mert én, én olyan jó vagyok, akár az angyalok. Persze a valódi nevem sem tetszett, olyan semmitmondó, olyan közönséges, hogy inkább el sem árulom, minek azt tudni maguknak? A postáson kívül nem szokott megszólítani senki, talán még ő sem, csak ideadja a nyugdíjamat a kezembe. Amúgy meg csak az asszonyneveket ismeri, özvegy Boros Józsefné. Néha azért mondja, hogy Boros néni, itt írja alá. Hol is tartottam? Na igen, tudom már. Azt kezdtem mesélni, hogy Kis Fekete Csókának hívott az egész rokonságom, meg a szomszédok, az ismerősök, aztán az iskolában a gyerekek, a tanítók. Rámragadt, mint légyapírra a szálldosó bogarak, ami, ha megtelt, bedobták a masinába. Hogy mi az a masina? Hát a sparhelt, mifelénk az csak masina volt.

Képtelen voltam levakarni magamról ezt a Kis Fekete Csókát. Mi tagadás, fekete voltam, mint Hófehérke haja, de ennek ellenére, hívhattak volna Fekete Rigónak is. Olyan aranyosak a rigófóókák, amikor csőrüket nagyra tárva várják, hogy megetesse őket az anyjuk! Én is állandóan tátogtam.

A Mária Valéria-telepen laktunk, ott tákoltak maguknak a szüleim egy viskót. Megszöktek a faluból, mert nem engedte a két család, hogy szeressék egymást.

Anyám a falu primásának a lánya volt, jó módú, jobb módú, mint a többi muzsikus. Tudják, annak idején a primások duplarészt vettek ki maguknak a keresetből. Hogy miért? Hát az úgy alakult ki, hogy a primások tanították be a nótákat meg mindent, amit muzsikálniuk kellett. Operanyitányokat, operettet, slágereket, csárdásokat, esztamokat, minden számot. Ennek fejében vettek dupla részt. Ha mondjuk öten voltak egy bandában, akkor nem ötfelé, hanem hatfelé osztották el a napi keresetüket, amit a mulató gádzsóktól kaptak. Aztán akkor is megmaradt ez a szokás, amikor már nem tanítottak semmit sem a tagoknak.

Az apám bőgős volt, tagember, ezért tiltották őket egymástól, mert primás vót akartak, hogy jó sora legyen a lányuknak. De mondják meg, hát lehet a szíveknek parancsolni, ha egyszer már összegabalyodtak?

Volt valami rokonuk ott a telepen, ő segített nekik felépíteni a kunyhójukat. Anyám már várandós volt akkor a legidősebb nővéremmel, aztán jöttünk sorra hatan, mind lány. Képzeltetik, milyen nyomorban éltünk, apám hol helyben volt, hol nem. Ja, hogy maguk ezt nem értik, mi az, hogy helyben volt? Hát úgy szokták mondani, ha muzsikálnak. Akkoriban a vendéglátósoknak látszatfizetést adtak, mert belekalkulálták a borraivalót. Az meg olyan volt, mint a mesében, hol volt, hol nem volt.

Arra emlékszem, hogy mindig éhes voltam, tátott szájjal járkáltam, mint a kis rigócskák, ha várják az anyjukat az edellel, tátogtam én is folyton egyik szomszédunktól a másikig, hátha belepottyantanak egy-egy falatot a számba. Lehet ezért ragadt rám a nevem. Selypítettem sokáig, azt hittem tetszik mindenkinek, ezért nem is akartam tisztán kiejteni a szavakat. Úgy gondoltam, selypítve több élelemhez juthatok. Sokszor elmondatták velem a kis mondókámat: hétpőn tumppli, tedden tumppli, tejdán tumppli, én Ittenem jó Ittenem, mátosztétta tote nincsen?

Első osztályos koromban jöttem rá, hogy kinevettek, kicsúfoltak a hátam mögött még a felnőttek is. Egyik napról a másikra abba is hagytam a selypítést. Volt is csodálkozás, nógattak, kérleltek, a mondókámat akarták hallani, de én megmakacsoltam magam. Nem kéregettem többé akkor sem, ha akkorákat szólt a gyomrom, akár egy vasércszállító harminctonnás mozdony dudája.

Ám a feketeségem megmaradt, és nem átallottak továbbra is Kis Fekete Csókának hívni. Sokan voltunk cigányok az osztályban, mindegyikünknek volt otthonról hozott beceneve, és a

tanítónő mind meg is jegyezte. Jól is tette, mert az igazi nevünkre nem hallgattunk, és egymásét sem ismertük. Volt közöttünk Vasfejű, Balkezes, Ötdekás, Dandás, Szampi, Csonti. Ezekre emlékszem. Aztán elkerültünk egymástól, mikor felszámolták a telepet. Az új iskolában kénytelen voltam megszokni az anyakönyvezett nevemet.

Egyszer felvettem, hogy Angyalkára változtatnám meg hivatalosan. Kinevettek a szüleim, azt mondták, hogy ilyen fekete lányt nem lehet Angyalkának hívni, mert az angyalok szőkék és pufókok, nézzek már tükörbe. Sokig sírtam emiatt, felnőttkoromban meg már úgy voltam vele, jó nekem az a Kis Fekete Csóka, mert látják, pici is maradtam meg a feketeségem sem tűnt el. De úgy voltam vele, hogy úgy kell megszeretni magam, amilyen vagyok, és akkor mások is így fogadnak el. Nem is volt ezzel soha többé problémám.

Így mutatkoztam be a munkahelyeimen, és a férjemnek is az első találkozásunkkor. Azt hitte, csak meg akarom tréfálni, de amikor elmondtam neki a mondókámat is, tudják azt a selypítő tumpilis, mátszöttátost, rögtön a szívébe zárt. Sokszor játszottunk így, pösztitettem, tátogtam, ő meg a számba tett hol egy finom bonbont, hol cukorkát, aztán következett a csók, az ölelés. Mondhatom, minden embernek olyan boldog házasságot kívánok, amilyen a miénk volt hosszú éveken át.

Gyermekünk nem lett. Sokáig próbálkoztunk, végül kiderült, hogy méhrákom van. Nem én borultam ki, a férjem nem bírta elviselni a tudatot, hogy elveszíthet. Akkor az orvostudomány még nem volt olyan fejlett, mint most. Én vágtam le a kötélről, negyven évvel ezelőtt. Azóta gyászolom, nem lehet túllépni azon, hogy miattam halt meg.

Minden lényeges dolgot elmondtam az életemről, kíváncsiak még valamire?

Hogyan folytathattam nélküle az életem? Nincsenek titkaim, sosem szerettem a titkokat, azok csak megterhelik az embert, nyomja a lelkünket, aztán igyekszünk elfelejteni, de azért bármit csinálunk, ott hátul a kisagyunkba befészkel magát, s addig ott is marad, míg nem vesszük elő újból, s nem kezdünk vele valamit. A titkokat fel kell tárnivalakinek, hogy kiröppenjenek a fészükéből. Ám ha a szegyenünk erősebb a szabadulni vágyástól, ha nem vagyunk képesek kinyílni, rámeleg az egészségünk. A testi kórságom döbentett rá az eldugott titkomra, akkor gondoltam végig, ártottam-e megbántottam-e bárkit az addigi életem során, hogy megbocsássak magamnak, és bocsánatra leljek, ha nem is szemtől szemben, de legalább Istentől.

Aztán következtek azok, akik engem bántottak. És eszembe jutott, hogy az egyik tanárom mindenáron orvost akart belőlem faragni, mert annyira okosnak és tehetségesnek tartott, ezért heti háromszor is külön órákon foglalkozott velem tanítás után. Ötödikes voltam. Egyik alkalommal az emberi testről tanított. Ugye tudják, mi történt akkor? Látják most is milyen nehezen beszélek róla. Még nem teljesen engedtem el a haragot, a gyűlöletet, amit iránta érzek, de hamarosan sikerül.

Amióta nincs a férjem – Isten bocsássa meg a bűnét –, azóta ezzel a kis rózsafával élek. Na, mit gondolnak, hogy neveztem el? Úgy van, Angyalkának, mintha a gyermekem lenne, annyira szeretem. Ugye milyen szép! És afelől mit gondolnak, ő hogyan szólít engem? Igen, igen, jól sejtik, Kis Fekete Csókának.

2. nap

Cancóka, a szűz

Mit akarnak még? Tegnap már elmeséltem az életem. Mondtam, hogy Cancókanak becéztek gyerekkoromban. Miket beszélnek, Kis Fekete Csókának engem sosem hívtak. Én Cancóka voltam, mert engem állandóan cirógatni kellett. Közben mondogattam, ciróka-maróka, ciróka-maróka, mert úgy esett jól a simogatás. Anyám szegény, alig alhatott miattam, mellette feküdtem, nekem már csak ott jutott hely, a nagy ágyban, s nem állhatott meg a keze, mert ha abba hagyta, felébredtem, s ordítottam. Tudják, anyám két gyerek után már nem akart volna többet, én voltam a legkisebb, a harmadik. „Asszonynak szülni kötelesség, lánynak szülni dicsőség”. Ez volt a jelmondata a kornak, szigorúan büntették az abortuszt, hát így születtem meg, ratkós gyerekként. Biztos szeretett engem is, nem vettem észre, hogy másként bánt velem, mint a két testvéremmel.

Nehéz volt az ötvenes években a népeknek. Mindenki szegény volt, élelemre is alig jutott, krumplit ettünk krumplival. Meg bodagot. Megkente anyám zsírral. Hogy mi az a bodag? Hát a

cigányok kenyere. Élesztő nélkül készül, szódabikarbóna kell bele, mi úgy hívtuk, hogy pezsgő, liszt meg víz, és a masina tetején kell megsütni. Azért hívtuk pezsgőnek, mert ha ecetes vízzel itta apánk, amikor égett a gyomra, akkor annyira pezsgett, hogy kiszaladt a pohárból.

Egyszer a szomszéd kislány megkérdezte, hogy mit eszek, mikor a bodagot majszoltam, azt mondtam neki, hogy vajas kenyeret. Kinevetett. Nem mertem elmondani neki, hogy cigány kenyeret. Szégyelltem azt is, hogy cigány vagyok, meg azt is, hogy szegények vagyunk, nem jut rendes kenyérre sem. Ezért hazudtam bele a vaját is, nehogy szegénynek gondolja a családunkat.

Akkoriban a vaj is csodaszamba ment, nekünk ritkán jutott belőle. Mennyire irigyeltem az egyik osztálytársamat, minden nap vajas kiflit hozott tízóraira. Neki nem volt testvére. Arra emlékszem, hogy mindig éhes voltam.

Egyszer anyánk valahogyan szerzett nekünk egy-egy karika hártavékony téliszalámit, lehettem akkor már olyan tizenkettő, tizenhárom éves. Addigra jobb volt az ellátás a boltokban, láttam, hogy sorakoznak a szalámirudak. Azt képzeltem, ha felnőtt leszek, tele lesz a kamrám téliszalámi rúddal, és a karácsonyfára is azt aggatok, meg sok-sok táblacsokit. Kedvenc volt a neve, nugát volt, jaj, azt nagyon szerettem. Meg a húszforintos kakaós nápolyit. Hogy az milyen finom volt! Anyám két forintot adott rá, de én szerettem volna kilószámra enni. Gondoltam, ha majd asszony leszek, gazdag leszek, és mindig azt fogok enni és annyit, amennyit csak bírok. Gazdag nem lettem, de megengedhetném magamnak ezeket a dolgokat, ám már nem ez a fontos számomra. Hogy mi a fontos? Nem is tudom. Öreg vagyok, az emlékeimmel élek. Már nincs testvérem, elmentek, a gyerekeik külföldön élnek, néha telefonoznak, mindnek van családja, saját problémája, nem várom el tőlük, hogy engem ajnározzanak.

Nekem nem lett gyerekem, akartam, nagyon is, de egyedül nem mertem vállalni, félttem, mi lesz, ha nem tudom eltartani. Nem kellett én a kutyának sem, pedig higgyék el szép voltam, de olyan gőgös, olyan büszke, hogy a férfiak elmenekültek tőlem. Egyiket sem néztem semmibe, megáláztam, kigúnyoltam őket, egyik sem érhetett fel hozzám és nem érinthettek meg. Egyszer voltam szerelmes, az is csak pár óráig tartott, úgy vitte el belőlem a szél, mintha soha ott sem lett volna.

Aztán kifutottam az időből, olyan férfi nekem sose kellett volna, akinek családja van. Hát igen, még szűz vagyok, senki sem akadt, akinek odaadtam volna. Nem vagyok büszke rá. Ma már, a mostani eszemmel másképp csinálnám, minden férfit kipróbálnék, aki az utamba kerül. Érezni, milyen a szerelmeskedés, de én már úgy fogok meghalni, hogy azt nem ismerem. Pedig higgyék el, vágytam az ölelésre, a simogatásra, ahogy gyerekként is. Vágytam a csókot, de egyszerre undorodtam is tőle. Felfordult a gyomrom még a gondolatára is! Milyen örült dolog összekeverni a nyálamat egy idegen ember nyálával! Nem kockáztattam meg soha, olyan közel nem kerültem senkihez, akivel ez az undor ne jött volna elő. Hogy miért érzem így? Muszáj erről beszélnem?

Fiatal lány voltam, este mentem haza, a sötétségből előugrott egy fiatalember és meg akart erőszakolni. Ügyes voltam, nem hagytam magam, tőkön rúgtam. A fájdalomtól ordított, de annyi ereje volt, hogy ráköpjön a számra. Ital- és dohányízű volt, elrókáztam magam. Lehet, ezért nem kellett nekem férfi.

A munkámnak éltem, ápolónő voltam csecsemőosztályon. Soha nem vettem ki szabadságot, életemben nem voltam nyaralni. Néha elmentem ebédelni vagy kávézni a kolleganőimmal, de ennél többet sosem engedtem meg magamnak. Most már bánom, járnom kellett volna világot látni. Úgy halok meg, hogy nem volt életem a rossz természetem miatt.

3. nap

Budai Szeréna, gyógyszerész

Mit akarnak tőlem? Miért nem hagynak békén? Nem érdekes az én életem, hogy kíváncsiak legyenek rá. Azt hiszik, a cigányok olyan egzotikusak, akár az őserdei bennszülöttek, akik primitív közösségben élnek? Vagy szerencsétlen számkivetettek, szegénységben, mocsokban tengődő páriák, netán bűnözők? Voltaképpen kicsodák maguk, honnan jöttek, napok óta rám vannak szállva. Hogy antropológus hallgatók? Akkor miért faggatnak? Tudomásom szerint, az antropológusok megfigyelők, együtt élnek azokkal, akiknek az életmódját, kultúráját tanulmányozzák. De maguk csak kérdeznak.

Hát jó, segítetek, figyeljék meg, hogyan és mit főzök, aztán fogyasszuk el együtt az ebédet. Ne is kérdezzenek semmit, majd én elmagyarázom. Jó lesz, ha ma zöldbabfőzeléket főzök? Ilyen finomság még úgysem volt a szájukban. Vagy inkább káposztástésztát kívánnak sült libacombbal? Gondoltam, hogy maguk ezt nem ismerik. Mi cigányok, így esszük, sült libacombbal, ugyan van, aki sült oldalast ad hozzá, aki nem engedheti meg magának a drága libát. Hál' Istennek nekem telik rá a nyugdíjamból. Elég magas a nyugdíjam, jól fizető állásom volt, mert akár hiszik, akár nem, egyetemem végeztem, kutatóvegyész voltam gyógyszergyárban.

Na, akkor főzzünk! Én a káposztát le szoktam reszelni. Segítsenek, ez nekem már elég nehéz munka! Addig meggyúrom a tésztát. Amikor dolgoztam, a káposztástésztához akkor is gyúrtam a tésztát, mert az úgy a jó. Anyámtól tanultam, meg a nagymamámtól, híresen jól főztek, én is jól főzök, láthatják. De előbb berakom a lerbe a libacombokat, hogy megsüljön addigra, mire kész lesz a tészta. Aprólékosan meg kell tisztítani a tollaktól, pihéktől, Isten őrizz, hogy csak egy kis pihe is maradjon rajta. Ha szükséges, meg is pörzsölöm a gáz lángjánál, aztán alaposan meg kell mosni, hogy minden csepp vér kijöjjön belőle. Egy kis libaszirt teszek alá, így lesz jó puha, porhanyós, szinte elolvad a szánkban. Letakarom alufóliával a tepsit, de előtte nedves sütőpapírral borítom be, hogy az alumínium ne kerüljön a húsba. Amikor kész, leveszem a fóliát, és ropogósra sütöm a bőrét, mert az úgy finom. Na, majd meglátják!

Az egyetem óta itt élek, vidéki vagyok, egy kis faluban nőttem fel. Jómódúak voltunk, nem volt testvérem, anyámnak sem, apámnak is csak egy bátyja volt. Nagy házunk volt, nagyobb, mint a faluban a parasztoknak, fürdőszobás, angol WC-s, tőlünk tudták meg, hogy van ilyen is. Apám primás volt, anyám is dolgozott, a falu egyetlen cukrászdájában pultos volt. Jól éltünk. Mindent megkaptam, amit szemem-szám megkívánt. A nagyszüleimnek én voltam az egyetlen szem unokájuk. Képzeltetik, micsoda kényeztetésben volt részem. Mégsem lettem irigy és önző. Pedig a zsebpénzemet is arra költhettem, amire csak akartam, nem szabtak feltételeket. Az iskolába minden nap egy csomó csokit vittem, hogy a szegényebb osztálytársaimnak is jusson. Balaton- és Gránit-kockát, meg üvegcsukrot, fél kilót, olykor kilót is vittem, hogy mindenki kapjon belőle, azok is, akiket ki sem bírtam állni. Lehet, ezért nem bántottak? Én soha nem éreztem, hogy másképp bántak volna velem, sohasem csúfoltak a származásom miatt. Ellenkezőleg. Színjeles tanuló voltam, mindenkinek segitettem, szerény voltam, akár a nevem. Szeréna vagyok.

Nem is árultam el még a nevem maguknak. Budai Szeréna. Ugye milyen szép! Nem vettem fel a férjem nevét, adtak nekem a szüleim, ez így van rendjén. Szerintem.

Na, mi van? Belefáradtak a káposztareszelésbe? Pihenjenek egy kicsit, ráérünk, a libát sokáig kell sütni. Apámnak ez volt kedvence. Amikor nagyobbacska lettem, én is beálltam főzni, hogy kíméljem anyámat. Eleinte nem sikerült olyan jól, de az én drága apám a kezemet csókolgatta, annyira hálás volt a főztömért. Igaz, anyámnak is mindig kezet csókolt az ebéd végén, megköszönte neki.

Híres vidéki primás volt, egész fiatalon az országos primásversenyen első helyezést ért el, a rádióba is többször behívták felvételre. Ő nem hagyta magát megaláznai, ha a mulató gádzsó a nyálával a homlokára akarta ragasztani a pénzt, nem engedte, és nem muzsikált neki. Megtanította őket, hogy emberszámba vegyék. Egyszer – már felnőtt koromban – tanúja voltam egy ilyen megalázós jelenetnek. Részeg gádzsók jöttek be az étterembe. Nem a faluból valók voltak, ott ismertünk mindenkit. „Hé, cigány, gyere ide!” – apám nem reagált, muzsikált tovább. „Nem hallod te cigány, azt húzzad, hogy akácos út!” – s dobálták felé a százasokat. Apám nem hajolt le, hogy összeszedje, azt később a pincér tette meg. Láta apám, hogy sok pénzt kereshetnek, odaküldte a segédprimás tanuló gyereket hozzájuk. A gádzsóknak se kellett több, fölállították a gyereket az asztalra, aztán a bögőst is oda akarták állítani. A cimbalmos mindjárt átkozta a gádzsókat, apám megálljt intett a zenekarnak. Úriember módjára megkérte őket, hogy mulassanak tisztességesen vagy távozzanak. „Miért, mi van abban, ha mi így szeretünk mulatni a cigánnyal?” – háborodtak fel amazok. „Azért vagytok, hogy minket szórakoztassatok, hogy minket szolgáljatok!”

A főnök avatkozott közbe, kipurancsolta őket az étteremből. Aznap már nem muzsikáltak többet.

De nem minden muzsikus cigány ilyen, a legtöbben hagyják magukat megaláznai a kereset végett, mert el kell tartani a családot. Számomra nagy lecke volt ez arra, hogy sohase felejtsem el, honnan jöttem. Minden ember arra vágyik, hogy kiteljesedjen az élete, mi is emberek vagyunk,

ám a többség nem így látja. Maguknak is én csak egy fura bogár vagyok, amit feltűzhetnek a rovargyűjteményükbe. Ne is tiltakozzanak, vannak a házban más öregasszonyok, rájuk miért nem kíváncsiak? Talán azért, mert ők nem cigányok, holott ők is tudnának a hosszú életükből izgalmas epizódokat mesélni. A történelem senkit sem kímél, beavatkozik a sorsunkba, akár akarjuk, akár nem.

Folytassák már azt a káposztareszelést, mozogjon a kezük! Hamarosan kész lesz a tészta, és a káposztát még állni is kell hagyni lesózva, hogy kiengedje a levét. Jól van na, mondom tovább életem sorát. A középiskolában döntöttem el, hogy vegyész leszek. Az egyetemre maximális pontszámmal vettem fel. A szüleim kétségbeestek, hogy távol leszek tőlük, és kollégiumban kell laknom. Döntöttek. Eladták a házat, és megvették ezt a lakást, ami akkor a kerületi tanácsé volt, valahogy megoldották cserével. Nem volt egyszerű vidékieknek lakáshoz jutni Pesten, de minden követ megmozgattak annak érdekében, hogy a kislányuk el ne vesszen a nagyvárosban.

Tudják, az egyetemen szembesültem először a megbélyegzéssel. Az évfolyamtársaim közül néhányan azt kérdezték tőlem, hogy mit keres közöttük egy cigány lány. „Köztetek semmit, tanulni jöttem” – válaszoltam hetykén. Miután minden tantárgyból ötösre vizsgáztam, egyre többen kértek segítséget tőlem.

Volt egy szép fekete göndör hajú, nyúlánk fiú, olyan félénk gyerek, nem beszélgetett senkivel. Hozzám sem szólt, csak titokban nézett engem, tetszett nekem. Azt hittem zsidó, eszem ágába se jutott, hogy akár cigány is lehet. De bizony az volt! Ilyen az emberi természet, előítéletei vannak, én sem tudtam elképzelni, hogy rajtam kívül más cigány is egyetemre járhat.

Néhány hét után összeszedte a bátorságát, s az egyik hosszú nap után hazafelé menet mellém szegődött. „Békéscsabai cigány vagyok” – közölte velem csendesen. Én azonnal a nyakába ugrottam és szájam csókoltam, és azon frissiben hazahoztam. El sem eresztettem, annyira belehabarodtam. Másnap összeszedte a kis cókmojkját a kollégiumban, és beköltözött a szobámba.

Apámék nem helyeselték, de beletörődtek annak ellenére, hogy nem a mi fajtánkból való, beás cigány volt. Tudják, kik a beások? Illene tudniuk, ha antropológus hallgatóként a cigányság érdeklí magukat. Óromán nyelvet beszélnek, rabszolgák voltak Havasalföldön, Moldáviában, és csak a tizenkilencedik század közepén szabadították fel őket. A század végefelétől élnek Magyarországon. A többi tudnivalót róluk majd tanulmányozzák, ha egyáltalán érdeklí magukat.

Majd én lesózom a káposztát, teszek fel vizet is forralni. Mire elmetélem a tésztát, már rakhatom is a forró vízbe. Összeházasodtunk Ambrusommal, mert mindkét család ragaszkodott hozzá. Negyedikesek voltunk, amikor megszületett a fiunk, Matyi, az ő fotója borítja mindenhol a falat. Nem kellett halasztanom az egyetemen, anyámék vigyáztak rá. A diploma után mindkettőnket felvettek a gyógyszergyárba kutatónak, Ambrusom le is doktorált, nekem nem volt kedvem hozzá apám halála miatt. Elvitte a rák. Erről nem szívesen beszélek, mert most is ugyanúgy fáj. Még egy év sem telt el, anyám ment el hirtelen, stroke-ot kapott. Magunkra maradtunk. Matyikámat is megviselte a nagyszülei halála. Befelé fordult, alig beszélt velünk.

Ideje lesz megpirítani azt a káposztát, jól ki kell belőle csavarni a levét, és kavargatni kell, hogy le ne égjen. A tészta víz is felforrt, mindjárt kész van minden. A fóliát le kell vennem a libáról, nézzék csak milyen puha, már csak a bőrét kell ropogósra sütni. Segítsenek elrámolni, mosogatni és megteríteni. Igen, ott van a komódban az asztalterítő, a konyhaszekrény fiókjában az evőeszköz, a szalvéta eggyel alatta.

Kicsit még pirul a káposzta, kis cukrot szórok rá, attól lesz szép barna színe. Vegye csak le kedveském azt a tálat a tésztának, meg a pecsenyéstálat a comboknak. Nem érem el, össze is töpörödtem kicsit, a fülem és az orrom megnőtt. Lássunk neki. Jó étvágyat! Hogy ízlik? Ezentúl maguk is így csinálják? Hát mégis csak tudnak valamit a cigányok. Ha majd rendet teszünk, utána mesélek tovább, de nem itt, a dolgozószobában, ott kényelmesebb. Belátom, már nem vagyok a régi, hamar elfáradok.

Nagyon megbántam, hogy csak egy gyereket szültem, Matyikám pedig annyira szeretett volna testvért. Bocsánatot kellett volna kérnem tőle, nem volt rá időm. Elütötte egy motor a járdán, azonnal meghalt. 16 éves volt. Én bekerültem a Lipótra, a férjem, mire onnan hazaengedtek, belehalt a bánatba. Nekem már nincs életem, nem is értem, miért tart még életben az Isten. Most menjenek, hagyjanak végre békén!

(Folytatjuk)

*na, akkor én most
világgá megyek
anya, hallod?
világgá megyek!
vedd le a polcról
a kedvenc bugyim,
tudod, a mickey egereset.*

●

*gyerek voltam addig,
míg nem mondtad, hogy vannak fiúk,
azóta lány....*

●

*Anya sokat dolgozik.
Én vagyok a munkája.
Ha nagy leszek,
Olyan munkám lesz,
Amit szeretek.*

●

*Anya, miért sír az a néni?
A tavasz után miért nem az ősz jön?
Miért nem a homlokomon van a fülem,
És annak helyén a szemem?
Miért nem felfelé nő a hajam, mint a nagymamának?
És mit jelent az, hogy empiriokriticizmus?
És Anya, mit jelent az, hogy mit jelent?*

●

*Ha nagy leszek
Áriás leszek,
Vagy ápiszos.
Ha nagy leszek,
felnőtt leszek?*

●

*Anya hazudott nekem!
Azt mondta, hogy Isten segít,
Csak imádkozni kell hozzá.
Tegnap este nagyon erősen kértem,
Hogy csak a repülőset ne álmodjam.
De nem azért, mert repülni nem jó.
Repülni nagyon jó!
Zuhanni nem szeretek.
A padlón ébredtem.
Anya jött is, ölelt.
Megígérte, hogy többé nem hazudik.
Azért ma is imádkozom majd,
Hátha...*

A fekete tyúk meséje

Tudjátok-e, hogy a cigány közösségekben mindenkinek volt valamilyen beceneve? Hát persze hogy tudjátok, ti is cigányok vagytok, nem igaz? Akkor azt is tudjátok, hogy kinek milyen tulajdonsága volt, úgy adtak neki becenevet. Ha valaki gyáva volt, akkor Sosoj (nyúl) becenevet kapott, ha szép volt, akkor Luludyinak (virágnak) becézték, ha lusta volt, akkor Khandinónak (büdösnek), mondták, nem azért, mert nem mosakodott, hanem azért, mert olyan lusta volt, olyan trehány, hogy párját ritkította.

Az én mesém is Khandinóról szól, egy igen lusta cigány fiúról, aki húsz évesen egy haszon-talan, semmittevő fiú volt. Reggeltől estig, éhen-szomjan a közeli tóban fürdőzött, minden nap, hogy ne legyen az emberek szeme előtt. Belevetette magát a vízbe és onnan csak késő délután mászott ki ernyedten, fáradtan, mint aki egész nap dolgozik. Khandinó még a semmittevésbe is úgy elfáradt, mintha nem lett volna benne élet. Egyik napon aztán mégis csak elfogyott a szülei béketűrése, elkergették a háztól, még utána is kiabáltak, hogy te mihaszna, te senkiházi, te semmirekellő, te ilyen, te olyan, mindennek elhordták, de rá se hederített, csak ment a tó irányába. Amikor a tóhoz ért, leült egy fa árnyékába és gondtalanul elaludt.

Amikor felébredt, már sötét éjjel volt. Riadtan eszmélt rá, hogy az éjszakában nincs ahova menjen és hogy éhes meg szomjas meg álmos, de nem sokat törődött vele, elhatározta magát, hogy reggelig alszik és majd másnap folytatja útját valamerre. Úgy is volt. Összekuporodott, egy darabig még mocorgott, aztán elaludt.

Reggel, ébredés után, belevetette magát a tóba, hogy frissen induljon el a nagyvilágba. Nagy csobbanással csapódott bele a vízbe, és ekkor a tó mélyéből hirtelen egy furcsa hangú, fekete tyúkot vetett fel a víz, amely krárogva próbált a tó partja felé úszni szárnyait csapkodva. Khandinónak se kellett több, utána vetette magát, olyan fürgén, hogy ha azt meglátták volna a szülei, sosem zavarták volna el otthonról. A tó partján rávetette magát a tyúkra és elkapta a nyakánál fogva. Alig bírta el a tyúkkal. Olyan erősen kellett szorítani a nyakát, hogy ki ne szabaduljon a kezéből, hogy belefáradt a szorításba, de nem adta fel, szinte már birkózott a jól megtermett tyúkkal, amikor egyszer csak emberi hangon megszólalt a tyúk.

– Engedj el és a világ leggazdagabb emberévé teszlek.

Khandinó jól értette a hangot, de nem látott senkit, így azt hitte, hogy csak hallucinál, és egyre jobban szorította a tyúk nyakát. Újra megszólalt a tyúk.

– Ha megölsz, megölöd az egész világot, elpusztul minden – kiabálta a tyúk, most már embe-ribb hangon, tisztán érthetően.

Khandinó is rájött, hogy a tyúkból jön a hang, a beszéd, ijedtében még jobban szorítani kezdte a tyúk nyakát, aki már könyörgött az életéért.

– Kedves gazdám, ne ölj meg, neked adom az összes erőmet, az összes hatalmammat, csak ne ölj meg, ott van a seggemben egy tojás, mindjárt kinyomom és abban van az összes hatalmam, erőm, bármit kívánsz, teljesítem kedves gazdám!

Abban a pillanatban egy tojás gurult ki a tyúkból.

– Vedd a kezébe és kívánj valamit – kérte a fiút.

A fiú továbbra is erősen tartotta a kezében a nyakát, a másik kezébe vette a tojást és a következőt mondta:

– Na, ha nem mondasz igazat, kitekerem a nyakadat! Kívánom, hogy legyen itt sült, főve, mindenféle hús, aztán legyen itt olyan friss kenyér, amit most vesznek ki a kemencéből, legyen itt jó hideg friss víz!

Hát semmi nem történt. No, erre tiszta erejéből szorított a tyúk nyakán.

– Állj meg gazdám, ne ölj meg, csak akkor teljesül a kívánságod, ha ezt a kis varázsversecskét elmondod: Anro, anro, csi szan báro, thaj e luma, tutar barol. (Tojás, tojás, nem vagy te nagy és a világ tőled a nagy)

Khandinó elmondta a varázsverset és a kívánságát, abban a pillanatban minden kívánsága teljesült. Nekilátott az evésnek és akkor vette észre, hogy a tyúk már nincs a markában, eltűnt.

Khandinó csak bámulta az üres tenyerét és eközben azon morfondírozott, hogy vajon valós e az a sok ennivaló meg a bal tenyerében a varázstojás vagy csak álmodik. „Nem álmodhatok, ha érzem a hasamban a sült húsokat” – mondta magában. Gondolt egyet és elmondta a varázs verset: „Anro, anro, chi san baro, thaj e luma tutar barol”, éppen hogy befejezte a versecskét, egy kis gombolyag porfelhőcskéből ott termett egy kicsike törpe emberke, földig érő nagy fehér szakállá volt és akkora, mint egy játék törpe.

– Mit parancsolsz édes gazdám? – kérdezte a törpe.

– Azt parancsolom, hogy ezt a sok ennivalót vidd el a szüleimnek és engem meg öltöztess fel a legszebb ruhába és legyen itt egy lovas hintó, amivel hazahajthatok a szüleimhez.

Még be sem fejezte a mondatot, a sok ennivaló eltűnt, s helyette ott állt egy pompás lovas hintó, két fekete lóval. Csak ámult-bámult Khandinó, amikor meglátta magán a királyi öltözetet. Felült a hintóba és hazahajtott a szüleihez. Azokat egy megterített asztal mögött találta, amint éppen ebédeltek.

Amikor ráismertek a fiúkra, nem győzték csókolgatni, ölelgetni, hiszen Khandinónak még a menése is megváltozott, fűgében mozgott és határozottabb lett, mint volt.

– Mi történt veled édes fiam? – kérdezte az anyja.

– Még én sem tudom anyám, majd ha tudni fogom elmondom neked – válaszolta a fiú.

Az anyja nem merte tovább faggatni, de nem engedte Khandinó apjának se, hogy a fiút zavarja, mert az annyira gondterhelt volt, hogy szinte belebetegedett a történetekbe, mert éppen hogy elment otthonról világot látni, szinte másnap már ráköszöntött a szerencse. No, ennek a titkát akarta felfedni, mert hogy idegesítette a dolog, miközben a két fekete ló ott állt a ház előtt, Khandinón meg a királyi öltözet.

Nem sokat váratott a titok megfejtésével, mert akárhogy törte a fejét, nem tudta megfejtteni. Ezért aztán újra elmondta a varázsverset. Ott is termett a törpécske.

– Mit parancsolsz édes gazdám? – kérdezte.

– Azt parancsolom, hogy ülj ide le velem szembe és mondj el mindent, hogyan jutottam ide, hogy minden kívánságomat teljesíted?

A törpe engedelmesen leült Khandinóval szembe és elkezdte mondani a történetet:

– Nézzél meg jobban Khandinó, látod a nyakamon azokat a kék foltokat? Az mind a te kezéd nyoma, majdnem megöltél, én voltam a fekete tyúk! Ha megöltél volna, minden hatalmamnak vége lett volna, mert tudd meg, én vagyok a földalatti világ uralkodója. Ugyanannyi törpének vagyok a királya, mint amennyi ember él a föld felszínén. Embereim olyan testben változhatnak át, amilyenben akarnak. Amikor elkaptad a fekete tyúkot, az én voltam, éppen földrengés áldozata lettem, feldobott a víz a tónál és te akkor kaptál el. Innentől kezdve téged kell szolgálnom a törpéimmal együtt. Minden hatalom, minden kincs, ami a föld alatt van, a te rendelkezésedre áll, ha azt parancsolod. De vigyázz, a tojás és a versecske az, amelytől birtokolhatod mindenünket a föld alatt és a föld felett is. Ha elfelejtenéd a verset, vagy ha széttörne a tojás, minden hatalmadnak vége lenne, mert a tojásban van a hatalom. Nincs olyan kívánság, amit ne hajtánánk végre, bármit kívánhatsz, nekem teljesítenem kell még akkor is, ha nem tetszene a kívánság, mert miattam történt minden, és csak akkor kapom vissza a hatalmat, ha te már nem leszel. Azt az egy kívánságot, hogy hosszú éveket élj te vagy valaki más, azt nem teljesíthetem, mert a fölött az Isten rendelkezik. A halállal minden megszűnik, semmi sem marad meg a kívánságaidból.

Khandinó végighallgatta a törpét és szomorúan elvonult a kis kunyhó szobájában. Három éjjel három nap azon töprengett, hogy mi haszna a kívánságainak, hogyha halála után semmivé válik minden. De a negyedik napon mégis vidáman ébredt, mert eszébe jutott egy csodálatos gondolat. Elhatározta magát, hogy minden cigány embert boldoggá tesz, hiszen még csak húsz éves, és addig, ameddig az Isten el nem veszi, legalább minden cigány boldogan élhet. Amint így gondolkodott, eszébe jutott, hogy ha minden cigány embert gazdaggá tesz és amit két kezük által még hozzátesznek, az nem fog semmivé válni, csak akkor, ha maga meghal és az, ami a kívánsága miatt lett. Tehát, aki, a saját munkájából még tesz hozzá valamit, az nem vész el. Örült ennek a gondolatnak Khandinó, hiszen a van-ból könnyű lesz mindenkinek tovább gazdagodni a saját erejéből.

Nem gondolkodott tovább, elővette a tojást és elmondta a varázs versecskét. „Anro, anro chi san baro, thaj e luma tutar barol.” Abban a szempillanatban ott termett a kis törpe.

– Mit parancsolsz édes gazdám?

– Azt parancsolom, hogy az egész országunkban minden cigány családnak, ott, ahol élnek, legyenek egyforma palotái, mindenkinek legyen száz-száz jószága minden fajtából, velejáró gazdasági felszerelés, ezzel járó földek és mindenkinek egy láda aranya és ékszere!

A kis törpének felakadt a szeme a csodálkozástól, de hát nem tudott mit tenni, a parancsot végre kellett hajtani. Már is láthatta Khandinó, hogy a kunyhójuk helyett egy gyönyörű palota lett. Tele különböző állatokkal, istállóval, gazdasági felszereléssel. Nem hiányzott semmi. Bent a palota egyik termében ott volt a ládában a sok kincs meg az ékszer.

Khandinó felült egy ló hátára és körbejárta a faluját, hogy megnézzé hány palota emelkedett fel a semmiből. Hát bizony volt vagy kétszáz! Rögtön lettek csodálkozó emberek is a paloták előtt, nem hittek a szemüknek. Egyszerűen minden faluban, városban vidámság és életöröm lett, de volt olyan ember, aki irigyelte a cigányokat és feljelentés tettek a királynak. Annyi feljelentés történt, hogy a király kénytelen volt egy országjárásra indulni, hogy megnézzé az új csodát. Hát bizony erősen elsodálkozott az eseményeken, ezért aztán be is köszöntött néhány cigány palotába. Mindjárt terülj asztalt csináltak a cigányok mindenhol, ahova ment, megkínálták és a kedvébe jártak. Bizony elgondolkodott a király, hogy ezt a jószágot neki kellett volna megtennie a cigánysággal, ezért aztán egy kicsit el is restellte magát, de belül a lelkében megörült, hogy az országa cigányai milyen gazdagok lettek. Meg is irigyelték a környező országok királyai és elhatározták magukat, hogy minden cigánynak hasonló palotát építenek és gazdaggá teszik őket.

Khandinó elment az egyik palotába, ahol régen egy kis kunyhó volt, és megkérte Luludyi kezét, aki nagyon boldog lett, merthogy régóta fájt a foga Khandinó után. Nagy lakodalmat csaptak, akkorát, hogy az egész falu népe táncolt, mulatott. Születtek szép gyerekeik és Khandinó arra tanította őket és az ország cigányait, hogy legyenek ügyesek, gyarapítsák vagyonukat, mert nincs az a sok, ami egyszer el nem fogy. Volt, aki megértette, volt, aki nem.

Kilencven éves korában halt meg Khandinó.

Aki nem gyarapította vagyonát, az egy reggelen azon vette észre magát, hogy egy kunyhóban ébredt, aki viszont ügyes volt, az kétszer-háromszor megnövelte gazdagságát, és hiába tűnt el a palotájuk, ott volt nekik az, amit saját erejükből felépítettek.

Khandinó gyerekei is gazdaggá váltak, mert Khandinó erre tanította őket. Viszont más ország királyai, hogy ne szégyenkezzenek a cigányaik miatt, mindenkit gazdaggá tettek.

ANYANYELV

CHOLI DARÓCZI JÓZSEF

Le shel guruvnya

Sas ek rashaj, kon phendas le gavutnenge te den daro leska khangerake shukar t'avel. Kodolenge, save dena, o Baro Del palpale shelvar. Le gavutne ande leste khajnya, papinya, guruvnya. De kana rudyisarde le Devleske te del lenge

shel, so avilas? Khanchi. O rashaj kidas peske injavardesh thaj inja guruvnyan, thulyarde khajnyan thaj papinyan. Agore, barvajlas.

Pe'k dyes roma resle le gaveste penge cerhanca, thaj bujhardele pel gavesko agor. Kurke detehara le romnya gele ando gav te phabaren memelya andej khangeri, thaj te chumiden le devlikane kipura. Kothe shunde, so phendas o

rashaj. Avindos khere, mothode le romenge, so shunde.

Le romengo sheruno chamblas e butyi, thaj phendas peska romnyake:

– Shun kathe, romnya! Siame ek guruvnyi. Zhav thaj davla le rashajeske.

– Na! – cipindas e romnyi. – Soske kames te desles la guruvnya? Na ker dilyipe! So xan le shavora te naj thud?

– Na dara khanchi! Zhanav, so kerav – phendas orom. – O Del si baro, thaj pala kadi guruvnyi delaame shelen.

Thaj o rom ingerdas la guruvnya le rashajeske.

Mishto-j, de po dujto dyes le romeski guruvnyi kamlas te zhal peske khere. Siklyi sas te phirel le romenca. E guruvnyi puterdas o vudar peeke shingenca, thaj nashlyi avri. Thaj le injavardesh thaj inja guruvnya le rashejeske gele pala late.

Le shel guruvnya mukhle o gav, thaj sigo avile le thaneste, kaj le rom beshle. O sheruno dikhlas, so pelo, thaj phendas peske manushenge te astaren le gruvnyan thaj te phandenle shelenca.

Sar le rom line te astaren le guruvnyan, o rashaj avilo thaj kushlasle.

- Chorale, romale! Sostar line mure guruvnyan?

Thaj phendas o rom:

- Rashaja, raja, te phendan, ke kodoleske, kon del le devleske, o Del del palpale shelvar. Ake-ta, pala muri guruvnyi o guglo Del dasma shelen.

So shaj kerdas o rashaj? Gelo peske khere.

Az ember tragédiája

NEGYEDIK SZÍN

(Egyiptomban. Elöl nyílt csarnok. Ádám mint fáraó, fiatalon, trónon ülve. Lucifer mint minisztere; tiszteletteljes távolban fényes kíséret. A háttérben rabszolgák egy gúla építésén dolgoznak, korbáccsal rendet tartó felügyelők alatt. Tiszta nap.)

LUCIFER

Felséges úr! aggódva kérni néped,
Mely elvérezni boldog lenne érted,
Vajon mi az, mi a nagy fáraót
Nem hagyja trónja vánkosán pihenni?
Mért áldozod fel a nap kéjeit,
Az éjnek édes álomképeit,
És nem bizod gondját nagy terveidnek
A rabszolgára, akit az megillet,
Midőn már úgyis a széles világon
Minden dicsőség, úralom tiéd
S a kék, mit ember elviselni bír. –
Száz tartomány bő kincse mond urának,
Neked nyit kelyhet illatos virága,
S édes gyümölcsöt csak neked nővel.
Ezer hölgy keble sóhajtoz feléd:
A szőke szépség, lankadó szemével,
Finom, gyöngéd, mint játszi tünemény,
A barna lányka, lihegő ajakkal,
Égő szemében örült szenvedéllyel –
Mind a tiéd. Sorsuk egy szeszélyed,
Mind érzi, hogy betölté hivatását,
Ha néhány perced fűszerezni tudta.

ÁDÁM

Mindentek nincsen szűmre ingere.
Mint kénytelen adó jó, nem csatázok
Érette, nem köszönhetem magamnak.
De itt e művel, mellyet alkotok,
Azt tartom, hogy meggletem az utat,
Mely a valódi nagysághoz vezet.
Művészetét a természet csodálja
S évezredekre hirdeti nevem.
Nincs földindulás, nincs vész, mely ledöntse:
Erősebb lett az ember, mint az Isten.

Le Manusheski Tragedija

SHARTO RANG

(Ando Edyipto. Angal puterdo ciborumo. O Adam sar Faraos, ternes, po sakamin beshel. O Lucifer sar ministeri; lestar maj dur, raj manusha. Palal slugi, o piramisho keren, chugnyasa len sama pe lende ketani. Uzho dyes.)

LUCIFER

Raja bare! pishtyasa pushentut
Tye nepetura, kon vi pengo rat
Mukenas anda tute, soj kodo, so
E Faraos, chi mukel te hodinj?
Sostar mukes tutar e dyeseski zang,
La ratyake gugle sune,
Haj chi des perdal tyo gindo,
Le slugenge, kaske perelpe,
Ke vikade pe bulhi luma, sa
Luvudyija, rajimo tyirojlo
Haj e zang, so manush inkrel. –
Shele forongo raj san,
Tuke putrel sung e luludyi,
Taj guglo fruto tuke bararel.
Miji zhuvjango kolyin tuke ashtyil:
Shukar shuvji, khine jakhenca,
Shukar, sar khelimaski keshaji,
E kali shej, lole vushtenca,
Jagale jakhenca, kamipesa –
Sa tyirej. Lengo trajo tyiroj,
Sa hatyaren kaj pengi butyi,
Kanas unyi minuto lengedesas.

ADAM

Pe sogodeste naj e jakhan bokh.
Avel, sar silasko, na marav man
Anda leste, na mange shaj najisij.
Ba kadale kheresa, so me kerav,
Kade inkrav ke arakhav o drom,
Savo kaj o barimo ingrel man.
Kado shukarimo e luma chudil,
Haj milli bersha ingrel muro anav.
Naj balval, naj xasar so mujal deles,
Maj zuraloj o manush, sar od Del.

LUCIFER

S óh, fáraó, mégis boldog vagy-é
E képzeletben? tedd kezéd szivedre.

ÁDÁM

Nem én. Úrt érzek, mondhatatlan úrt.
De mindegy, hisz nem boldogságot esdtem,
Dicsőséget csak, s az megnyílt előttem.
Csak a tömeg ne sejtse kínomat -
Ha sajnálhatna, nem imádna többé.

LUCIFER

Hát hogyha egykor átlátod magad,
Hogy a dicsőség percnyi dőre játék?

ÁDÁM

Az nem lehet.

LUCIFER

S ha mégis?

ÁDÁM

Halni térnék,
Megátkozván utánam a világot.

LUCIFER

Nem fogsz meghalni, bár átlátod egyszer,
Sőt újra kezdesz, régi sikerreddel.

(A dolgozó rabszolgák közül egyet a felügyelők annyira vernek, hogy az jajveszékelve és üldözötten egész a nyílt csarnokba fut, s a trón előtt összerogy.)

A RABSZOLGA

Uram, segíts!

(A munkások közül Éva, mint a rabszolga neje, kibontakozik, s fájdalmas sikoltással férjére borul.)

ÉVA

Hiába kéred azt,
Ki kínjainknak nem volt részese,
Nem ért, nem ért! - Halk a jajnak szava,
S a trón magas. Mért nem hívsz engemet,
Ki eltakarlak, s testemmel fogok fel
Minden csapást.

ÁDÁM *(A betóduló felügyelőkhez, kik a rabszolgát s nejét ki akarják hurcolni.)*

Hagyjátok ott. El innét.

(A felügyelők el.)

Mi ismeretlen érzés száll szivembe,
Ki e nő, és mi büve-bája van,
Mellyel, mint láncsal, a nagy fáraót
Lerántja porban fetregő magához? – *(Felkél.)*

LUCIFER

Oh, Faraó, inke baxtalo san
Ando dikhimo? shuv, tyo vast po jilo.

ADAM

Me na. Shuvshipe hatyarav, shuvshipe.
Sa jekh si, ke na bax dorosardom,
Lasharimo numa, so vi puterdyilas.
O butipe, tena shajil, muri pishty,
Ke te sunuj man, chi kamlama majbut.

LUCIFER

Haj te dikhesa tut, jokhar perdal,
Ke Luvudyija minuto khel si?

ADAM

Kodo nashtig avel.

LUCIFER

Haj inke?

ADAM

Zhos te merav,
Armaja dos palama, la luma.

LUCIFER

Chi meresa, zhi jokhar chi dikhesa,
Taj Inke tromasa te keres.

(Mashkar le butyara slugi, le ketani, jekhes kade maren, ke vatyindes andere nashel ando ciborumo, taj angla skamin kethane perel.)

O SLUGA

Raja, zhutin!

(Mashkar le butyara e Eva, le slugaski romnyi, avri shinelpa, taj dukhade vatyimasa pe pesko rom perel.)

EVA

Iva manges kodales.
Kon amari mila na ulavel,
Chi hatyarel! Na, la bidako alav,
Taj o skamin uchoj. Ta sostar
Na akhares man, kon truposa
Sharavel sa o malav.

ADAM *(Zhal kaj le ketani, kon kamen te ingren soledujen.)*

Muken kothe. Zhantar.

(Le ketani zhantar.)

Ta soski bi pinzhardi hatyar si,
Ando jilo, ko si kadi zhuvlyi,
Che shukar si, haj tele phandel e
Bare Faraos, zhi kaj o praho? – *(Ushtyel.)*

LUCIFER

Ez ismét a száznak egyike,
Melyekkel gúnyul vett körül urad,
Eszedbe hozni hernyó voltodat,
Ha önhitedben lepkeként csapongsz.
E vékony szál, láttad már, milly erős,
Kisiklik ujjainkból, és azért
Nem téphetem szét.

ÁDÁM (*lejőve a trón lépcsőin*)

Azt ne is müveld.
Amilyen sértő, éppoly kellemes.

LUCIFER

De illetlen, hogy egy bölcs és király
Alatta nyögjön.

ÁDÁM

Mit tegyek hát?

LUCIFER (*gúnyyal*)

Nincsen más hátra, mint hogy a tudás
Tagadja létét e rejtett fonálnak:
S kacagja durván az erő s anyag.

ÁDÁM

Én nem birom kacagni, sem tagadni.

ÉVA

Ah, kedvesem, véred csorogva foly,
Megállítom; fáj, ügyebár, nagyon?

A RABSZOLGA

Az élet fáj csak, már nem fáj soká.

ÉVA

Nem úgy, nem úgy, mért éltél volna eddig,
Ha most halnál meg, amint föllelé.

A RABSZOLGA

Mért él a pór? – a gúlához követ
Hord az erősnek, s állítván utódot
Jármába, meghal. – Milljók egy miatt.

ÁDÁM

Ah, Lucifer, mi rettentő beszéd ez!

LUCIFER

A haldokló hagymázos örülése.

ÁDÁM

Mit is beszélt?

LUCIFER

Nagy fáraó, mi bánt?

LUCIFER

Kadi jek si mashkar le but, kasa,
Prassavel tut tyiro raj, ande,
Tyi godyi anel, tyo kermalo trajo,
Kana ande tyi pattyav, sar paparus
Shinestu. Dikhes, kaj sano thav che
Zuraloj, avri del andaj naja,
Haj anda kado nashtig shingrav les.

ADAM (*tele avel pa gradicho*)

Kodo na ker.
Sosko azbadinoj, kasavo lashoj.

LUCIFER

Bi patyiv si kathar ek platniko
Taj krajestar telalate te gucil.

ADAM

So te kerav?

LUCIFER (*prassamnes*)

Naj kaver palal, sar o zhanimo
Te del taga e garade thaveske:
Taj te assal, e zor, e materija.

ADAM

Me na zhanav te asav, te tugudij.

EVA

Ah, skunpona, tyiro rat pittyal,
Tordyaravles; dukhal, chaches zurales?

O SLUGA

Numa o trajo dukhal, aba na but.

EVA

Na phen, soste trajindan zhi akanak,
Akanak meres, kana, maladyilam.

O SLUGA

Sostar trajil sluga? – barr phiravel
Zuralenge, taj del shavoren ando
Shtrango, merel. – But milli anda jekh.

ADAM

Ah, Lucifer, zuralij kadi vorba!

LUCIFER

Mulikano dilimoj lestar.

ADAM

So vorbijas?

LUCIFER

Bare Farao, so azbaltu?

No, mondhatom, hogy nagyszerű dolog:
Egy rabszolgával a földön kevesb van.

ÉVA

Neked silány szám, nekem egy világ,
Óh, jaj, ki fog majd engemet szeretni? –

A RABSZOLGA

Én többé nem. – Felejts el, nő, örökre.
(*Meghal.*)

ÁDÁM

Majd foglak én. El innen a halottal.
(*A hullát felveszik.*)
Fel, hölgyem, e trón pamlagán helyed:
A bájnak éppen úgy fejedelme vagy,
Mint az erőnek én – meg kelle lelnünk
Egymást akárhol.

ÉVA

Óh, nagy fáraó,
Tudom, parancsod a pór végzete,
Nem is szabódom, csak kevés időt
Engedj magamnak, azután parancsolj.

ÁDÁM

Ne többször e szót. Óh, hát bírodalmam
Sohsem megy-é túl a parancs szaván?

ÉVA

Elég, ha egyelőre a parancs
Nem illet fájva – óh, ne irigyeld
Ez első percben könnyem a halottól. –
Mi szép halott, óh, Istenem, mi szép!
(*Ráborul.*)

ÁDÁM

Szép és halott; mi ellentétel ez:
Törekvésinkre gúny e nyugalom,
Vagy hívságukra száználmas mosoly.

LUCIFER

Szökött rabszolga, ki veled dacol,
Mondván: erősebb lettem láncaidnál.

ÁDÁM

A holtnak béke, az élőnek üdv.
Amaz könnyed nem érzi, mosolyod
Nélkülöznöm kín.
(*A halottat kiviszik, Ádám Évát a trónra vezeti.*)
Oldalomra, nő!
Ah, milyen édes kebleden pihenni.
(*Jajveszékelés a munkások közt; Éva összerenzen.*)
Mi lelt, szerelmem?

Dapol, shaj phenav ke bari butyij
Jekhe slugasa maj ceraj pej phuv.

EVA

Tuke kanchij, mange jekh lumaj,
Ahaj, kon kamela man? –

O SLUGA

Me majbut nichí. – Bister man zhuvlye.
(*Merel.*)

ADAM

Maj me, kamotu, zhantar le mulesa.
(*Le mules opre ingren.*)
Opre, zhuvlye, kaj o skamin si tyo than:
Ando shukarimo kasavi san,
Sar la zorake me – trubuj te
Arakhas jekhavres, karingodi.

EVA

Ah, bare Faraó,
Zhanav, tyo vladój, ke mulas sluga,
China chi cirdav man, numa dema
Cini vrama, palakodo vladisar.

ADAM

Na phen majbut kadi vorba. O, ta
Muro them, chi zhal maj dur pa vladimo?

EVA

Dostaj, kana chi dukhal akanak,
Tyiro vladipe – Oh, na sunun
Ando angluno minut mure asva –
Shukar muloj, o, mro Del, che shukari!
(*Peleste perel.*)

ADAM

Shukar si taj muloj; lazhavoj kado:
Amenge prassav si hodina,
Ta shajke, sunujimasko assapej.

LUCIFER

Nashli slugaj, kon tusa vorba shinel,
Phenel: Maj zurali sim, tye sastrendar.

ADAM

Le mules pacha, zhuvindes patyiv
Koko tyi asvin chi hatyarel, me
Pale pishtyij bi tyo assape.
(*E mules avri ingren, o Adam la Eva kaj o skamin ingrel.*)
Pe muri rig, zhuvlye!
Aj, che gugloj pe tyo kolyin te hodini.
(*Dukhako vatyipe mashkar le butyara; Eva grozoype.*)
So reslastut, muri kamadyi?

ÉVA

Óh, nem hallod-e
A nép jaját?

ÁDÁM

Először vettem észre.
Nem szép zene, igaz: de ne ügyelj rá,
Csókolj meg, és feledd el a világot.
Te meg némítsd el azt a jajgatást.

LUCIFER

Azt nem bírom, ez már a nép joga,
Együtt öröklé az igával azt.
(Ismét jajszó. Éva felsikolt, Ádám fölemelkedik.)

ÁDÁM

Hölgyem, te szenvedsz, s nem tudom, miként
Segítsek rajta. Szíveden keresztül
A jajszó, mint villám, fejembe csap
S úgy érzem, a világ kiált segélyt.

ÉVA

Óh, fáraó, zúzz el, de megbocsáss,
Ha a nép jaja nem hágy megnyugodni,
Ládd, jól tudom, hogy szolgálód vagyok,
Hogy éltem célja tégedet mulatni,
Felejték mindent, kívülem mi van:
Nyomort, nagyságot, ábrándot, halottat,
Hogy mosolyom üdv, ajkam láng legyen;
De hogyha a nép, e milljókarú lény,
Korbácsolt háttal jajgat odakint:
Mint fájó testnek kised porcikája,
Én, én, a népnek elszakadt leánya,
Szívemben érzem szintén mind e kint.

ÁDÁM

És én veled. – A milljók egy miatt –
Mondá a holt is. –

ÉVA

Óh, nagy fáraó!
Komor levél, és én vagyok oka,
Űzz el magadtól, vagy taníts, miként kell
Siketté lennem.

ÁDÁM

Jobb mester valál te,
Mert megtanítál a jajt hallanom. –
Ne halljam többé. – Ím, legyen szabad
A szolganép. Mit is ér a dicsőség,
Mit egy személyben ér utól az ember
Milljók vesztével és milljók jajával,
Kikben szintén az az ember lehel;
Milljószor érzem a kint, egyszer a kéjt.

EVA

Ahaj, ta chi ashunes
Le manushengi dukh?

ADAM

Anglunes lom sama.
Naj shukar lavuta, chaches, na ashun,
Chumide man, taj bister e luma.
Tu pale mucisar o vatyipe.

LUCIFER

Na zhanav, kodi nepetongi grizhaj,
Pe lende ashilas sar e butyi.
*(Pale vatyipej, e Eva opre cipil, o Adam opre vaz-
delpes.)*

ADAM

Zhuvlye, tu milaki san, taj na zhanav,
Sar te zhutil pe tute. Pa tyo jilo
E dukh, sar strafin, ando shero del,
Kade hatyarav, e luma zhut mangel.

EVA

O, Faraó, phager man, ba jertosar,
Tena mukel tut, le manushengi
Dukh, te hodinistu, dikhes, tyiri
Sluga sim, muro trajo tut vojil,
Bristav sogodi, so manca pelaspes:
Chorimo, barimo, suno, mules,
Te vojima tuke, taj sar e jag
Tavel mure vusht, ba, le manusha,
Le but zhene, marde dumesa phiren:
Sar dukhade trupos, sane kokala,
Me, me, kadal manushengi shindi shej,
Anda jilo hatyarav kadi mila.

ADAM

Taj me tusa. – Millji ande jekh –
Phendas vi o mulo. –

EVA

O, bare Faraó!
Vurito lil, haj me sim e doshali,
Nashav man, vaj sityarma, sar trubuj
Kashuki te avav.

ADAM

Maj lasho majstori san tu,
Ke sityardan man, dukh te ashunav. –
Tena ashunav majbut. – Taven
Sloboda, le slugi manusha, ke
So moll, e luvudyija, kana jekh
Manushes resel, haj meren millji,
Ande kast, voj o manush, phurdel kodo;
Hatyarav but milli kino, jekhar zang.

LUCIFER

Ah, fáraó, rajongsz; hisz a tömeg
A végzet arra ítelt állata,
Mely minden rendnek malmán húzni fog,
Mert arra van teremtvé. Már ma mentsd fel:
Amit te eldobsz, ő meg nem nyeri,
És új urat keres holnap magának.
Vagy azt hiszed, hogy ülhetnél nyakán,
Ha a gazdának szükségét nem érzi?
Ha kebelében öntudat lakik?

ÁDÁM

Miért jajgat hát, mintha fájna néki
A szolgaság?

LUCIFER

Fáj, bár nem tudja, mi.
Mert minden ember uralomra vágy,
Ez érzet az, s nem a testvériség,
Mi a szabadság zászlajához úzi
A nagy tömeget - ámbár öntudattá
Nem ébred benne, és csak sejtelemkint
Zaklatja minden olyasért, mi új,
S mi tagadása a már meglevőnek;
Abban remélvén testesülve látni
A boldogságról képzett álmait.
Pedig mély tenger a nép: bármi napfény
Sem hatja át tömét; sötét leend az,
Csak a hullám ragyog, mit színe fölvet,
És mely hullám esetleg épp te vagy.

ÁDÁM

S mért éppen én?

LUCIFER

Vagy más, veled rokon,
Kiben tudattá vált a népi ösztön,
S ki a szabadság bámult bajnokául
Fényes helyedre tolnakodni mer.
Míg a tömeg, nem nyerve semmit is,
Nevet cserél, a gazda megmarad.

ÁDÁM

Mi végtelen körút okoskodásod,
Melyből menekvés nincsen is talán.

LUCIFER

Vagyon menekvés. Adj ezen néhány
Kivált egyénnek láncot és gyűrűt,
Adj más játékszert, s mondd: im, a tömeg
Fölébe tollak, ez teszen nemesbbé -
És elhiszik, és a népet lenéztén
Elszívelik, hogy őket is lenézd.

LUCIFER

Aj, Farao, loshas, taj o butipe,
O agor, pe kodo lastut, pestar,
Pe lashimasko assav cirdela,
Ke anda kadi kerdyilas, aba
Adyes muntunles opre: so tu shudes,
Voj na chajoles, haj neve rajes
Rodel peske, vaj gindil ke shaj beshes
Pe leski kor, te chi trubuj les raj?
Te beshla ando kolyin troma?

ADAM

Ta sostar vatyil, sar te dukhalas les
O slugipe?

LUCIFER

Dukhal, ba na zhanel, so.
Ke sako manush po rajimo dorol,
Kadoj e hatyar, na o phralipe,
So kaj o slobodijako flakko
Tradel e bare butipes - apol
E zhang, chi ushtyel ande leste,
Feri o shajipe azbal les, anda
Nyevippe, haj so tagaj dulmutanes;
Ande kodo gindil ke trupujape
Leske gindime, baxtale sune.
Dapol milno samudroj e manusha;
Chi soski raza na zhal perdal pale
Tunyaraj kodol, numa o pleme
Abjol, so opre shudel, shaj, ke tu san.

ADAM

Sostar ichi me?

LUCIFER

Vaj kaver, tusa nyamo,
Ande kas, zhandyol e nepetongi
Cigna, haj kon andej slobodija
Vityazij, ke pe tyo than furcilpe.
Zhi o butipe na lela khanchi,
Anav paruvél, o raj ashól.

ADAM

Ta bi agoresko krujalipej
Tyo gichipe, anda sost, chi muntuj man.

LUCIFER

Si muntuja. De kadale unye,
Anglune zhenen, vering haj angrustyi,
De kaver khelimo, taj phen: eta,
O butipe, opral shavtut, taj kade
Avna rajkane, taj patyan, taj tele
Dikhen e nepeton, haj kade, vi len shaj.

ÁDÁM

Ne kísérts ily csábító álokokkal.
El a szolgálkkal! légyen mind szabad.
Hirdesd ki nékik, ámde jól siess,
Hogy, míg megbánom, késő is legyen már.

LUCIFER *(félre)*

Előre csak önhitten útadon,
Hidd, hogy te még, ha a sors árja von.
(Kimegy.)

ÁDÁM

E mű meg álljon bévégzetlenül,
Intó rom annak, aki nagyra tör,
Erőnk s gyöngénknek nagy kérdőjele.
(Kint nagy örömszaj, a munkások eloszolnak. Lucifer visszatér.)
Örülj pór, a nagyság hogy meghajolt
Előtted. Csak ne hidd, hogy kényszerítve.

ÉVA

Vigasztalódjál, óh, én kedvesem,
Úgyis mit ér az a rideg dicsőség,
Hideg kigyóként, mely közénkbe csúsz.

ÁDÁM

De nagy, de nagy.

ÉVA

El véle; látod, a jaj
Elnémult, üdvünket meg nem szakasztja,
Mi vágyad más, ha keblemen pihensz?

ÁDÁM

Óh, nő, mi szűk, mi gyarló látköröd.
S a büszke férfit épp ez vonzza hozzád -
Csak gyöngeség, mit az erő szerethet.
Mint a védő szülő gyámoltalan
Voltát karolja leghöbben fiának.

ÉVA

Ah, fáraó, tán már untatlak is
E hasztalan, e balga fecsegéssel?
Hiába, ha okosabb nem vagyok.

ÁDÁM

Ne is kívánd, hogy légy, én kedvesem.
Eszem elég van nékem önmagamnak,
Erő s nagyságért nem kebledre hajlok,
Sem a tudásért, mindezt könyveimben
Sokkal jobban föllelhetem. Te csak
Beszélj, beszélj, hogy halljam hangodat,
Rezgése szűmön végigárjadjozzon.
Akármit mondasz, mindegy; óh, ki kérdi
Mit énekel a kis madár, azért

ADAM

Na zumav man, xoxamne truponca.
Muken le slugen! Taven, sa sloboda.
Phen avri lenge, apol sidyar,
Zhi chi bunuj, aba maj palal.

LUCIFER *(rigate)*

Zha numa pe tyo patyamno drom,
Patya, ke tu zhas, kana trajo cirdel.
(Avri zhal.)

ADAM

E butyi te tordyol bi agorestar
Te sityol anda lest, kon phagrel pes.
La zorake, kolimaske, pushipej.
(Avral bari losh, le butyara zhantar. Lucifer palpale avel.)
Losha sluga, ke o raj bandyilas
Anglatu. Na gindin, ke silasa.

EVA

Vojisartu, oh, muro skumpona,
Vi kade so moll e shudri lashar,
Sar shudro sap, mashkarama del.

ADAM

Baroj, ta baroj.

EVA

Mukh aba; dikhes, e dukh
Mucilas, amari voja na shinel,
So doros kaver, pe muro kolyin san?

ADAM

Ahaj, zhuvlye, che tang si tyo dikhipe.
Taj le phutyarde murshes kado faj -
Numa kolyipe, so e zor kamel.
Sar le feromaske dada, deja,
Maj tates astaren kovle shaveke vast.

EVA

Ahaj, farao, dore rucisaros
Tut, mure chalade vorbenca?
Sote kerav, kana, chi som maj godyar.

ADAM

Chi na doron, te aves, skumpona.
Si man zor, godyi, dosta,
Taj pala barimo, na tute bandyuv,
Chi pala zhanipe, kadala sa
Arakhav andej lila, majfeder.
Tu numa, vorbin, vorbin, te ashunav
Tyo glaso, te sharavel man andre.
Sa jek si, so phenes, oh, kon pushel,
Ke so gilyabel e cini chiriklyi,

Édes sejtéssel halljuk hangjait.
Te csak virág légy, drága csecsebecs,
Haszontalan, de szép, s ez érdeme. *(Luciferhez)*
És mégis egy vágy ver föl mámoromból,
Talán bolond vágy – óh, de teljesítsd –
Hagyj vetnem egy merész pillantatot
Előre, egy pár ezredév utánra,
Mi lesz hiremből?

LUCIFER

Amíg csókolódtok,
Nem érzed-e a lanya szelletet,
Mely arcodat legyinti s elröpül?
Vékonyka porréteg marad, hol elszáll,
Egy évben e por csak néhány vonalnyi,
Egy századévben már néhány könyök,
Pár ezredév gúlaidat elássa,
Homoktorlaszba temeti neved,
Kéjkerteidben a sakál üvölt,
A pusztán koldus, szolganép tanyáz.
(Amit Lucifer mond, láthatóvá is lesz.)
S mindezt nem a mennyrázó fergeteg,
Nem bömbölő földindulás cselekszi,
Csak gyöngé szellő, mely körülényelg.

ÁDÁM

Rettentő kép.

LUCIFER *(gúnyval)*

Ne félj, csak szellemed vesz,
De tested megmarad, mint múmia,
Kíváncsisága iskolás fiúknak,
Torz arculattal, melyről elmosódott
Az írás, szolga volt-e, vagy parancsolt.
*(Egy múmia felé rüg, mely ezalatt a trón előtt tűnt
fel, s lassan legördül annak lépcsőin.)*

ÁDÁM *(felugorva)*

Pokolbeli káprázat, el veled,
Hiú törekvés, dőre nagyravágy –
Fülembé cseng még: milljók egy miatt.
E millióknak kell érvényt szereznem.
Szabad államban - másutt nem lehet.
Enyésszen az egyén, ha él a köz,
Mely egyesekből nagy egészt csinál.

ÉVA

S elhagysz-e engem is, szerelmedet? –

ÁDÁM

El, téged, a trónt, mindent elhagyok.
Vezess, vezess, új célra, Lucifer,
Ugyis sok szép időt vesztettem el
Ez ál-uton. *(Indul, kardot vonva.)*

Kana gugles ashunas lako glaso.
Tu numa luludyi av, kuch axtom,
Bimollaki, ba shukar, kade mollistu. *(Kaj o Lucifer)*
Taj inke jekh doro marel man opre,
Shajke dilo doroy – Oh, ta kerles –
Mukh te dikhav tromasa,
Ek minuto angle, pala unyi miji
Bersh, so avla mure anavesa?

LUCIFER

Zhi chumid keren,
Na hatyares e kovlyi balval,
So tyo sham resel, taj huraltar?
Sano praho ashol, ake huraltar,
Ande jekh bersh, ka praho, unyi najaj,
Ande shel bersh, kujatar zhi kaj najaj,
Pala miji bersh, tye piramishi
Hunavel, and kishaj praxoj tyo anav,
Ande tyi zangar, barro zhukel vatyil,
Pe kimpí, numa le slugi beshena.
(So o Lucifer phenel, vi shaj dikhen, sikadyol.)
Taj kadal na le chereske balvalaj,
Na la phuvako boldyimo kerel,
Numa slabo balval, kaj krujal pipij.

ÁDÁM

Zhungalo dikhipiej.

LUCIFER *(prassamnes)*

Na dara, numa tyo buzho xasajvel
Tyo trupo ashol, sar mumija,
Le shavorenge andej shkola,
Rutone mosa, pasost tele thodyilas
O ramope, sluga sas, vaj vladijas.
*(Ande ek mumija pruntyavel, savo angla skamin
dichol, taj lokes tele perel paj gradichura.)*

ADAM *(opre xuklas)*

Rokovinako dikhimo, zhatar,
Phutyardo, baro dorojimoy –
Ande muro kan del: millji anda jek.
Kadale milljenge trubuj zor te dav.
Ando slobodo them-kaver kaj nashtig.
Te xasajvel jek, kana trajin but,
Savo anda cerra, jek baro kerel.

EVA

Taj mukesa vi man, tyira kamada? –

ADAM

Mukav vi tut, o skamin, sogodi.
Ingerma, ingerma, karing nyevipe,
Lucifer, ichi but vrama xasardom
Pe kaj xoxav drom. *(Zhal, xanro cirdel.)*

ÉVA

Királyom! tört reménnyel
Ha megjössz, szíved e szűn menhelyet lel.

ÁDÁM

Igen, igen; sejttem, hogy téged is
Tisztult alakban fel foglak találni.
S akkor nem fogsz ölelni már parancsból,
De mint egyenlő - kéjnek érzetével. (El.)

LUCIFER

Ne oly vágatva, még jókor beéred,
Talán előbb, a célt, hogysem reméled,
És sírni fogsz majd, látva, hogy mi dóre,
Mig én kacaglak. – Menjünk hát, előre.

EVA

Ro kraj! phagerde patyasa
Te resesa, tyo jilo kathe feromej.

ADAM

Ova, Ova; shajil, ke vi tut
Ando uzho trupo arakhotu.
tunch aba na vladostar angajes,
Ba kade, sar jekhesko-andej zang. (Zhal.)

LUCIFER

Na prastav, ke sigo andre moles tut,
Majintig, res, sar te patyas,
Maj rovesa, te dikhesa so reslan,
Me pale asso. – Zhastar, ichi, angle.

(Folytatjuk)

ROMA ATLANTISZ

SZEPESI JÓZSEF

Egy roma költő Nógrádból

2018-ban a Tom Lantos Intézet *Romák a budapesti köztérben* című kutatása keretében Harlov-Csortán Melinda és Lajtai Mátyás azt vizsgálta, a magyar főváros világörökségi területein milyen roma köztéri reprezentációk találhatók. Az eredmények azt mutatták: a Nehru-parti Roma Holokauszt Emlékmű kivételével Budapest világörökségi részén nem találhatók roma köztéri reprezentációk.¹ Ebből kiindulva a Tom Lantos Intézet 2019-ben Setét Jenőt, az Idetartozunk Egyesület vezetőjét, valamint (a civil szervezet elnökének indítványára) Bogdán Pétert és Molnár István Gábort arra kérte fel, hogy terjesszék ki a reprezentációs kutatást a magyar főváros egész területére, és kutatásuk során érvényesítsék a roma narratívát is. Ez utóbbi felmérésből még 2019-ben publikáció született², aztán a Tom Lantos Intézet azt kérte a három kutatótól, hogy – Fejős László kutatóval kiegészülve – 2020 és 2021 között térképezzék fel az egész országot is, aminek az eredménye 165 roma köztéri reprezentáció lett. Az országos eredményekből Roma reprezentáció Magyarország közterein címmel ismeretterjesztő-tudományos szakszöveggel ellátott fotóalbum született, aminek 2024-re elkészült a romani és angol nyelvű változata is.³

A széles körű kutatás egyik eredménye az volt, hogy a roma köztéri reprezentációk tekintetében a hazai megyeszékhelyek közül Salgótarján példásan kitűnik (Setét Jenő szavaival élve: a roma köztéri reprezentációk fővárosa), amennyiben a nógrádi megyeszékhely otthon ad Balázs János, Balogh Balázs András, Gabora Károly, Oláh Jolán és Szepesi József emlékének is, akik közül itt Szepesi József emlékeztétét fogalmazzuk meg.⁴

Életrajz

Szepesi József (Salgótarján, 1948 – Budapest, 2001) a salgótarjáni cigánydombon született és a nógrádi megyeszékhely irodalmi életének egyik legmeghatározóbb személyisége volt.⁵ Édesapja, aki cipőket, hegedűket javított, rajzolt, festett és szobrokat készített korán meghalt (a költő még csak négy éves volt), ezért Szepesi három testvérével nevelőintézetbe, majd nevelőszülőkhöz került (tizennégy éves koráig).⁶ Ötödik osztályos volt, amikor visszatérhetett Salgótarjánba, így az általános iskolai felső tagozatos tanulmányait már ott kezdte meg.⁷ Később szobafestő-mázoló szakmát tanult és felnőttként közgazdasági technikumot is végzett levelező tagozaton. Volt rakodómunkás, de dolgozott tűzhelygyárban és öntödében is. A Salgótarjáni Ötvözetgyárban csoportvezető is volt, aztán az Országos Cigány Információs és Művelődési Központ vezetősége megbízta az Irodalmi Kabinet irányításával.

Első verseit a Nógrád Megyei Hírlap közölte, aztán 25 évesen (1973-ban) már a Forrás című művészeti lap is felfigyelt rá, amit az országos antológiákban való részvétel követett, továbbá a Palócföldben és a Napjainkban való megjelenések. Publikált az Írószemlében és a Palócföldben is, de művei megjelentek egyéb napilapokban és folyóiratokban is. Munkássága során négy önálló kötetet tudhatott a magáénak. Különböző műfajokban alkotott. Jelent meg verseskötete, publicisztika gyűjteménye. Újságíróként különösen értékesek a szociográfiái és a riportjai Budapestre költözése előtt – mintegy hét évig – lakott a salgótarjáni Tanács utca 7.-ben.

Szepesi 1986-tól élt a magyar fővárosban, az 1992-ben megszűnt Romano Nyevepe (Cigány Újság) munkatársa lett, később a főszerkesztője is. 1994-ben munkanélküli újságíróként pár hónapot az Amerikai Egyesült Államokban is eltöltött.

¹ HARLOV-CSORTÁN Melinda, LAJTAI Mátyás, *Romák a budapesti köztérben*, Budapest, 2018

² BOGDÁN Péter, MOLNÁR István Gábor, SETÉT Jenő, *Roma reprezentáció a magyar főváros közterein*, Budapest, 2019

³ BOGDÁN Péter, FEJŐS László, MOLNÁR István Gábor, SETÉT Jenő, *Roma reprezentáció Magyarország közterein*, Tom Lantos Intézet – Idetartozunk Egyesület, Budapest, 2021.

⁴ U.o.

⁵ Karancssági I.István Általános Iskola Facebook oldala. (Hozzáférés: 2023. december 29.)

⁶ RÁCZ Lajos: *Roma értelmiségiek arcképcsarnoka I.* (magyarul) Szerk. PAKSI Éva. 1. kiad. Szolnok: Oktatási és Továbbképzési Központ Alapítvány. 2001.

⁷ Karancssági I.István Általános Iskola Facebook-oldala. (Hozzáférés: 2023. december 29.)

Emlékezete

A roma költőt névtelen sírba temették el, ezért a Salgótarjáni Polgári Kör 2011-ben társadalmi összefogásra hívott fel, hogy méltó síremléket állíttathassanak neki 65. születésnapja évfordulójának és a költészet napjának alkalmából. 70. születésnapján, Salgótarjában, a Tanács utca 7. szám alatt (faragott, fekete gránit) emléktáblát avattak neki, amely tartalmaz egy szöveget („Ebben a házban élt hét éven át Szepesi József (1948–2001) költő, író, szerkesztő.”) és egy versidézetet a költő Külvárosi ének című poémájából („Itt minden szomszéd jóbarát, rokon, kemény kézszorításhoz szokott nagyszerű nép, közénk tartozom...”). Az emléktábla állíttatója: Máté Krisztián (Szepesi József hagyatékának gondozója), míg az alkotás kivitelezője: Hakkel Gyula kőfaragó volt.

Ars poeticája

A roma irodalmár verseiben az életében jelenlévő realitásokat fogalmazta meg sokszínű líraisággal és pontossággal. Rokonaim című poémája – ezek mentén – akár a költő ars poeticájának is felfogható, amit a következőképpen öntött formába:

*„Rokonaim, az elesettek,
kereszthez senkit nem szegeztek,
s profán bűneikért, ha voltak,
Krisztus nevében meglakoltak.*

*Rokonaim, az elesettek,
húzzák mindig a rövidebbet,
múlt-marta vérük alig szárad,
már tipor rajtuk az új század.*

*Rokonaim, az elesettek,
hogy higgyenek a Hiszekegynek,
az Egy Istennek, s Egy Hazának,
ha másságukra nincs bocsánat?”*

Szepesi ebben a költeményében tulajdonképpen azt a meglátását bontotta ki, hogy a roma közösség tagjai nem vétkeztek Krisztus ellen, s ha volt bűnük, azt Isten fia megbocsátotta nekik, mégis mindig a vádlottak padjára kerülnek, s alig múlt el fölöttük a múlt marta vér (amely felfogható a holokausztra vonatkozó utalásként), az új század újfent tapos rajtuk. Éppen ezért megkérdezi a költő, hogy ilyen viszonyok között, azaz ha a romák „mássága” nem megbocsátható, akkor hogyan higgyenek a romák a Hiszekegyben, az egy Istenben és az egy Hazában.

Szepesi kérdése válasz nélkül marad. Az olvasónak kell eldöntenie, hogy jogos-e a roma költő felvetése. Hogy elfogadható-e számára az a romafilomafilomakép, amit Szepesi – a roma közösségért felelős értelmiségiként – képvisel a nem roma közösség irányában?

BOGDÁN PÉTER

Megjelent művei

Elszórtan, mint a gyom. Salgótarján, 1983. Nógrád Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztály (Palóc Könyvek).

A mámor templomában. Békéscsaba, 1993. Megaceros Kiadó - Sajtóügynökség Betéti Társaság.

Putrik és paloták. (Riportok). Budapest, 1996. Cigány Tudományos és Művészeti Társaság.

Pogány ima (Válogatott versek 1970–1996.). Salgótarján, 1997. Jó Palócok Könyvműhelye.

Csak nem a Szepesi Józsi lánya vagy?

Ha elhangzott a kérdés, mindig élvezettel néztem, ahogy az addig kéjes tekintetet felváltotta először a meghökkenés, majd ámulattal, tisztelettel vegyült „páni félelem”.

– Jaj, ne haragudj, de tényleg nem tudtam, hogy a Szepesi lánya vagy! Add át üdvözetemet édesapádnak!...Vagy tudod mit? Inkább ne is mondd meg neki, hogy beszélünk!

Volt úgy, hogy csak el kellett sétálnom egy normális körülmények között nőcsábász, szemtelen férfiraj előtt, hogy halljam a jól ismert suttogásokat:

– Ez a Szepesi lánya... Nehogy utána fütyülj, hallod! Tudod ki... a Szepesi Jóska...!

Kemény fickó volt, az egyszer biztos! Keveset beszélt, de szavainak súlya volt, és a rémült tekintetéből ítélve, talán ütéseinek is.... Különben az egész ember rengeteg súlyt cipelt. Súlya volt a tekintetének, súlya volt az érzelmeinek, érzéseinek. Megfontoltsága, gesztusai, keménysége leginkább egy olasz maffiakeresztapa karakterét tükrözte. Aki ismerte, tudja miről beszélek mikor azt mondom, hogy mindig ott lebegett körülötte valami kézzelfoghatatlan misztikum. Képes volt napokra eltűnni. Ilyenkor senki nem tudta hol, merre jár. Nem szeretett beszámolni kiruccanásairól, és nehezen viselte ha faggatták. Én egyszer, tíz évesen mégis megkísérleltem.

– Hol voltál apu?

Mint várható volt, szúrós tekintettel jutalmazott, de azért válaszolt.

– Tekeregtem – jött a tőle megszokott, rövid válasz.

– De mégis, hol?

Még mindig farkasszemet néztünk, de már kezdett enyhülni tekintete.

– Honvágyam volt.

– Honvágyad.....? – néztem rá kikerekedett szemekkel.

Erre elmosolyodott.

– Igen. Miért, neked nem szokott honvágyad lenni?

Felvontam a vállamat. Nem voltam benne biztos, hogy ugyanazt gondoljuk.

– Na ugye, hogy szokott! Szereted a vadalmát?

– Igen!

– És a vadkörtét?

– Azt is!

– Akkor gyere, szedjünk! Ismerek egy-két vén fát....

Kapcsolatunk mélységét nem lehet szavakba önteni. Talán ezért volt, hogy sokszor órákon keresztül csak ültünk egymás mellett, szótlanul. Mikor már kezdett kínos lenni a csend, egy pár mély sóhaj után megszólalt.

– Mutasd a kezed!

Kezemet kezébe véve vizsgálta alaposan, komolyan, mint egy jó. Minden kis vonalat végigsimított, az összes ujjamat külön-külön megtapogatta. Soha nem lehetett tudni, hogy mire gondol... Az egyik ilyen kézvizsgálós alkalom után másnap újra találkoztunk megszokott törzs helyünkön, a Kővár presszójában. Ugyanaz a jelenet. Kínos csend, szemezés, szúrós tekintet, mély sóhajok, kézvizsgálás, újabb hatalmas sóhaj. Bőrkabátzsebének nyikorgása törte meg a már-már elviselhetetlen csendet. Előhúzott egy kis fekete bársonydobozt, és elem tolt. Ajándék? Nekem? Ugyan mi lehet az? Dehát nincs is születésnapom, de még névnapom sem. Lassan nyitottam fel a dobozt. Elhűlve fogtam fel, hogy egy manikűrkészletet bámulok. Ennyi....?! Tehát nem világ-megváltó gondolatok cikáztak a fejében, miközben kezeimet vizsgálgatta? A csalódás kiült az arcomra, amitől ő elvigyorogta magát.

– Most meg mi bajod van? Nem mutathatlak be az új barátnőmnek piszkos körmökkel! – magyarázta el.

– Új barátnő? – néztem rá kérdően.

– Nagyon rendes nő! A jövő héten bemutatlak neki.

Ezzel visszazökkentünk a megszokott meditációs gyakorlatunkhoz. Síri csend, farkasszem-nézés. Versenyeztünk, ki bírja tovább pislogás nélkül. Egy idő után szúrós tekintete lassan meg-nyhült, egyre puhábbá, bársonyosabbá, csillogóbbá vált, míg végül lassan, kövér könnycseppek gördültek végig arcán. Fájdalmának akkora súlya volt, hogy szinte meggörnyedtem tőle. Fáj,

hogy ekkora fájdalmat hordoz. Azt akartam hogy boldog legyen és gondtalan. Hosszú évekké később, amikor már felnőtt voltam és New Yorkban éltem, úgy éreztem, hogy ezt a vágyamat végre sikerült megvalósítanom. Csodálatos időszakot töltöttünk együtt ott látogatása idején. Nap mint nap élvezhettem kissé fanyar, cinikus humorát, jól ismert, egyéni stílusában előadott, szórakoztató történeteit, életfilozófiáját, és azt a mérhetetlen nagy szeretetet, ami ebből az acélkemény kinézetű emberből áradt. Életkedvünk nem ismert határt. Azt csináltuk, amit mindketten a legjobban szerettünk. Koncsorogtunk egész nap, céltalanul, kirakatokat nézegettünk, néha pedig megpihentünk egy utunkba akadt kis sörözőben. Közben nagyokat beszélgettünk, vagy nagyokat hallgattunk. (A sör márkájától függően.) Szinte repkedtem a boldogságtól, hogy végre boldognak és gondtalanoknak látom az én örökké sebzett lelkű apámat.... De a látszat néha csal... Legalábbis ezt tükrözi az akkoriban született verse.

SZEPESI ÉVA

SZEPESI JÓZSEF

Különös tavasz

*Állok a sarkon, rumszagú derű
bizsereg bennem jólesően.
Fűszálat rágszál, mint a lótetű,
szemben egy nyurga rendőrörsem.*

*Ráncos zugalom-árus invitál
két hoot-dog-ot majszoló kamaszt;
szája sarkában pállott, sárga nyál,
s herseg, ha szól, mint rohadt haraszt.*

*A légben langyos rezdülések,
tócsák tükrén a nap piros lazac,
s színek cikáznak, árnyak, fények*

*az utcán, mely mint lesült, barna has
villan ki ingéből a létnek.
Tavasz van újra. Különös Tavasz.*

A mámor templomában

*Árvasággal kérkedek,
sovány derűim únva,
én, a borgőzös éjjelek
leglégább vértanúja.*

*S szörnvít, hogy józanul teszem,
merészen és vidáman,
épp itt, a bűnös szent helyen:
a mámor templomában,*

*Hol söntésoltárnál piál
bús, szende száz, s gyakorta
hívó hímeknek prédikál
madonna-arcú szajha,*

*S megtéri báránként – víg kamasz –
felbég bennük a mafla
(lelkük üdvének híg vigasz
a józan szó-halandzsa).*

*Árvasággal kérkedek,
miként ha árvaságom
nem szülne részeg éneket,
s nem volna szánom-bánom.*

Híreket mond a rádió

*...folyóba fulladt egy gyerek,
enyhe a tél, kiélezett a közel-keleti helyzet,
a Szajuz négy az űrbe tart,
felrobbant három gázpalack,
szélcsend van, söprik az avart,
(mivel hó nincsen), vágynak
lopott egy kleptomániás,
drágult a póz, az öntudat,
hiánycikk gyakran a morál,
új áron ósdi javakat
kínál az ÁFÉSZ, félkanál –
semmi, híg életszínvonal,
divat a műhaj, a szakáll,
Mekongtól délre gúnykacaj,
Chilében dúvad és sakál,
lehullt egy csillag – még tavaly,
szürke az égbolt, köd szítál.*

Nincs annál szörnyűbb

*Bizony,, nincs annál szörnyűbb,
mint akkor halni meg,
mikor még lelke nem nyűg,
a test alig beteg;*

*mikor még szép a látás
és senmi sem kevés,
s a szívben gyenge hajtás
csupán a szenvedés;*

*mikor még mindegy minden,
az ember oktalan,
naív, nem sejti azt sem
mért és, mi dolga van;*

*mikor még minden úgy jó,
ahogy van, nem vitás,
ifjú a vér és forró,
és lenni még csodás;*

*mikor még célja nem volt,
sem titka – senkivel...
Nincs annál szörnyűbb hóbort,
mint akkor múlni el.*

Valahol várnak engem

*Valahol várnak engem
szomorú valakik,
és meg kell majd ölelnem
valakit, valakit.*

*Várnak valahol engem
ágrólszakadt árnyak,
és el kell majd temetnem
egy árnyat, egy árnyat.*

*Valahol várnak régen
elsiratott álmok,
és fel kell majd idéznem
egy álmat, egy álmat.*

*Várnak valahol engem,
jaj, kallódó szívek,
és meg kell majd sebezmem
egy szívet, egy szívet.*

*Valahol hűvös csendben
vár lázas alkalom:
kigyúlni bús szemekben
egy napon, egy napon*

GALÉRIA

Tudat alatt
talpig gyászban
1995

HORVÁTH M. JUDIT

Horváth M. Judit egy nyugat-dunántúli kisvárosban, Sárváron, egy asszimilálódott cigány családba született 1952-ben, majd férje után annak munkájába is beleszeretett.

Sokáig nem vállalta származását, hogy aztán mégis egy roma lap, az Amaro Drom főszerkesztője legyen évekig. Ketten gyakorlatilag végigfotózták Magyarország cigánytelepeit és a pesti gettósdó kerületeket.

Közös fotóalbumuk, a **Más Világ** 1998-ban jelent meg.

Csalóka Látszat fotóit az azonos című könyvben jelentette meg, és a Mai Manó Házban állította ki 2009-ben – Ez a munkája is közel tíz év eredménye, és nagyon különbözik korábbi dokumentarista fotóitól, mégis rengeteg azonoság található bennük.

Forrás: Stalter György felvétele

*Származásomból, lelki alkatomból, nem utolsósorban
női mivoltomból adódik,
hogy számomra a Valóság és a Mese szorosan összefonódik,
a köztük levő szűk mezsgye átjárható.
Könnyedén lépek át egyikből a másikba, és e kettős létállapotból fakadó
bizonytalanságomból születnek képeim.
A mágia, a valóság megváltoztatásának képessége a gyűjtögetéssel kezdődik,
tárgyaim körülvesznek, együtt élek velük akár hosszú évekig,
személyes, furcsa kapcsolat alakul ki közöttünk, és egy napon
a fotográfia eszközeit használva váratlanul és irányíthatatlanul
megszületik a bennem élő kép.
Képeimen alakjaim fiktív életének egy reprezentációja köré
saját, valós életem vágyait, elemeit szövöm.
A valóság kirekesztésével, egy alternatív világ megjelenítésével
megteremttem a kilépés illetve a belépés,
a mással való azonosulás lehetőségét.
Lehetőséget teremtek az idegenség megismerésére,
betekintést az általam kreált, rám jellemző világba,
azt remélve, hogy érzelmi asszociációkat,
meglepetést és felismerést váltok ki azokból,
akik kapcsolatba kerülnek a képeimmel.*

Csónakos

Dióbél

Virágállat

Nem száll, nem repül

Bambi

Tündér

Megsebzett száj

Örök Tavasz

Testidegen

Búvár

Madárka

Pávazöld

